

НАВЧАННЯ
ГРАМОТИ

І. В. ЦЕПОВА

навчаємо письма ліворуких дітей

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПИСЬМА
ПІДГОТОВЧІ ГРАФІЧНІ ВПРАВИ
РОБОТА В ПРОПИСАХ
ПОРАДИ БАТЬКАМ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАННЯ
ГРАМОТИ

І. В. ЦЕПОВА

НАВЧАЄМО ПИСЬМА ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

ББК 81.2
Ц40

Серія «Навчання грамоти»

Рецензенти:

А. В. Бурма, кандидат педагогічних наук,
професор ХНПУ ім. Г. С. Сковороди;

О. Я. Харченко, старший викладач ХНПУ ім. Г. С. Сковороди

Цепова І. В.

Ц40 Навчаємо письма ліворуких дітей. — Х.: Вид-во «Ранок», 2009. — 128 с. — (Навчання грамоти).

ISBN 978-966-672-157-3

У посібнику розкриваються проблема ліворукості, вікові та психологічні особливості ліворуких дітей, що допоможе зрозуміти й попередити труднощі, які виникають у таких учнів під час навчання грамоти. Автор подає методичні рекомендації щодо навчання дітей, які пишуть лівою рукою, і попереджає про негативні наслідки переучування лівшів. Книга містить тести на визначення ліворукості, підготовчі графічні вправи, пояснення стосовно роботи в прописах для лівшів, зразки коментування для ліворуких дітей написання елементів букв, окремих літер, складів і речень, а також поради батькам таких школярів.

Разом із зошитом А. М. Заїки «Прописи з калькою для лівшів: Мій перший зошит» (Х.: Вид-во «Ранок», 2008) посібник складає повний навчально-методичний комплект.

Призначено для вчителів початкової школи, методистів, студентів вищих навчальних педагогічних закладів.

ББК 81.2

ISBN 978-966-672-157-3

© І. В. Цепова, 2009

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2009

ПЕРЕДМОВА

Ліворукість — явище рідкісне й розповсюджене одночасно. Записуючи дітей до першого класу, досвідчені вчителі відмічають, що з кожним роком кількість ліворуких учнів у класах збільшується. Така тенденція говорить про відмову батьків і педагогів від переучування й про терпиме ставлення до проявів ліворукості в дітей. Адже насильницьке переучування ліворуких школярів писати правою рукою спричиняє посилення в них роздратування, нестриманості, погіршення сну, в окремих випадках навіть спостерігається заїкання. У письмі ліворукі, що проходять «перекваліфікування», ніколи не досягають тієї досконалості, яка має місце під час письма домінуючою лівою рукою.

Однак відмова від переучування не розв'язує всі проблеми, як це здається на перший погляд, а навпаки, породжує низку нових запитань: «Як формувати навичку письма в ліворуких учнів?», «Які особливості розвитку таких дітей необхідно знати й ураховувати, щоб запобігти виникненню у них труднощів у процесі навчання?», «Чи існує спеціальна методика навчання письма з урахуванням особливостей мозкової організації рухових операцій ліворуких дітей?» тощо.

Сучасні науковці та вчителі-практики розробляють методику навчання письма ліворуких дітей. При цьому враховуються як фізіологічна, так і психологічна специфіка таких учнів. Мета даного посібника — ознайомити вчителів початкових класів із поглядами науковців на походження та вікові особливості становлення ліворукості та методикою навчання письма таких дітей.

У кінці посібника подано конкретні методичні поради щодо навчання письма першокласників за допомогою прописів для лівшів¹.

Сподіваємося, що цей методичний посібник допоможе вам уникнути проблем у навчанні письма ліворуких дітей.

Бажаємо успіхів!

---

¹ Заїка А. М. Прописи з калькою для лівшів: Мій перший зошит: У 2 ч. — Х.: Вид-во «Ранок», 2009.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМИ ЛІВОРУКОСТІ

1. УЯВЛЕННЯ ЛЮДСТВА ПРО ЛІВОРУКІСТЬ І ПРАВОРУКІСТЬ

Знання про те, що люди розрізняються за здатністю користуватися правою або лівою рукою, виникло, очевидно, разом із народженням свідомості. Розподілення на ліворукіх і праворукіх — унікальна особливість людини. Ліворукість — явище рідкісне й розповсюджене одночасно. Всюди, де збиралося більше тридцяти осіб, обов'язково був лівша. Серед геніальних людей кожен п'ятий лівша.

Найстаріші відомості про ліворукість можна знайти в Біблії, де вказується, що з армії в 26 тис. чоловіків були вибрані 700 лівшів, які, «кидаючи з пращей тонке й дрібне каміння, не кидали мимо». У наших пращурів, можливо, були причини побоюватися ліворукіх людей. Вітаючись, вони простягали праву руку для потискання, підтверджуючи, що не мають зброї. Тільки ліворука людина могла скористатися цією ситуацією і сховати зброю в лівій руці.

Уявлення про те, що ліворукість є чимось незвичайним і навіть негативним, виявляється в мові багатьох народів. В українській мові слово «правий» має два значення: одне пов'язане з орієнтацією в просторі (праворуч, вправо, справа), а друге виражає істинність явища (правильний, справедливий, має рацію). Коли у поведінці людини підкреслюють щось непорядне, говорять, що «людина пішла наліво» незалежно від реального напрямку її руху.

Науковці наводять велику бібліографію, що свідчить про негативне ставлення до ліворукіх. Так, лінгвісти встановили, що в різних мовах слово «правий» співзвучне словам «право» і «правильно», тоді як слово «лівий» подібне до таких слів як «зловісний», «розбитий», «нерозумний». На лівшів завжди дивилися як на певне відхилення від загальноприйнятих норм: англійське left-handed перекладається не

тільки як «ліворукий», а й як «незграбний», «лицемірний», «брехливий».

Однак негативне ставлення до ліворуких людей у праворукому світі поступово зникає. У наш час є навіть День ліворуких людей, який святкується 13 серпня. У цей день ліворуки всього світу влаштовують турніри й шоу. Головна умова, як можна здогадатися, — не користуватися правою рукою. Ініціатором свята ліворуких дванадцять років тому став британський клуб, члени якого воліють тримати ручку або ложку в лівій руці.

Ліворуки люди різних країн створюють різноманітні спілки, асоціації й товариства для захисту своїх прав. Широко відомий випадок, коли 1980 р. Міжнародна асоціація лівшів домоглася поновлення на роботі американського лівші Франкліна Уїнборда, звільненого з поліції за відмову носити кобур праворуч.

Ліворукій людині не так просто в праворукому світі. «Візьми ложку в праву руку», «Чому знову тримаєш олівець у лівій руці?» — з раннього дитинства чує малюк. А правою чомусь не дуже зручно, незважаючи на те, що дорослі вимагають, незважаючи на те, що в інших дітей все навпаки, — їм незручно працювати лівою. Навіть зуби чистити правою рукою важко: щітка весь час крутиться в інший бік.

Багато дрібниць дратують ліворуку людину в «правому» світі. Вона заходить у метро — щілина для жетонів розташована праворуч. Усі двері навішуються так, щоб відчиняти їх було зручно праворуким. Усі посібники з навчання ручної праці розраховані на людей, які також працюють правою рукою. Давно вже припинилося виробництво ножиць для ліворуких. Узагалі лівшам потрібна маса «лівих» предметів — від дрібниць до серйозних речей: хокейні ключки, наручні годинники, фотоапарати (в усіх моделях кнопка спуску затвору розташована праворуч), записні телефонні книжки тощо.

За даними М. Аннет і Д. Кілшоу, серед людей 80 % праворуких, 16 % ліворуких і 4 % амбідекстрів, які однаково володіють і лівою, і правою рукою. Амбідекстром був титан Відродження Леонардо да Вінчі. Едвін Ландсер, англійський художник, міг малювати одночасно двома руками.

Багато відомих полководців були лівшами. Серед них такі генії, як Александр Македонський, Юлій Цезар, Карл Великий, Наполеон Бонапарт (і його дружина Жозефіна). Ліворукою була й Жанна д'Арк, яка прославилася на військовій ниві. Але її ліворукість стала одним з аргументів звинувачення, що привело Орлеанську діву на вогнище.

Ліворукість не є перешкодою для тих, хто робить політичну кар'єру, як і не визначає моральне обличчя людини-політика. Лівшами були англійська королева Вікторія та Адольф Гітлер. Президенти США — Гаррі Трумен, Роберт Ніксон, Джордж Буш-старший, Рональд Рейган і Білл Клінтон — лівші. До речі, їхній найближчий географічний опонент — Фідель Кастро — теж лівша.

Традиційно сильні позиції лівшів у мистецтві. Це пов'язано з тим, що в них краще розвинуте образне (інтуїтивне) мислення, за яке відповідає права півкуля, що контролює ліву руку. Ліворукими були Мікеланджело Буонаротті, Рафаель Санті і Рубенс, Пікассо і Пісарро, Кафка і Поль Верлен, Моцарт і Бетховен, Пол Саймон і Джиммі Хендрікс.

У процесі вивчення ліворукості з'ясувалося, що лівшість частіше відмічалася у тих людей, які мали високий соціальний статус. Виявлені численні відмінності в особливостях фізичних показників ліворуких і праворуких. Наприклад, праворукі атлети швидші, тоді як ліворукі — витриваліші.

Якщо хочете уявити собі, як живе ліворука людина в нашому «праворукому» світі, прив'яжіть до тулуба праву руку хоча б на годину-дві. Або перечитайте «Алісу в Задзеркаллі», де геніальний лівша Льюїс Керолл талановито описав відчуття ліворукої людини в праворукому світі. До речі, Микола Лесков, який написав про лівшу, що підкував блоху, також був ліворуким.

2. ФУНКЦІОНАЛЬНА АСИМЕТРІЯ МОЗКУ І РУКІСТЬ

Асиметрія — одна з ґрунтовних властивостей природи. Однак лівизна і правизна в природі — мало вивчений феномен. Як асиметрія виявляється на рівні органічних речовин

і живих організмів? Відомо, наприклад, що жива клітина за своєю будовою асиметрична, а мертва — симетрична.

Лимон і апельсин — два фрукти з характерними для кожного ароматами, які хоча й подібні, але трохи відрізняються. Проте, ці два чітко виражені запахи дає одна й та сама хімічна речовина — лимонин. Атоми в його двох молекулах розташовані по-різному: лимонин, що виробляється в лимоні, є дзеркальним відображенням тієї самої хімічної речовини, що утворюється в апельсині.

Зі спостережень натуралістів відомо, що в природі рух відбувається справа наліво. Усі світила та їхні супутники описують колові шляхи зі сходу на захід. Завитки черепашки, за рідкісними винятками, закручені справа наліво. І якщо трапляється ракушка-«лівша», то для знавців вона стає безцінною.

Донедавна вважалося, що мозок — це такий самий парний орган, як нирки чи легені, і значна частина функцій однієї півкулі цілком відповідає функціям іншої. Тому відкриття *міжпівкульної асиметрії мозку* було такою ж революцією у фізіології та психології, як відкриття поділу атомного ядра у фізиці. Вона почалася зі сміливої операції, у процесі якої американський дослідник, нині нобелівський лауреат, Р. Сперрі розсік усі основні зв'язки, що з'єднують півкулі, у хворого, який страждав на епілепсію. Зрозуміло, це було зроблено не з науковою метою — передбачалося, що таке роз'єднання півкуль запобігатиме поширенню судорожної активності по всьому мозку і позбавить пацієнта сильних судорожних нападів. Але виявлені після операції загальні закономірності роботи мозку й проблеми, що виникли у зв'язку із цим, не тільки конкретно-наукового, але й філософського характеру, відтіснили на задній план ті практичні завдання й прикладні результати, заради яких була зроблена операція.

Отже, у 50-х рр. XX ст. виникла теорія, відповідно до якої вважалося, що в процесі розвитку головного мозку в людини відбувається поділ функцій між лівою й правою півкулями. Це означає, що функціонально обидві півкулі головно-

го мозку не є рівнозначними. Відповідальність за різні види діяльності поділена між ними.

В історії фізіології склалося так, що із двох півкуль мозку людини ліва тривалий час вважалася головною, домінантною, а права — субдомінантною (тобто підлеглою). Домінування лівої півкулі пояснювали тим, що в ній зосереджувалося керування важливими психічними функціями свідомості, контролю, мовлення та абстрактного мислення. Крім того, оскільки існує перехрест нервових шляхів, що ведуть від кінцівок до півкуль мозку, то при домінуванні лівої півкулі провідною, у більшості випадків, є права рука. Учені того часу навіть називали ліву півкулю головного мозку людини великою півкулею, а праву — малою. Однак розвиток науки показав, що і права півкуля виконує важливі функції. Їй підвладні підсвідомі, інтегруючі психічні процеси, практично-наочна діяльність, інтуїція, музична та художня творчість, образне мислення. Також права півкуля здатна регулювати біоритми, «створювати» сновидіння і витіснити зі свідомості неприємні переживання. Цікаво, що права півкуля головного мозку людини має здатність збуджувати активність лівої півкулі, визначати тривалість сну, сугестивність і схильність до гіпнозу.

Сучасні науковці довели, що мозок працює не за стереотипом, а динамічно, «керуючись ситуацією». У процесі обробки інформації однією півкулею інша на певний час зменшує свою активність, начебто пригальмовує. Взаємодоповнюючий та водночас синхронний режим діяльності півкуль створює умови для повноцінної, гармонійної психічної діяльності.

Півкулі головного мозку розрізняються стратегією переробки інформації. Ліва забезпечує послідовну, детальну обробку інформації. Права відповідає за цілісне сприйняття предмета або явища, вона здатна здійснювати обробку великої кількості параметрів об'єкта. Наукові дослідження Д. Леві та Р. Сперрі дозволили стверджувати, що «німа» права півкуля спеціалізується на гештальт-сприйманні і є насамперед синтезатором відносно інформації, що надходить.

Вербальна, ліва півкуля переважно працює в логічному, аналітичному режимі, подібному до комп'ютерного. Мова лівої півкулі не адекватна швидкому й складному синтезу, що здійснюється правою півкулею.

Окремі вчені вважають, що в кожній третій людині взагалі немає домінування однієї з півкуль. Говорячи про інших людей, можна розглядати лише відносно більшу функціональну активність тієї чи іншої півкулі. Саме тому поділ людей на «лівопівкульних» та «правопівкульних» певною мірою спрощує реальність. Але це спрощення дозволяє більш чітко бачити особливості людини та її поведінки.

У праворуких людей *ліва півкуля* мозку є домінантною. Вона відіграє основну роль у виконанні психічних функцій, пов'язаних із мовою: оперування словесно-знаковою інформацією; здійснення розумових логічних операцій (читання текстів, побудова точних конструкцій).

Вважається, що ліва півкуля головного мозку відповідає за здатність до мовного спілкування та оперування іншими строго формалізованими знаками. Робота означеної півкулі дозволяє людині: розуміти як усну, так і писемну мову; давати граматично правильні відповіді; правильно оперувати цифрами та математичними формулами в межах формальної логіки. Проте активність лівої півкулі, на відміну від правої, не сприяє розпізнаванню інтонацій мови та модуляцій голосу. Крім того, ліва півкуля нечутлива до музики (хоча й реагує на певний стійкий ритм у звуках), досить важко здійснює розпізнавання складних образів, які не підлягають розподілу на прості складові елементи. Робота лише однієї лівої півкулі не дозволяє ідентифікувати зображення людського обличчя і не забезпечує естетичного сприймання витворів мистецтва.

Права півкуля — домінантна для ліворуких людей — відповідає за оперування образами, «завідує» орієнтацією в просторі, розрізненням музичних тонів і мелодій, розпізнає подібність і розбіжність складних систем.

Результати численних досліджень переконують, що центри, відповідальні за усне мовлення, у більшості ліворуких

людей, як і у праворуких, розміщені в лівій півкулі. Таким чином, диференціація функцій у півкулях ліворуких виражена не так чітко, як у праворуких. Так, наприклад, здатність до створення одної та багатозначного контексту в ліворуких не так чітко латералізована, тобто не виконується виключно однією півкулею. Це приводить до ряду цікавих і важливих наслідків.

За останні десятиліття з'явилося багато нових даних, які доводять, що в регуляції рухів і правої, і лівої руки беруть участь обидві півкулі. Учені знову опинилися на початку шляху, і поки залишається загадкою, що ж є провідним чинником у діяльності мозку, що спричиняє надання переваги людиною тій або іншій руці. Однак більшість науковців розглядає функціональну асиметрію й особливо півкульну спеціалізацію як якісний стрибок в еволюції, що відрізняє людину від тварини. Асиметрія мозку пов'язана з необхідністю економно витратити нервову енергію, без дублювання вищих функцій, і виникла, коли людина стала використовувати й удосконалювати систему звукових сигналів, а не коли взяла в руки палку.

3. ЛІВОРУКІСТЬ І ЛІВШІСТЬ

Науковці з'ясували, що функціональна асиметрія головного мозку є причиною вибору *рукості* в людини, тобто причиною стійкого, закріпленого з віком надання переваги індивідуумом одній із рук в ігрових, побутових, навчальних, професійно-виробничих діях.

Домінування правої півкулі головного мозку людини призводить до *ліворукості* або *лівшесті*. Ці терміни за своїм змістом не є синонімами. Ліворукість є результатом одного з варіантів структурно-функціональної асиметрії мозку на кірковому та підкірковому рівнях організації функцій. Людина може бути ліворукою, але не абсолютно лівшею. Ліворука людина в різних видах діяльності надає перевагу лівій руці.

У лівші, на відміну від ліворукої людини, провідними є не тільки ліва рука, а й ліва нога, ліве вухо та ліве око.

Таким чином, якщо людина переважно все робить лівою рукою, то можна з упевненістю стверджувати, що вона ліворука, проте, чи є вона лівшею в цілому, можна судити тільки після виявлення в неї провідної ноги, провідного вуха та ока й навіть чутливості лівої половини тіла.

У звичайному житті більшість людей рідко звертає увагу на те, яким вуху, оку або нозі вони віддають перевагу. Однак спортивні тренери враховують ці якості. Варто відзначити, що абсолютних лівшів — людей, у яких провідними є всі парні органи лівої сторони тіла, — дуже мало. Частіше переважне володіння лівою рукою сполучається, наприклад, з лівою ногою, але правим оком і правим вухом. Подібних сполучень дуже багато, але їхній аналіз цікавий скоріше для фахівців і не становить практичної цінності.

Ліворукість може бути *генетично закріпленою*, тобто переданою в спадщину як по жіночій, так і по чоловічій лінії, від бабусі до онуків, від батьків до дітей. Таких людей у будь-якій популяції, за даними науковців, приблизно однакова кількість — 9—11 %. Існує кілька концепцій генетичної зумовленості явища ліворукості. Доведено, що 50 % дітей стає ліворукими, якщо обоє батьків ліворуки, 16,7 % — якщо один із батьків є ліворуким і 6,3 % — якщо в родині не було ліворукого родича.

Ліворукість, що не має генетичної природи, може виникнути в результаті порушення функціонування лівої півкулі мозку. Відомо, що людський організм дуже пластичний, тому в разі порушень функціонування лівої півкулі головного мозку права може компенсувати їх, узявши на себе ці функції. При цьому права півкуля стає домінантною. У такому випадку провідною рукою стає ліва, тому що дії кожної руки, як уже було зазначено, регулює протилежна півкуля. Таку ліворукість, з огляду на механізм її виникнення, називають *компенсаторною*. Цікаво, що лише половина ліворуких людей є лівшами генетичними, а 50 % — компенсаторними, тобто лівшами вони стали внаслідок ураження лівої півкулі головного мозку.

Ліворукість може бути також *змушеною*. Вона виникає в результаті травми правої руки, що відбулася в період активного освоєння роботи руками. Унаслідок цього людина починає берегти травмовану праву руку й активно використовувати ліву. Такі люди не є ліворукими за організацією мозку, але більш активною в них буде ліва рука, оскільки в результаті травми, особливо тривалої, складається певна система зв'язків, що містить роботу руки й мозку.

Чому для дорослих так важливо знати розподіл видів ліворукості? По-перше, це допоможе об'єктивно оцінити стан і поведінку дитини. По-друге, підкаже батькам і вчителям, як поводитися з дитиною відповідно до її можливостей та особливостей. Так, діти з генетично закріпленою ліворукістю можуть нічим особливим не відрізнятись від своїх однолітків. А от малюки з «компенсаторним» варіантом найчастіше потребують підвищеної уваги батьків. Не через ліворукість як таку, а через те, що в розвитку в таких дітей є несприятливі фактори, які можуть визначати підвищену збудливість, труднощі концентрації уваги, пізніше дозрівання пізнавальних функцій (мови, моторики, сприйняття, мислення, пам'яті). Усі ці особливості проявляються й у праворуких дітей, що мають фактори ризику в розвитку.

Таким чином, причини походження ліворукості можуть бути різними, і тому не можна говорити про якісь загальні особливості, характерні для всіх ліворуких людей. Незаперечним є одне: ліворукість не можна вважати причиною порушень або відхилень у розвитку, винуватицею знижених інтелектуальних і фізичних можливостей, як уважалось раніше. Переважне володіння лівою рукою залежить не від бажання або небажання людини й не від її впертості, а розвивається у зв'язку з особливою організацією діяльності мозку.

4. ПОХОДЖЕННЯ ЛІВОРУКОСТІ

Спроби пояснити ліворукість мають довгу історію. Незнання причин ліворукості, її нерозгадані таємниці народжували страхи й легенди.

Чому в процесі еволюції людства більше розвивалася саме права рука і, відповідно, ліва півкуля мозку? Це питання є предметом багатьох диспутів науковців. Існує чимало концепцій, які пояснюють походження ліворукості. Деякі із цих гіпотез можуть здатися смішними й безглуздими, інші цілком логічними, але кожна з них — ще один крок до збагнення цього явища. Із сучасної точки зору більшість припущень має лише історичну цінність. Одні з них пояснюють ліворукість впливом середовища на розвиток людини до та після народження. Другі висувають різні варіанти генетичної зумовленості ліворукості.

Так, на початку ХХ ст. існувало безліч гіпотез, що намагалися пояснити виникнення праворукості. Ліворукість розглядалася в них як виняток із правил. Наприклад, науковці вважали, що первинним фактором праворукості є зв'язок лівої руки з діяльністю серця. Відповідно до іншої версії, праворукість пов'язана з асиметричним розташуванням внутрішніх органів, які зміщують центр тяжіння тіла праворуч. Необхідний при цьому упор на лівий бік робить праву руку більш вільною. М'язи правої руки тренуються, вона стає розвинутішою, її рухи — більш точними.

Ще популярнішою була так звана теорія «щита й меча». Як відомо, воїни під час боїв закривали своє серце щитом. А виходить, тримали його лівою, пасивною рукою. Зброя при цьому залишалася в правій руці. Багатотисячове тренування в боях і визначило перевагу правої руки в різних видах діяльності. Правда, залишається незрозумілим, чому більшість жінок є праворукими, адже вони ніколи не користувалися ані щитом, ані мечем.

Згідно з іншою, надуманою гіпотезою Ж. Хрбека, яку він сформулював 1976 р., праворукість закріпилася в четвертичний період, коли розташування полюсів і континентів було іншим. У північній півкулі Землі зранку під час добування їжі найвигіднішою, з погляду вченого, уявляється орієнтація на південь, оскільки під час роботи лівою рукою місце добування накриває тінь, а правою — ні. Сили Коріоліса і гравітація переборюють при цьому зміщення центру тяжін-

ня ліворуч, що викликає опору на ліві кінцівки і звільняє праві для інших дій.

1982 р. Д. Кельвін зробив припущення, що дітей колисали з лівого боку, де удари серця матері краще чути. У матерів, які тримали своїх дітей у лівій руці, діти засинали швидше і міцніше, що дозволяло жінкам використовувати праву руку для інших рухів. Науковець стверджував, що розвиток цієї послідовності нервової механіки лівої півкулі призвів до одночасного розвитку мовлення.

Найбільш поширеним припущенням походження ліворукості—праворукості є уявлення про те, що рукість визначається в той момент, коли відбувається становлення центру мовлення. Формування центру мовлення в лівій півкулі мозку веде до більшої її активації й відповідно більшої задіяності кінцівки, рухи якої вона контролює. Якщо центр мовлення формується в правій півкулі мозку, то більш активною буде ліва рука (Bradshaw, 1988; Corina, 1992).

На думку окремих науковців, які проаналізували наскельні малюнки, у первісному суспільстві ліва рука людини була провідною. Учені вважають це цілком природним, оскільки для мисливців або пастухів саме права півкуля виявляється головним помічником, тому що керує практичним боком діяльності. Саме вона забезпечує швидкість реакцій, легкість пристосування до постійно мінливої дійсності. З ускладненням життя людини, розвитком абстрактного мислення, друкованого слова, техніки все більшої активності стала набувати ліва півкуля. Так люди поволі ставали правшами.

1997 р. О. Левін виявив гени, що беруть участь у формуванні центру мовлення, сприяють розташуванню його або в лівій, або в правій півкулі мозку.

Підтвердженням цієї гіпотези можуть бути такі факти. В європейській культурі сліпонароджені люди, що читають за Брайлем (писемність на основі дотику), віддають перевагу користуванню лівою рукою для розрізнення знаків. Так само під час використання мови жестів глухі люди, які почали вивчати її до першого року життя, виявляють домінування

лівої півкулі над правою і під час розв'язання просторових завдань. Оскільки для цього необхідно розрізняти тонкі рухи пальців, ліва півкуля бере на себе функції правої. Таким чином, особливість домінування визначається раннім досвідом вербального спілкування.

5. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЛІВОРУКОСТІ

Як зазначають науковці, у 5—8-місячних немовлят немає переваги руки. Вона фіксується з початком вимовляння перших складів. Починаючи з 16—20 тижнів і до 2 років у дитини відбуваються хвилеподібні зміни руконості.

Загальновідомо, що в основному в 2,5—3 місяці втрачаються рудиментарні рефлекс новонародженого (міостатичний, хватальний, рефлекс Бабкіна тощо). Це ціла низка рефлексів, які свідчать про стан новонародженої дитини. З часом, коли нервова система вдосконалюється та дозріває, вони зникають, замінюючись на нові, досконаліші, що стануть необхідними для ігрової та пізнавальної діяльності.

Психофізіологи стверджують, що зникнення рудиментарних рефлексів відбувається не одночасно з правого та лівого боків. У майбутніх ліворуких дітей у перші 3 місяці життя ці рефлекс виражені більше і втрачаються пізніше на правій руці. Тобто в майбутніх ліворуких дітей на лівій руці спостерігається швидша втрата рефлексів новонародженого порівняно із правою рукою.

Цікаво, що в 10-місячних немовлят, які реагують плачем, коли їх забирають від матері, у спокійному стані виявлено відносно правопівкульне домінування. Діти, у яких у віці 4 місяців відмічалася відносна перевага активації лівої півкулі, у 14 місяців були більш товариськими порівняно з однолітками, які в 4 місяці демонстрували відносну активацію правої півкулі мозку.

У 2 роки в дітей руки практично рівноцінні й однаково активні, причому більша частина дій здійснюється обома руками. Лише з 3 років моторна асиметрія виявляється легко. Приблизно до чотирирічного віку права й ліва півкулі

однаково беруть участь у продукції мовлення. З віком протекжується збільшення частоти лівобічного домінування активності.

На 4-му році життя відбувається дозрівання аналізатора руху, і тому більшість дітей нерідко діють обома руками. Отже, у цьому віці можна зробити спробу обережно сформувати праворукість. Але такі спроби повинні відбуватись без будь-якого насилля. Якщо ліворукість не виражена, то дитина без ускладнень переходить до дій правою рукою. Проте, якщо переучування зазнає опору та перешкод з боку дитини — наполягати неможна. Усе це означає, що дитина — виражена лівша і обмежувати її дії лівою рукою не потрібно і навіть дуже шкідливо.

Науковці зафіксували, що в чотирирічних дітей, які вмійють добре ладнати з однолітками під час ігор, у спокійному стані відмічається переважання активності кори лівої лобної долі, тоді як у дітей, що віддають перевагу грі на самоті, зафіксовано переважання активності кори правої лобної долі.

У дітей дошкільного віку спостерігається переважання активності правої півкулі не тільки в образній, а й у словесній діяльності. А от у старших дошкільників і молодших школярів збільшується перевага правої руки та ноги.

Загалом до 9—10 років дитина є «правопівкульною» істотою. Це твердження зумовлено певними особливостями психічного розвитку дітей у дошкільному віці й (частково) у молодшому шкільному віці. Для дітей цього віку характерні мимовільність, невисока усвідомленість поведінки, велика емоційність. Їхня пізнавальна діяльність має більш безпосередній, цілісний та образний характер.

У подальшому житті зафіксована в дитинстві сенсомоторна асиметрія в людини не міняється.

6. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОРУКИХ І ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

Сьогодні існує кілька поглядів на психологічні особливості та природні здібності ліворуких людей порівняно з праворукими. Перший підхід ґрунтується на тому, що

показники поведінки й нервово-психічної діяльності в ліворуких гірші, ніж у праворуких. Прихильники цього підходу наводять дані про частоту лівшесті серед хворих на епілепсію, олігофренію, шизофренію, спадковий алкоголізм, а також той факт, що, стаючи дорослими, ці особи зберігають низькі адаптаційні можливості, певну «крихкість» психічної діяльності. Другий підхід стверджує рівність здібностей праворуких і ліворуких.

Відповідно до третього підходу, ліворуки мають більш високі показники нервово-психічної діяльності й більше адаптаційних можливостей, ніж праворуки люди. Обґрунтовується такий висновок тим, що ліворуким постійно доводиться пристосовуватися до «правобічного» світу. Правильність цього підходу підтверджується чималим переліком великих лівшів.

Усі три погляди на здібності ліворуких, на думку сучасних психологів, мають право на існування, тим більше, що по суті вони відповідають основним концепціям виникнення ліворукості, а отже, не суперечать, а доповнюють один одного. До того ж негативні й позитивні якості ліворуких людей можуть бути двома сторонами однієї й тієї самої медалі. Так, наприклад, є дані, які дозволяють припустити, що зв'язки між відділами кори головного мозку, що перебувають у різних півкулях, у ліворуких менш міцні. Можливо, тому лівші й демонструють, з одного боку, більш високі творчі здібності, а з іншого боку — більш повільне порівняно з правшами формування навичок діяльності, що потребують взаємодії обох півкуль.

Експериментальні дослідження вчених Каліфорнійського технологічного інституту доводять, що кожна з півкуль сприймає, у певному сенсі, свою власну реальність, тобто сприймає дійсність по-своєму. Отже, за образним порівнянням Б. Едвардс, кожна людина має два розуми, дві свідомості, які спілкуються і співпрацюють за допомогою сполучного «кабелю» (мозолистого тіла) між півкулями.

Таким чином, якщо педагоги намагаються досягнути найкращих результатів у розвитку та навчанні дітей, вони

мають враховувати специфіку діяльності кожної півкулі головного мозку дитини, розуміти своєрідність і неповторність індивідуальних проявів кожної дитини, щоб створити умови для ефективної діяльності всього мозку. Наведемо дані про особливості психіки в діяльності лівої та правої півкуль головного мозку людини (див. табл.).

Прояви асиметрії головного мозку	
Ліва півкуля	Права півкуля
<i>Особливості психіки</i>	
<i>Шляхи пізнання</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Інтелект • Цифрове • Вторинне • Абстрактне • Спрямоване • Логічне • Аналітичне (розуміння речей крок за кроком, частина за частиною) • Лінійне • Раціональне • Послідовне • Роздільне • Об'єктивне • Почергове • Аналіз часу 	<ul style="list-style-type: none"> • Інтуїція • Аналогове • Первинне • Конкретне • Вільне • Образне • Синтетичне (поєднання речей, формування цілісної картини світу) • Нелінійне • Інтуїтивне • Різностямоване • Цілісне • Суб'єктивне • Одночасне • Синтез простору
<i>Сприймання</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Дискретне (по частинах) • Аналітико-розсудливе • Мовлення (сміслового аспекту) • Високих звуків • Аудисти (слухове) 	<ul style="list-style-type: none"> • Цілісне • Комплексне • Емоційно-чуттєве • Ознак кольору та форми • Музики, а також шумів • Низьких звуків • Інтонанційний аспект мовлення • Візуалісти (зорове)

Продовження таблиці

Прояви асиметрії головного мозку	
Ліва півкуля	Права півкуля
Обробка інформації	
<ul style="list-style-type: none"> • Повільніша • У поняттях • Словесно-знаково-логічно послідовна 	<ul style="list-style-type: none"> • Швидша • В образах • Миттєвий, чуттєвий аналіз складних сигналів, інтуїтивна орієнтація у навколишньому середовищі
Емоції	
<ul style="list-style-type: none"> • Хвилювання, почуття насолоди, щастя • Переважно внутрішнього імпресивного плану • Інтровертованість 	<ul style="list-style-type: none"> • Страх, сум, гнів, та інші негативні емоції • Переважно зовнішнього експресивного плану • Екстравертованість
Свідомість	
<ul style="list-style-type: none"> • Центр свідомості і контролю, керування довільними психічними процесами • Почуття індивідуальності, усвідомлення та виокремлення себе із навколишнього середовища («я») 	<ul style="list-style-type: none"> • Центр підсвідомих, неусвідомлюваних психічних процесів • Почуття єднання, спільності, злиття з природою та людьми («ми») • Регулювання біоритмів, здатність «створювати» сновидіння й витіснити зі свідомості неприємні переживання (одна із форм створення психічного захисту) • Здатність збуджувати активність лівої півкулі, визначати тривалість сну, навіювання

Продовження таблиці

Прояви асиметрії головного мозку	
Ліва півкуля	Права півкуля
<i>Мова</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Центр мови і мовлення, знакових систем • Смысловий бік мовлення • Читання, лічба, орієнтація на приголосні 	<ul style="list-style-type: none"> • Інтонанційний бік мовлення • Міміка, жестикуляція під час мовлення, орієнтація на голосні
<i>Мислення</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Більш раціональне • Абстрактно-логічне, формальне, програмоване • Індукція (виокремлення часткового) • Оперування цифрами, математичними формулами та іншими знаковими системами • Двовимірне (на площині) 	<ul style="list-style-type: none"> • Більш емоційне, інтуїтивне • Наочно-образне, спонтанне • Оперування образами • Дедукція (створення загального) • Використання відчуттів, уявлень, передчуттів, наочних життєвих прикладів • Тривимірне (у просторі)
<i>Пам'ять</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Знакова (на цифри, формули, слова) • Довільна • Послідовність подій та їх вірогідні властивості • Прогнозування майбутнього (екстраполяція) 	<ul style="list-style-type: none"> • Наочно-образна, емоційна • Мимовільна • Теперішній, реальний час, інформація про минуле
<i>Інтелект</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Вербальний (словесний) — використання слів для опису, визначення, назв • Логічний компонент • Прихильність до теорії 	<ul style="list-style-type: none"> • Невербальний — розуміння речей при мінімальному зв'язку зі словами • Інтуїтивний компонент • Прихильність до практики

Закінчення таблиці

Прояви асиметрії головного мозку	
Ліва півкуля	Права півкуля
<i>Діяльність</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Велика рухова активність • Орієнтація в часі • Інтровертований (спрямований на себе) характер спілкування • Схильність до теорії 	<ul style="list-style-type: none"> • Невелика рухова активність • Орієнтація у просторі, слідкування за рухомими предметами, керування рухами, відчуття тіла • Екстравертований (спрямований у навколишнє) характер спілкування • Схильність до практики

Отже, праворуки нерідко підкреслено раціональні й розумові. Вони багато й охоче пишуть, вільно запам'ятовують довгі тексти, володіють іноземними мовами, мають граматично правильне мовлення. Для праворуких характерні загострене почуття обов'язку, відповідальності, принциповості, внутрішній характер переробки емоцій.

Як зазначає В. Калошин, лівопівкульні підкреслено послідовні у діях і вчинках, добре прогнозують майбутнє, критичні, схильні до в'їдливої іронії та сатири. Такі люди в майбутньому частіше займають адміністративні посади, але їм інколи не вистачає гнучкості, безпосередності та спонтанності у вияві почуттів. Праворуки воліють діяти за заздалегідь складеними схемами, планами, трафаретами, важко перебудовують свої стосунки з людьми: їм нелегко пристосуватися до невичерпної розмаїтості людських характерів і «нерозумності» вчинків інших людей.

Неважко побачити в усіх цих характеристиках риси особистості «технократичної» людини. Тому серед лівопівкульних людей багато інженерів, математиків, філософів, лінгвістів, спеціалістів теоретичних дисциплін. Праворуким легше входить в сучасний світ — світ техніки й логіки.

Ліворуки, на відміну від праворуких, — цілісні натури, відкриті й безпосередні у висловлюванні почуттів, наївні, довірливі та піддаються навіюванню, здатні тонко почувати й переживати, легко засмучуються і плачуть, але не впадають у стан гніву й люті. Правопівкульні часто діють за настроєм, «велінням серця». У цілому вони товариські, контактні, схильні враховувати більшою мірою дію природних, а не технічних, штучних факторів.

Мовлення ліворуких емоційне, експресивне, багате інтонаціями, супроводжується жестикуляцією. У ньому немає особливої побудови, можливі запинки, плутаність, зайві слова і звуки, «проковтування» закінчень. Їм «зручніше» диктувати текст, ніж писати, тоді як праворуким легше писати, ніж диктувати.

Серед ліворуких багато художників, артистів, музикантів, майстрів на всі руки та екстрасенсів. Здебільшого це люди з творчою, спонтанною підсвідомою діяльністю, у яких думка діє разом з уявою та почуттями. У ліворуких зберігається більш активний зв'язок з навколишнім природним середовищем. Вони стають захисниками довкілля й прихильниками безпосередніх, емоційних стосунків між людьми.

7. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ЛІВОРУКИХ ШКОЛЯРІВ

Як, враховуючи психофізіологічні особливості ліворуких, досягти успіхів у навчанні таких дітей? У першу чергу методисти рекомендують уникати «лівопівкульного» характеру навчання — декларативності, сухості, формалізму. Такий підхід не дає можливості виявитися творчим, інтуїтивним началам дітей, пізнанню через інтерес, захоплення, самостійний пошук рішень.

У навчанні ліворуких необхідно використовувати такі методи та прийоми роботи, які спираються на більшу наочність, образність, емоційність у поданні матеріалу, привчають школярів до його самостійного засвоєння, не зловживають оцінками, а то і взагалі обходяться без них, і всіляко заохочують за досягнені успіхи.

Не бажано під час роботи з ліворукими учнями посилювати тиск на них, жорстко контролювати виконання завдань, неодмінно вимагати «все робити без виправлень і помилок». Зазвичай це призводить до підвищеної стомлюваності, забудькуватості, а потім дратівливості, непосидючості й занепокоєності.

Отже, шкільні методи навчання мають вибиратися з урахуванням особливостей функціонування лівої та правої півкуль головного мозку учнів. На уроках не повинні панувати переважно логічні методи навчання: вони ніби розсікають мозок навпіл і працюють з однією його логічною половиною, найбільш недитячою. Таке розумове, раціоналістичне навчання кричуще суперечить і влаштуванню мозку, і законам дитячої психіки. Адже в дітей набагато сильніше розвинене наочно-образне мислення, і вся сила розумової роботи залежить від того, як цей вид мислення бере участь у навчанні.

Основою сьогоденішнього екстенсивного навчання ліворуких дітей, головною причиною його низької ефективності є придушення головних механізмів мозку — механізмів синергетичної роботи двох півкуль. Наведемо дані про особливості організації навчання з урахуванням діяльності лівої та правої півкуль головного мозку людини (див. табл.)

Прояви асиметрії головного мозку	
Ліва півкуля	Права півкуля
<i>Організація навчання</i>	
<i>Просторова організація</i>	
• Робоча півсфера — праворуч	• Робоча півсфера — ліворуч
<i>Кольорова організація</i>	
• Темна дошка — світла крейда	• Світла дошка — темна крейда

Продовження таблиці

Прояви асиметрії головного мозку	
Ліва півкуля	Права півкуля
<i>Умови, що необхідні для успішної навчальної діяльності</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Технологія • Деталі • Абстрактний, лінійний стиль викладу інформації • Неодноразове повторення навчального матеріалу • Тиша на уроці 	<ul style="list-style-type: none"> • Гештальт (образи) • Контекст • Зв'язки інформації з реальністю, практикою • Творчі завдання • Експерименти • Музичний фон • Мовний та музичний ритми
<i>Реалізація диференційного підходу до навчання</i>	
<i>Математика</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Аналіз • Завдання позачасові • Робота на самоті • Доведення теорем • Оперування знаками на площині • Завдання у вигляді символів • Алгебра (логічне послідовне мислення на площині) • Багаторазове повторення 	<ul style="list-style-type: none"> • Синтез • Завдання на певний час • Робота в групі • Формулювання теорем • Оперування просторовими зв'язками • Завдання на картинках • Геометрія (просторове мислення) • Схеми, таблиці, картки
<i>Природничі науки</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Аналітична робота • Аналіз результатів • Логічні завдання • Знаходження розбіжностей • Виокремлення деталей • Утворення категорій • Узагальнення • Алгоритми • Багаторазове повторення • Лінгафонна система 	<ul style="list-style-type: none"> • Передбачення результатів • Творчі завдання • Знаходження спільного • Співставлення фактів • Виявлення сутності • Виявлення найважливіших моментів • Використання мовних та музичних ритмів • Перегляд фільмів, відеоматеріалів • Екскурсії, подорожі

Продовження таблиці

Прояви асиметрії головного мозку	
Ліва півкуля	Права півкуля
<i>Словесність</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Аналіз розповіді • Розбір слів і речень за будовою • Прослуховування текстів • Навчання інших • Завдання щодо знаходження помилок • Використання правил • Точність уживання слів • Понятійне розуміння слів • Багаторазове повторення 	<ul style="list-style-type: none"> • Складання творів • Побудова слів і речень із частин • Читання-переказ • Читання за особами • Завдання на правопис • Знаходження взаємозв'язків • Знаходження уривків у тексті • Швидкість усного та писемного мовлення • Екскурсії
<i>Характерні помилки</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Ненаголошені голосні у корені • Пропуск м'якого знака • Написання зайвих букв • Заміна одних приголосних іншими • Закінчення у відмінках 	<ul style="list-style-type: none"> • Наголошені голосні • Помилки у словникових словах • Пропуск букв, описки • Власні імена з маленької букви
<i>Особливості самоконтролю</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Високий рівень самоконтролю мовлення та викладення матеріалу 	<ul style="list-style-type: none"> • Неконтрольованість правильності мовлення, вільне вживання, перетворення значень окремих слів
<i>Іноземна мова</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Раціонально-логічний спосіб • Засвоєння вокабуляра шляхом вивчення слів • Засвоєння правил та граматичних конструкцій • Навчання інших 	<ul style="list-style-type: none"> • Інтуїтивний спосіб вивчення • Засвоєння вокабуляра методом «острівків» • Поєднання образних уявлень та конкретних ситуацій • Рольові ігри

Прояви асиметрії головного мозку	
Ліва півкуля	Права півкуля
<ul style="list-style-type: none"> • Лінгафонна система, сприймання слуховим каналом • Перевірки після уроків • Індивідуальна робота • Діяльність, що потребує нешвидкої реакції • Завдання щодо знаходження помилок • Співставлення текстів • Поділ текстів і слів на частини 	<ul style="list-style-type: none"> • Робота з наочністю, відеоматеріалом, картками • Перевірки на уроці • Групові завдання • Діяльність, що потребує швидкої реакції • Завдання на правопис • Інтерв'ю • Інценування • Синтез текстів і слів із запропонованих частин
Формування мотиваційної спрямованості	
<ul style="list-style-type: none"> • Прагнення до самостійності • Глибина знань • Висока потреба у пізнавальній та розумовій діяльності • Потреба в освіті 	<ul style="list-style-type: none"> • Набуття авторитету • Престижність положення в колективі • Встановлення нових контактів • Соціальна значущість діяльності
Методи перевірки	
<ul style="list-style-type: none"> • Розв'язання задач • Письмове опитування із необмеженим строком виконання • Питання «закритого» типу (вибрати готову відповідь) 	<ul style="list-style-type: none"> • Усне опитування • Завдання з обмеженим строком виконання • Питання «відкритого» типу (власна розгорнута відповідь)

8. ТРУДНОЩІ В НАВЧАННІ ЧИТАННЯ Й ПИСЬМА

Працюючи на початку ХХ ст. з дітьми, що мали труднощі у навчанні, лікар Семюел Ортон звернув увагу на те, що серед них часто зустрічаються ліворукі й діти з нестабіль-

ною перевагою руки. С. Ортон помітив також, що в багатьох ліворуких дітей домінує праве око (вони дивляться правим оком у мікроскоп, у дірочку в картці). На підставі цих спостережень науковець припустив, що причиною труднощів у навчанні читання й письма є неповна домінантність лівої півкулі. Роботи С. Ортона викликали великий інтерес у науковому й медичному середовищі до вивчення дислексії як прояву специфічних труднощів навчання, не пов'язаних із затримками розвитку або емоційно-мотиваційною сферою.

Численні дослідження показали, що ситуація не настільки проста, як це здавалося на початку ХХ ст. Так, домінування правої руки й лівого ока було виявлено в багатьох здорових дітей, що успішно навчаються. Безліч ліворуких та амбідекстрів також мають прекрасні здібності.

Сучасні спроби визначити особливості півкульної спеціалізації з мовлення в дітей із труднощами навчання читання й письма дали суперечливі результати. Так, виявилось, що мовні центри в дітей розташовані в лівій півкулі, а зорово-просторові функції, як довела Сандра Уайтелсон, виконує не тільки права, а й ліва півкуля. Причому зорово-просторові завдання можуть добре виконуватися дітьми із труднощами читання.

Вважається, що саме недостатня спеціалізація лівої півкулі, тобто виконання нею і мовних, і зорово-просторових функцій, призводить до труднощів навчання письма та читання. Виявлена С. Уайтелсон особливість спеціалізації півкуль головного мозку характерна головним чином для хлопчиків-дислексиків. Це збігається з даними про те, що серед дислексиків хлопчиків приблизно в 10 разів більше, ніж дівчаток. (Утім, якщо проаналізувати кількість хлопчиків і дівчаток, що мають інші труднощі навчання, то виявляється, що дівчаток із труднощами навчання значно менше, ніж хлопчиків.)

Цікаво, що дислексія поширюється тільки на звукобуквене письмо. Коли європейських дітей зі шкільними труднощами навчали читати китайські ієрогліфи, вони успішно справлялися із завданням. Однак українське (як і російське)

письмо ґруноване на звуко-буквенуму аналїзі, і комплекс труднощів, пов'язаний зі звуко-буквеним аналїзом, дуже характерний для лїворуких дїтей.

Отже, найчастіше лїворуки учні стикаються із труднощами під час формування навичок письма, читання й лїчби. Це зумовлено тим, що основою засвоєння цих навичок є зорове сприйняття. Порушення або недостатність розвитку зорово-просторового сприйняття, зорової пам'яті та зорово-моторної координації, що нерідко зустрічається в лїворуких, можуть спричинити виникнення таких труднощів:

- у сприйнятті і запам'ятовуванні складних конфігурацій букв і відповідно повільний темп читання;
- у формуванні зорового образу букв, цифр (порушення співвідношення елементів, дитина плутає подібні за конфігурацією букви, цифри, пише зайві елементи або не дописує елементи букв, цифр);
- у виділенні й розрізненні геометричних фігур, заміна подібних за формою фігур (круг — овал, квадрат — ромб — прямокутник);
- у копіюванні;
- нестійкий почерк (нерівні штрихи, великі, розтягнуті літери різного нахилу);
- дзеркальне написання букв, цифр, графічних елементів;
- дуже повільний темп письма.

Найчастіше зустрічаються та впливають на успішність навчання лїворуких школярів *повільний темп* письма й феномен *дзеркальних рухів*. Коли учень пише, то його діяльність складається з двох етапів, які по черзі замінують один одного: власне виконання руху та мікропауза, необхідна для контролю рухів, корекції й програмування наступного руху.

Разбіжність у механізмах зорово-моторної координації в лїворуких і праворуких учнів проявляється насамперед у різній тривалості цих мікропауз. У лїворуких мікропаузи довші як на етапі формування навички, так і згодом, коли письмо вже автоматизовано. Часто в шкільній практиці вчитель, прагнучи виробити в таких дїтей навички швидкого

письма, починає підганяти їх, тоді діти-лівші квапляться, що призводить до скорочення мікропауз, таких необхідних для контролю своїх дій.

Із феноменом дзеркальних рухів напевно знайомі більшість батьків маленьких ліворучок. У когось він проявляється у вигляді дзеркального письма, коли дитина починає писати з букви, якою закінчується слово, потім пише передостанню й т. ін. Таким чином, якщо прикласти дзеркало до написаного слова, то можна побачити в дзеркальному відбитті слово, написане традиційним способом.

Також зустрічаються дзеркальне читання, дзеркальне малювання, дзеркальне сприйняття. Дорослі, особливо якщо вони праворукі, такі особливості дитини можуть сприймати навіть як своєрідні здібності. Однак, на жаль, такі прояви є лише відбиттям труднощів зорово-просторового сприйняття, право-лівого орієнтування, зорово-моторної координації.

Частота дзеркального письма в ліворучих дітей, за даними досліджень, становить 85 %. Однак слід відзначити, що в більшості дітей у віці від 3 до 7 років виявляється спонтанне дзеркальне письмо, що є звичайним етапом в оволодінні навичкою. Елементи дзеркального письма зустрічаються й у дітей з нестійкою праворукістю: під час оволодіння звичайним письмом дзеркальне зображення літер у них може проявлятися раптово, коли діти стомлені або неухважні.

За численними спостереженнями науковців, зниження частоти прояву дзеркального письма й повне зникнення цього феномену спостерігається зазвичай після 10 років, тому що наявність дзеркальних рухів тісно пов'язана із функціональною недостатністю мозолистого тіла, що у цьому віці досягає своєї функціональної зрілості. Якщо ж після зазначеного віку прояви дзеркального сприйняття зберігаються, то рекомендується провести ретельний аналіз виду дзеркальних рухів, їхньої причини й організувати спеціальні заняття, що корегують недоліки просторового сприйняття, координації, уваги й навички самоперевірки.

Необхідно також звернути увагу на порушення *навички читання* в деяких ліворучих учнів. Ці порушення мають

переважно зорово-просторовий характер: одні діти зазнають труднощів у сприйнятті слова як цілого, інші не можуть збагнути зв'язок між буквосполученнями й тими поняттями, які вони позначають.

Ліворукі діти під час читання нерідко гублять рядок і роблять спроби читати справа наліво або із середини тексту. Щоб уникнути таких проявів, дитині потрібно нагадувати, звідки починається читання в рядку або орієнтувати її за «маркірованою» рукою. Для цього на провідну руку надягають браслет або годинник. Якщо ці способи неефективні, дитина може спробувати закрити текст аркушем паперу і поступово відкривати ті склади (слова), що читаються. Причому спочатку це краще робити дорослому, а незабаром і юний читач опанує цю хитрість. Таке поступове читання треба продовжувати доти, поки не автоматизується потрібний напрямок читання й темп стеження за рядком.

Одним із пояснень зорово-просторових утруднень під час читання може бути нестабільна окодомінантність. Нестабільна окодомінантність може призвести до порушення рухів очей, і дитині буде важко стежити за порядком розташування букв і слів на сторінці. Однак необхідно ще раз додати, що сама по собі ліворукість не спричиняє виникнення порушень читання.

9. НАСЛІДКИ ПЕРЕУЧУВАННЯ ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

Ще зовсім недавно в педагогічній літературі питання про вибір руки під час письма не виникало, а вирішувалося просто: усім писати тільки правою рукою, а ліворуким дітей обов'язково переучувати. Переучували, використовуючи найсуворіші заходи, не зважаючи на маленьку людину, її особливості, можливості й навіть здоров'я.

У своїх публікаціях М. Безруких наводить такий приклад ставлення до навчання письма ліворуким дітей: «Що тут міркувати, — говорила досвідчена вчителька початкових класів, — я цим лівшам із першого дня рукавицю на ліву руку надягаю та міцно зав'язую — от вони й пишуть правою. Звичайно, не в усіх добре виходить, але ж ніякого там

вибору: права — і все». Мотив, яким керувалася вчителька, такий: увесь побутовий світ пристосований під праву руку, і, переучивши ліворуких дітей, вона допоможе їм уникнути багатьох проблем і незручностей. Ця вчителька свято вірила, що робить благу справу, пристосовуючи дітей до праворукого суспільства, не дбаючи про саму дитину.

У повсякденному житті трапляються також випадки «ненасильницького» переучування. Вплив дорослих людей на маленьку ліворуку дитину може сприяти формуванню так званої незмушеної праворукості. Нескладно уявити ситуацію, коли батьки або вихователі просять малят: «Діти, візьміть ложку (ручку, олівець) у праву руку». Навряд чи хтось із дітлахів буде наполягати на своєму праві користуватися лівою рукою. Адже дитина, як правило, наслідуює дорослих або однолітків.

Звичайно, можна докласти чимало зусиль і змусити ліворуку дитину працювати правою рукою. Але змінити її біологічну суть неможливо. Довільна зміна провідної руки призводить до грубого втручання в найтонші механізми діяльності мозку. Найчастіше таке переучування закінчувалося неврозами, а про успішність формування навички письма не могло бути й мови.

Найчастішим негативним наслідком переучування ліворуких школярів є астенічний невроз, при якому відзначається підвищена стомлюваність, швидке виснаження нервової системи, різке зниження працездатності. У дітей спостерігаються головні болі, неспокійний сон, дратівливість, нестриманість, знижується апетит. Відзначаються афективні реакції: бурхливі вибухи невдоволення, відмова від роботи.

У хлопчиків і дівчаток невроз може проявлятися по-різному. Хлопчикам властиві розгальмування, непосидючість, рухове занепокоєння. А для дівчаток характерніше зниження настрою, млявість, плаксивість.

Досить часто ліворуких дітей турбують страхи перед невдачами, засудженням з боку вихователів і батьків. Психологи описали навіть нічні кошмари, які переслідують ліворуких дітей під час переучування. Уві сні такі малята часто

переживають денні неприємності в перебільшеному вигляді. Уранці вони встають млявими, примхливими, залишаються втомленими. Страх збільшується через зауваження дорослих або глузування над ліворукістю з боку однолітків. Крім того, у таких дітей додається страх темряви, острах залишатися в кімнаті самому (страх самотності) і навіть страх смерті. У деяких дітей страхи короточасні, і якщо немає нових стресів, можуть зникнути.

Нерідко в ліворуких дітей у процесі переучування виникають неврози нав'язливих станів, особливо в родинях, де батьки тривожно ставляться до цього «недоліку». Коли батьки за допомогою погроз і залякування змушують дітей виконувати всі дії правою рукою, малята, звичайно, намагаються, але це їм погано вдається, а дорослі розцінюють таке поведіння як неслухняність, вередування, упертість і карають. Як наслідок у дітей з'являється тривожне очікування невдачі. Напруження, замкнутість, недовіра до оточуючих залишаються в таких дітей на довгі роки.

Отже, старання дорослих нібито полегшити життя ліворукої дитини можуть, навпаки, зіпсувати його. У переучених ліворуких бувають і невротична заїкуватість, і енурез (нетримання сечі), і тики — нав'язливі мимовільні рухи (миготіння, облизування губ, посмикування носу). Подібні прояви рідко викликають занепокоєння дорослих, найчастіше їх вважають перекиривлянням. Глузування й передражнювання однолітків, зауваження дорослих роблять свою справу. Порушення закріплюються. Дитина починає соромитися сама себе, стає дратівливою. Як правило, тики не пов'язані безпосередньо з виконанням певних завдань правою рукою, але підсилюються, коли дитина втомлюється, нервує. Крім того, у дітей можуть виявитися істеричні неврози. Перед виходом до школи або напередодні якої-небудь важливої, хвилюючої події в маляти може виникнути блювота, можливі й психомоторні випадки: дитина з голосним плачем падає горілиць, безладно б'ючи по підлозі руками й ногами. Для малюка це безвихідна ситуація. Утворюється таке порочне коло, розірвати яке під силу тільки дорослим.

Таким чином, сучасні наукові дослідження дозволили визначити труднощі в переучуванні ліворуких дітей. З'ясовано й доведено, що ліворукість — це не примха дитини, а психофізіологічне явище, що зумовлено відмінностями в розподілі функцій між півкулями мозку. Отже, примушувати ліворуку дитину писати правою рукою означає пряме втручання в уже сформовану, побудовану складну функціональну систему. Якщо дитина пише лівою рукою, це означає, що процес писання (малювання) регулюється (хоча б частково) правою півкулею головного мозку. Тому, наполягаючи на тому, щоб вона писала правою рукою, дорослі створюють додаткове навантаження для систем лівої півкулі, які в процесі розвитку мозкових структур у такої дитини відповідають за інші функції та процеси.

РОЗДІЛ II. НАВЧАННЯ ПИСЬМА ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

1. ВИЗНАЧЕННЯ ЛІВОРУКОСТІ

Коли дитина навчається правильно тримати олівець чи ручку, навчається малювати або писати, необхідно, щоб вона виконувала складні графічні дії провідною рукою, оскільки переучування може негативно відбитися на розвитку дитини, ускладнити процес адаптації до школи, призвести до серйозних порушень здоров'я. Тому дуже важливо визначити провідну руку ще до школи або в перші дні навчання.

Фахівці вважають, що визначити провідну руку дитини доцільно в 4—5 років. Для цього науковцями розроблено кілька методик. Перевіряти особливості проявів діяльності півкуль головного мозку можна за допомогою загальновідомих вправ: поплескати в долоні, скласти руки на грудях, скласти пальці в замок, зробити крок уперед, згорнути папір у трубочку й подивитися через неї обома очима на певний предмет, а потім заплющити по черзі кожне око й виявити провідне око тощо.

Найпоширенішим є метод кількісної оцінки *за допомогою запитань* (від 5 до 20), відповіді на які показують перевагу однієї з рук під час виконання повсякденних дій. Цей метод, як правило, використовується для оцінки рукості в дітей 6—7 років. Наприклад:

- Якою рукою ти пишеш?
- Якою рукою кидаєш м'яч (камінь)?
- Якою рукою тримаєш ракетку для гри в теніс, бадмінтон?
- Якою рукою тримаєш сірник, коли запалюєш його?
- Якою рукою тримаєш ножиці під час різання ними?
- Якою рукою вставляєш нитку в голку?
- Якою рукою ріжеш хліб?

- Якою рукою розчісуєшся?
- Якою рукою тримаєш молоток?
- Якою рукою тримаєш зубну щітку?
- Якою рукою відкручуєш ковпачок тюбика із зубною пастою?
- Якою рукою відчиняєш двері?

Відповіді на запитання оцінюються таким чином: будь-якою рукою (0 балів); тільки правою (+2 бали); частіше правою (+1 бал); тільки лівою (-2 бали); частіше лівою (-1 бал). Загальна сума балів оцінюється за такою шкалою: праворукість (від +24 до +9 балів); амбідекстрія (від +8 до -8 балів); ліворукість (від -9 до -24 балів).

Слід зауважити, що в умовах активного переучування частина ліворуких дітей може перейти в групу амбідекстрів або слабоправоруких. Крім того, не кожна дитина може об'єктивно оцінити, якою рукою вона виконує дії легше, впевненіше, краще. Тому доцільніше для визначення провідної руки використовувати *спеціальні завдання*.

Тут важливо все: де сидить дорослий, що він робить, що говорить. Так, не слід фіксувати увагу дитини на тому, що в неї намагаються щось визначити. Краще сказати: «Зараз ми з тобою пограємо» або «Давай-но попрацюємо разом. Я буду давати тобі завдання, а ти постарайся їх добре виконати».

Пропонуючи дитині виконати завдання, дорослий обов'язково повинен сидіти за столом напроти дитини, а не збоку чи поруч. Усі пристосування, посібники, предмети, що пропонуються дитині для виконання завдань, варто класти перед малям чітко на середину столу, на рівній відстані від правої та лівої руки. Інакше, якщо предмет буде зрушений уліво, дитина візьме його лівою рукою, якщо вправо — правою. Добре, якщо коробочки, намистини, м'яч, ножиці та інший матеріал для завдань буде розкладений поруч зі столом на низькому столику, щоб дитина не бачила його і не відволікалася. І ще дуже важливо бути терплячим із дитиною, не підганяти її, дати спокійно виконати завдання.

Наведемо приклади *побутових ігрових* завдань, які пропонують М. Безруких та С. Забрамна для спостережень за дітьми з метою виявлення в них провідної руки. Частину з них — побутові, які часто використовуються в житті, — діти виконують обома руками, тому деякі завдання даються у двох варіантах. Це дозволяє точніше виділити провідну руку.

1. Маніпуляторні дії, які дитина виконує мимоволі, коли розчісується, бере ложку, кубики, у які вона грає, мозаїку, що складає, шнурок, коли шнурує черевики.
2. Відкривання невеличкої коробочки, наприклад, від сірників. Дитині пропонується кілька коробок (можна пофарбувати їх у різні кольори або обклеїти кольоровим папером). Знайти маленьку іграшку в одній із коробочок. Провідною буде вважатися та рука, яка робить активні рухи — закриває, відкриває, виймає іграшку.
3. Будування колодязя (будиночка) із паличок. Провідною буде та рука, що переважно виконує всі дії.
4. Гра в м'яча. Для цього завдання потрібен невеликий (наприклад тенісний) м'яч, який можна кидати й ловити однією рукою. М'яч кладуть на стіл прямо перед дитиною і просять кинути його дорослому або в яку-небудь заздалегідь намічену ціль, потім підкинути й піймати м'яч кілька разів. Провідною буде та рука, якою дитина кидала м'яча.
5. Вирізання ножицями малюнка за контуром із будь-якої листівки (вирізати квітку, машину тощо). Провідною буде та рука, якою дитина тримає ножиці. Але буває й так: дитина погано володіє ножицями, вона просто тримає їх і активніше працює іншою рукою (повертає листівку). У цьому випадку треба попросити дитину взяти ножиці в іншу руку й оцінити, у якому випадку завдання виконується краще. Вирізання може бути дуже важким у тих випадках, коли розмір і форма ножиць не відповідають руці дитини. Це завдання можна замінити розкладанням карток лото. Усі картки (10—15 штук) малюк повинен узяти в одну

- руку, а іншою (як правило, ця рука і є провідною) розкладати їх по черзі на стіл.
6. Нанизування бісеру, намистинок або ґудзиків на голку з ниткою. Провідною вважається та рука, що виконує активний рух (незалежно від того, якою рукою тримається голка). Активною може бути як рука з голкою, так і рука, що тримає й нанизує намистинки або ґудзики на голку.
  7. Виконання обертових рухів під час відкривання й закривання кришок на пляшках або банках. Дитині пропонують 2—3 баночки із широкими кришками, що закручуються. Провідна — та рука, що крутить кришку. При цьому треба пам'ятати, що дитина може тримати саму кришку, а крутити банку.
  8. Розв'язування вузликів. Заздалегідь потрібно нетуго зав'язати кілька вузлів (на невеликій відстані один від одного) на шнурі середньої товщини. Провідною вважається та рука, що розв'язує вузол. У цьому завданні буває важко виділити провідну руку, оскільки розв'язування вузликів — процес досить складний, і дитина зазвичай використовує обидві руки. Можна таким дітям запропонувати інше завдання — складання ланцюжка із прищіпок. Як правило, малюк в одній руці тримає одну прищіпку, а провідною рукою намагається приєднати іншу.
  9. Складання з кубиків будиночка, башти, фортеці тощо. У цьому завданні оцінити провідну руку важче: роботу дитина виконує зазвичай обома руками. Тому треба не квапити дитину й спостерігати, якою рукою частіше вона бере, складає, поправляє кубики. Крім того, це досить звичний вид діяльності для будь-якої дитини, тому можна запропонувати замість кубиків конструктор або мозаїку.

І останнє, що необхідно враховувати при виявленні провідної руки, — це дані про сімейну праворукість чи ліворукість.

Результати виконання дітьми запропонованих завдань занотовуються до таблиці.

№	Завдання	Дія виконується переважно		
		правою рукою	обома руками	лівою рукою
1	Маніпуляторні дії			
2	Відкривання коробочки			
3	Будування колодязя			
4	Гра в м'яча			
5	Вирізання ножицями			
6	Нанизування гудзиків			
7	Відкривання кришок			
8	Розв'язування вузликів			
9	Складання з кубиків			
10	Сімейна рукість			

Якщо під час виконання дії переважала ліва рука, знак «плюс» (+) ставиться в колонку «лівою рукою», при перевазі правої — у колонку «правою рукою». Якщо при виконанні завдань дитина однаково часто використовує як праву, так і ліву руку, «плюс» ставиться у колонку «обома руками». Якщо в родині є ліворукі батьки, брати, сестри, бабусі, дідусі, потрібно поставити «плюс» у стовпчик «лівою рукою», якщо немає — у стовпчик «правою рукою». Якщо виходить більше семи «плюсів» (70 % завдань) у стовпчику «лівою рукою», то дитина, швидше за все, ліворука.

Інколи за допомогою побутових ігрових завдань неможливо точно визначити провідну руку дитини. Тоді можна запропонувати виконання *незвичних* для дитини дій, оскільки будь-яку тонку (незвичну) дію дитина робить найбільш активною (провідною) рукою. Наведемо приклади таких завдань.

Малювання по черзі обома руками

Перед дитиною треба покласти олівець на середину столу й попросити намалювати малюнок. Якщо дитина виконала малюнок лівою рукою, слід попросити її повторити той самий малюнок правою рукою. Або навпаки. Часто діти відмовляються: «Я не вмю», «У мене не вийде». Можна заспокоїти малюка: «Я знаю, що це важко, але ти постарайся», підбадьорити, сказати, що він робить усе правильно.

Під час виконання цього завдання необхідно спостерігати за тим, як дитина малює: якою рукою вона впевненіше тримає олівець, як спритно робить рухи, як точно вона проводить лінії, наскільки прямі ці лінії, чи є тремтіння руки, чи може дитина провести досить довгу лінію. При цьому малюнки, виконані по черзі то однією, то іншою рукою, можуть бути або однаково гарними, або однаково поганими. Але це не важливо. Головне — визначити, яка рука в дитини була активнішою.

Виймання дрібних предметів зі склянки

Для цього завдання необхідно взяти склянку, покласти туди дрібні гудзики або намистинки й попросити дитину діставати їх звідти ложкою по одній. Ці дії дуже складні для малюка, тому він обов'язково візьме ложку в провідну руку.

Аналогічними за складністю виконання є завдання на розв'язання вузликів і шнурування черевиків.

Крім того, для визначення провідної руки дитини можна використовувати й *додаткові* завдання:

- скласти фігури із сірників;
- почистити взуття щіткою;
- намотати нитку на катушку;
- перелити воду з однієї посудини в іншу;
- поцілити голкою, шпилькою в невелику точку;
- відгвинтити гайку (рукою, ключем);
- скласти дрібні деталі у вузький циліндр;
- роздати картки;
- проколоти дірочки (5—6 ударів);

- стерти ластиком попередньо намальовані хрестики;
- затагнути нитку в голку;
- почистити себе, струсити із себе смітинки, пил;
- крапнути з піпетки у вузький отвір пляшечки;
- подзвонити дзвіночком, смикнути за шнур дзвінка;
- закрити, відкрити замок-змійку на сумці;
- взяти склянку й зробити кілька ковтків води.

Аналізуючи те, як дитина виконує комплекс завдань, можна визначити такі моменти.

Дитина добре виконує всі графічні дії (малює лінії, геометричні фігури, зображує складні малюнки) та переважно всі побутові лівою рукою. Дії, які дитина виконує правою рукою, зустрічаються рідко. Отже, така дитина є ліворукою, тому олівець для малювання або ручку для письма їй треба давати тільки в ліву руку й стежити, щоб вона не перекладала їх у праву.

Дитина добре виконує всі графічні дії лівою рукою, а побутові — правою. Такий варіант називається «графічний лівша» і «побутовий правша». У цьому випадку олівець для малювання або ручка для письма дається дитині знову ж тільки в ліву руку.

Дитина добре виконує всі графічні дії правою рукою, а побутові — лівою, тобто вона «графічний правша» і «побутовий лівша». У цьому випадку треба дати дитині олівець для малювання або ручку для письма в праву руку.

Отже, учитель повинен бути впевненим у тому, що дитина є ліворукою. Якщо учень діє однаково обома руками, то краще спрямувати його на письмо правою рукою. Нагадаємо про те, що ліворукі діти не є однорідною групою, отже, у різних ліворуких можуть бути різними й прояви труднощів. А відтак їм необхідні відповідні засоби корекції.

2. АДАПТАЦІЯ ЛІВОРУКИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

Правила прийому дітей до 1 класу передбачають комплексний медичний огляд майбутніх учнів із визначенням функціо-

нальної готовності до навчання. Визначення ступеня готовності проводиться за медичними та психофізіологічними критеріями: 1) рівень біологічного розвитку; 2) стан здоров'я; 3) гостра захворюваність за попередній період; 4) рівень психологічної готовності; 5) стан розвитку мовлення за результатами логопедичного обстеження; 6) готовність до засвоєння шкільної програми за результатами педагогічного обстеження.

Разом із тим діти, які були прийняті до школи, можуть зазнавати труднощів у навчанні. До найбільш стійких індивідуальних характеристик, що визначають шкільні труднощі, належать емоційність, мануальна й сенсорна асиметрії.

Найбільш гострою в адаптації першокласників є проблема навчання ліворуких дітей. Науковці, що вивчають особливості росту, розвитку, стану здоров'я ліворуких, підкреслюють, що такі діти потребують особливого підходу, уваги з боку батьків і педагогів під час підготовки до школи.

На щастя, усе рідше в педагогічній практиці зустрічаються вчителі, що переучують ліворуких дітей. Усе більше батьків переконуються в недоцільності й шкідливості подібного переучування. Однак відмова від переучування не вирішує всіх проблем, а, навпаки, породжує нові. Це проблеми методики навчання письма, особливості роботи дитини на уроках праці (зокрема, виготовлення спеціального інструменту для ліворуких), специфіка користування мишею під час роботи за комп'ютером. Отже, потрібні розробка та впровадження методики спеціального навчання з урахуванням особливостей мозкової організації рухових операцій ліворуких школярів.

Як свідчать спостереження шкільних психологів, адаптаційні реакції ліворуких учнів проходять важко, що часто призводить до формування ризику шкільної дезадаптації, шкільного стресу, ризику появи у процесі навчання труднощів.

Період шкільної адаптації досить тривалий за часом — 4—6 тижнів, але батьки «відводять» на адаптацію своїх дітей не більше 1—2 тижнів, а вчителі — 2—3 тижні. У цей період для дитини складним є все: один за одним відбуваються

нові уроки, значне статичне навантаження, незнайомі діти-однокласники. Адаптація ліворуких дітей ускладнюється їхніми характерними рисами: підвищеною емоційністю, вразливістю, високим рівнем тривожності, невпевненістю в собі, труднощами здійснення зорово-моторної координації, порушеннями просторового сприйняття.

За даними психологів, відсоток ліворуких серед дітей із проблемами навчання як мінімум у 2,5 рази перевищує середні цифри серед праворуких. Результати досліджень С. Ортона показують, що саме недостатня спеціалізація лівої півкулі головного мозку, тобто виконання нею і мовних, і зорово-просторових функцій призводить до труднощів навчання. Ці труднощі виражаються в специфічних численних помилках — оптичній дисграфії під час письма й читання та оптичній дислексії.

Під час підготовки ліворукої дитини до школи для її успішної адаптації необхідно враховувати три напрями роботи, які складаються з *пропедевтичної, розвивальної та корекційної* допомоги з боку батьків, педагогів, вихователів, шкільного психолога й логопеда. Тільки за таких умов ліворука дитина зможе успішно адаптуватися в шкільному середовищі.

Існує ряд рекомендацій, реалізуючи які на практиці, можна полегшити адаптацію таких дітей до шкільного навчання:

1. Необхідно допомогти дитині організувати своє робоче місце з урахуванням особливостей ліворукості.
2. Не слід вимагати від ліворуких учнів традиційного нахилу письма, доцільнішим для них буде пряме письмо.
3. Категорично протипоказано вимагати від ліворукого учня безвідривного письма.
4. Будь-які рухові дії потрібно розкладати на елементи, пояснюючи кожний крок у написанні, кожний елемент повинен виконуватися усвідомлено.
5. Бажано виконувати спеціальні вправи, грати з дитиною в ігри, що розвивають зорове сприйняття й зорово-моторну координацію.

6. Необхідно вести роз'яснювальну роботу з батьками ліворукої дитини, пояснюючи їм причини й наслідки особливостей їхнього сина/дочки, радячи, як допомогти дитині перебороти ті об'єктивні труднощі, які вже є, і зберегти психічне й фізичне здоров'я дитини.
7. Ніколи не проявляти негативного ставлення до ліворукості, використати особливості такої дитини в класі для прищеплювання дітям поваги до індивідуальних особливостей кожної людини, терпимості стосовно прояву властивостей, не характерних більшості.

Таким чином, у першому класі, враховуючи підвищену емоційність і велику вразливість ліворуких учнів, слід проводити навчання письма в доброзичливій атмосфері, чуйно ставитися до проблем лівшів, відзначати їхні найменші успіхи. Якщо під час виконання графічних вправ ліворукі діти проявляють агресивну впертість, то краще переключити їхню увагу на інший вид роботи, наприклад дидактичну гру, а не вимагати обов'язкового завершення письмового завдання.

Під час навчання письма ліворуких першокласників важливо постійно підкріплювати правильне виконання кожного графічного завдання похвалою і, навпаки, не акцентувати увагу на неправильному написанні. У цьому випадку в дитини буде більше стимулів для досягнення результатів.

3. ОСНОВНІ ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ ДО НАВЧАННЯ ПИСЬМА ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

Як зазначають М. Безруких, Н. Зубік, Н. Манько та ін., підготовка ліворуких дітей до засвоєння навички письма відбувається поступово, етап за етапом. Загалом нараховується дев'ять етапів опанування навички письма дітьми, що працюють лівою рукою.

Перший етап — навчаємо дітей правильно сидіти під час письма.

Другий етап — навчаємо ліворуких правильно тримати ручку й правильно розташовувати зошит на парті.

Отже, на перших двох етапах підготовки головна мета — сформувати в дітей *технічну навичку* письма. При цьому певний період часу рекомендується ліворуким дітям виконувати звичне для них малювання або розфарбовування і фіксувати увагу саме на тому, як вони сидять, тримають ручку, кладуть аркуш паперу або зошит на парту (стіл).

Третій етап — формуємо уявлення про напрямок руху руки під час письма. Після опанування ліворукими дітьми елементарної технічної навички письма їх навчають ставити крапки, з яких починається рух, потім писати стрілки, які вказують напрямок руху руки. Найголовніше — зафіксувати увагу на правильному напрямку руху (за стрілкою) та провести рівну лінію.

На цьому етапі закріплюється розуміння того, де на аркуші *верх, низ, праворуч, ліворуч, збоку*; що означає вести руку *вправо, вліво, вгору, вниз*. При цьому педагог має пам'ятати, що для ліворуких дітей орієнтування в просторі і, зокрема, на аркуші паперу — це значна проблема. Тому навчати ліворуких орієнтування треба терпляче, пояснюючи і показуючи зразок виконання дії.

У процесі виконання графічних завдань дітей необхідно привчати розслаблюватися: розтискати та розслаблювати кисть руки і пальці, рівно й глибоко вдихнути—видихнути, на мить заплющити очі тощо.

Четвертий етап — розвиваємо вміння бачити паралельність ліній, малювати і писати їх паралельними. Розуміння учнями того, як можна написати паралельні лінії, є дуже важливим у зображенні писемних букв, адже паралельність усіх штрихів додає письму чіткості, акуратності, робить його легшим для сприймання.

Недотримання паралельності штрихів — найчастіший прояв порушення почерку в учнів, але, як правило, діти не розуміють, чому вони погано пишуть. Тому необхідно до написання літер навчити дітей зображувати паралельні горизонтальні, вертикальні та похилі лінії. При цьому необхідно пояснювати, що вертикальні й похилі лінії пишуться згори вниз, а горизонтальні — зліва направо.

П'ятий етап — навчаємо зображувати праві й ліві, верхні й нижні півовали з різними напрямками рухів руки. Під час зображення півовалів слід звертати увагу на положення руки, особливо на її опору тільки на мізинець. Також у процесі виконання завдань слід пам'ятати, що ліворуким учням, на відміну від праворуких, легше зображувати півовали рухом за годинниковою стрілкою, а складніше — проти годинникової.

Шостий етап — формуємо в ліворуких дітей уміння писати овали й кола. У процесі зображення основну увагу приділяють відмінності цих фігур, навчають вписувати коло в квадрат (клітинку), овал — у прямокутник (дві клітинки). На цьому етапі доцільно пропонувати дітям виконувати завдання типу «розкрути спіраль» (рухи від середини), «закрути спіраль» (рухи в середину).

Сьомий етап — формуємо в дітей уміння вільно пересувати руку в рядку, що є дуже важливим у процесі навчання письма. Головне завдання — навчити дітей пересувати руку зліва направо за лінією письма. Для цього можна використовувати вправи «хвилі», «хмари», «доріжки», «лабіринти». Ширина «доріжок» має поступово звужуватися. Під час виконання графічних вправ обов'язково позначають стрілочкою початок і напрямок зображення ліній.

Восьмий етап — знайомимо дітей із рядком і його лініями. Написання букв пов'язане з достатньо жорсткими обмеженнями висоти й ширини кожного графічного елемента. На цьому етапі вводяться обмежувальні лінії, дітей навчають писати графічні елементи на розлінованих аркушах. Значна частина часу відводиться на роз'яснення, що таке рядок, як розташовуються елементи в ньому, де середина рядка, де верхня і нижня лінії, додаткові лінії.

Дев'ятий етап — готуємо ліворуких дітей до курсивного письма. Дітей навчають писати друковані літери, співвідносити їх із відповідними звуками, розуміти, що буква — це умовний знак, який позначає звук. Ефективними на цьому етапі є завдання на домальовування букв, конструювання їх із паличок. Такі вправи дозволяють удосконалювати зорове сприйняття, зорово-моторну координацію.

Десятий етап — навчаємо зображувати елементи писемних літер. Нагадаємо, що до школи навчати ліворуких дітей писати елементи літер не рекомендується. На уроках письма в першому класі перш за все необхідно показати дітям подібність і відмінність у зображенні друкованих і писемних літер, розказати, що є основними елементами (частинами), із яких складається буква, поступово ознайомити учнів з основними елементами рядкових літер.

Під час виконання графічних вправ чітко й доступно пояснюється написання елемента, його зображення коментується самими учнями під час письма, аналізується правильність виконання завдання.

4. СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ В ЛІВОРУКИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ТЕХНІЧНОЇ НАВИЧКИ ПИСЬМА

Формування в ліворуких дітей *технічної навички письма* потребує особливої уваги. При цьому необхідно пам'ятати, що вміння координувати рухи руки, користуватися письмовим приладдям, правильно сидіти за партою, класти зошит і тримати ручку під час письма в таких дітей мають свою специфіку.

У першу чергу вчитель повинен ознайомити ліворуких дітей із *поставою під час письма*. Обов'язковість і важливість уваги щодо цього зумовлені особливостями розвитку організму дитини і необхідністю запобігання викривленню хребта.

За партою ліворукі діти сидять так само, як і праворукі, тобто прямо, не спираючись грудьми на парту. Відстань від грудей до стільниці парти має дорівнювати товщині долоні (3—5 см), оскільки нахил корпусу тіла до парти заважає вільному диханню та порушує кровообіг.

Плечі мають бути на одному рівні, тому що неправильне положення тулуба може стати причиною викривлення хребта. А от голову треба трохи нахилити вперед і *праворуч*, а не ліворуч, щоб можна було вільно читати написане. Відстань від очей до парти (30—35 см) можна перевірити, спершись ліктем на парту і торкнувшись скроні кінчиками пальців.

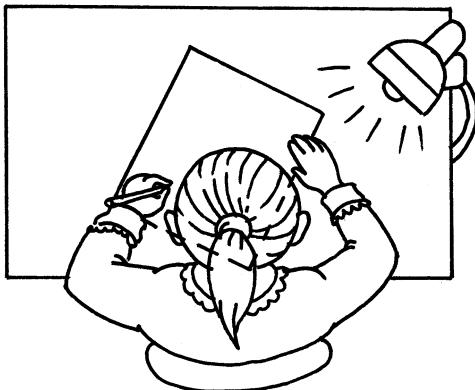
Руки також розташовуються однаково з правшами: лікті трохи звисають з парти, тільки *ліва рука* вільно рухається в рядку, а *права* притримує зошит.

Щоб надати корпусу стійкості, під час письма ноги, зігнуті в колінах під прямим кутом, слід ставити всією ступнею на підлогу або на підніжку. Не треба виставляти ноги далеко вперед, класти одну на одну або підгинати під себе. При такому положенні втрачається стійкість, і дитина немиче буде «лягати» грудьми на парту.

Зазначимо, що *в класі* ліворукі діти мають сидіти *ближче до вікна*, щоб від руки на зошит падала світліша тінь. Якщо за партою сидять двоє дітей, то *лікоть руки*, якою пише лівша, повинен розташовуватися на краю стола, а не на середині. Так учні не будуть заважати одне одному писати. При наявності кількох ліворуких дітей у класі бажано саджати їх парами.

У домашніх умовах письмовий стіл (парту), за яким читає, пише або малює ліворука дитина, необхідно так розташувати біля вікна, щоб *світло падало з правого боку*. Так само *праворуч* від лівші ставиться і настільна лампа.

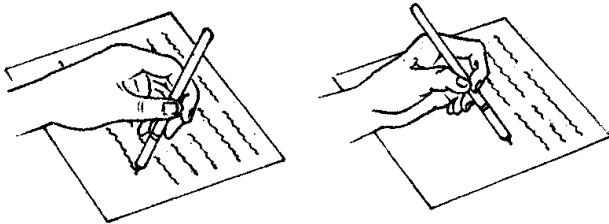
Найскладніше школярам, що пишуть лівою рукою, навчитися **правильно тримати ручку** під час виконання письмових робіт.

Ліворукі учні тримають ручку, як і праворукі, трьома пальцями. Однак для зручного контролювання процесу письма в рядку зошита кисть руки учні можуть класти на сторінку двома способами.

Перший спосіб. Кисть із ручкою розташовується **під рядком**, у якому учень пише. Опорою при цьому слугують нігтьова фаланга мізинного пальця й основа долоні. Це найзручніше положення руки. Ручка при цьому положенні тримається на відстані 2,5—3 см від кульки (кінця пера), тоді як у праворуких дітей ця відстань становить 2—2,5 см (на ширину пальця). Зошит при цьому кладеться похило **праворуч**. Його правий нижній кут спрямований на середину грудей. Під час письма дитина спрямовує основні елементи літер вертикально до нижнього краю парти. Тому зображення букв буде **похилим дещо вліво**. Це **природний нахил** для такого способу письма.

При написанні **другим способом** кисть із ручкою знаходиться **над рядком** і розвертається тильним боком долоні вгору-праворуч, щоб краще було видно написане. Опора кисті припадає переважно на перші-другі фаланги (з нігтьового боку) мізинного й підмізинного пальців. Кінець ручки не дивиться в ліве плече, а повертається в бік верхньої частини зошита.

Зошит при цьому розташовується під кутом, близьким до праворукого письма, тобто похило **ліворуч**. Нахил самого письма відбувається **вправо**. За цього способу учень бачить зразок і те, що пише.

Організуючи робочий простір ліворукої дитини, важливо пам'ятати, що в зошити доцільно вкладати «промокальний»

папір, щоб дитина могла класти його під ліву руку, аби не «розмазувати» рукою написане раніше.

Останнім часом для ліворуких школярів виготовляють спеціальну так звану «ручку-ліворучку». У неї довший металевий кінчик стрижня, який має зігнуту форму. Це допомагає ліворукій дитині добре бачити написане, тримаючи ручку під рядком, не розгортаючи її вгору.

Навчитися правильно тримати ручку непросто. Не варто квапитися, нервувати, ляяти дитину. Починати потрібно з декількох простих штрихів, усе робити повільно, спокійно.

5. ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ДО ПИСЬМА ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

У пропедевтичний період підготовки до письма ліворуким дітям педагогам, вихователям і батькам рекомендується займатися з дітьми різноманітними вправами для рук. Наприклад, для *розвитку дрібної моторики* пропонуються такі завдання:

- застібання й розстібання ґудзиків;
- перекладання дрібних іграшок трьома пальцями, що тримають ручку під час письма;
- усмоктування й висмоктування води зі склянки піпеткою;
- плетіння з ниток закладок, серветок, килимків;
- зав'язування й розв'язування вузликів, бантиків.

Крім того, методисти розробили *спеціальну гімнастику* для лівої руки, яку рекомендується виконувати під час підготовки до письма. Наведемо приклади вправ цієї гімнастики.

1. Випрямити кисть, щільно стиснути пальці й повільно притискати їх спочатку до третіх суглобів, потім до площини долоні.
2. Випрямити кисть і по черзі приєднувати підмізинний палець до мізинця, середній — до вказівного.
3. Руку покласти долонею на стіл і поступово згинати то середній, то вказівний, то великий пальці, інші пальці при цьому повинні поступово підводитися вгору.

4. Пальці розімкнуті якомога ширше й повільно з'єднувати їх, опускаючи руку вниз.
5. Стиснути пальці в кулак і робити оберти рукою в різних напрямках.

У пропедевтичний період ліворуким дітям доцільно виконувати **графічні вправи** для підготовки руки до письма й орієнтування на аркуші паперу:

1) копіювання фігур, їхнє моделювання з деталей (це прекрасне тренування зорового сприйняття й зорово-моторної координації);

2) орієнтування в робочому рядку зошита за крапочками (стигматичний метод), за стрілочками, що вказують напрямки руху письма чи малювання;

3) розвиток просторових уявлень у ліворукої дитини, формування понять: *угорі, унизу, праворуч, ліворуч, у куті, попереду, позаду*; розвиток розуміння й правильного виконання напрямків руху: *над, під, усередині, між, через* тощо.

Формування просторових уявлень краще починати з орієнтації у власному тілі («права рука», «ліва рука», «надягни лівий черевик», «витягни вперед праву руку»), потім під час малювання на аркуші паперу, після цього — на фізкультурних заняттях, під час виготовлення аплікацій, у роботі з конструктором;

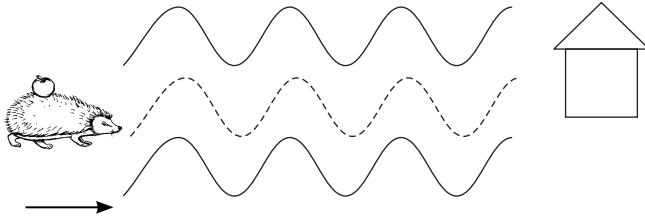
4) розвиток у ліворуких дітей здатності планувати рухи руки за допомогою спеціальних графічних вправ («розкрутити» спіраль управо або вліво, намалювати хвилі, з'єднати крапки за вказаним стрілочками напрямком).

При виконанні запропонованих вправ особливу увагу варто приділити вербальному опису рухів, а також виділенню кількості елементів, їхньому просторовому розташуванню, напрямку руху. Пояснення слід повторювати кілька разів з одночасним показом або виконанням дії самим учнем.

Наведемо приклади підготовчих графічних вправ для розвитку моторики руки ліворуких дітей, розроблених О. Волошенко та Л. Семиліт. Однак зауважимо, що відповідно до рекомендацій багатьох методистів, зокрема М. Безруких, ми прибрали вимоги щодо обов'язкового безвідривного ведення ліній.

Вправа 1. «Стежка»

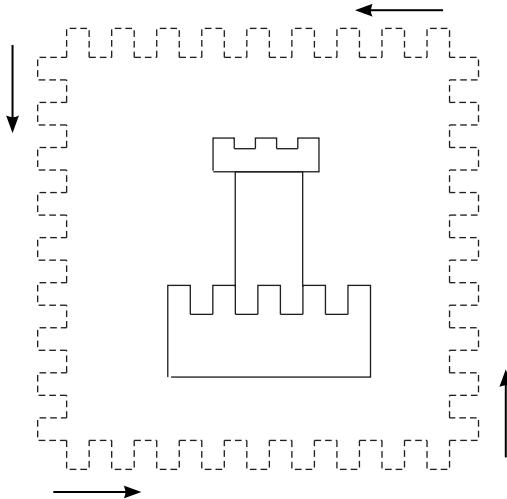
Учитель пропонує дитині олівцем або ручкою «пробігти стежкою», з'єднавши лінією зображення їжачка та хатинки. Ліворукому учневі потрібно кілька разів показати напрямок руху руки (за стрілочкою), пояснити, що за необхідності лінію можна проводити, відриваючи ручку (олівець) від паперу.

Інструкція. Ти — їжачок. Тобі потрібно добігти до хатинки. Ти будеш бігти ось так (на малюнку педагог показує зразок того, як треба «бігти»). Олівець повинен рухатися весь час по паперу, майже не відриваючись від нього. «Бігти» треба рівно по стежці, щоб не звалитися в провалля.

Вправа 2. «Будуємо мур»

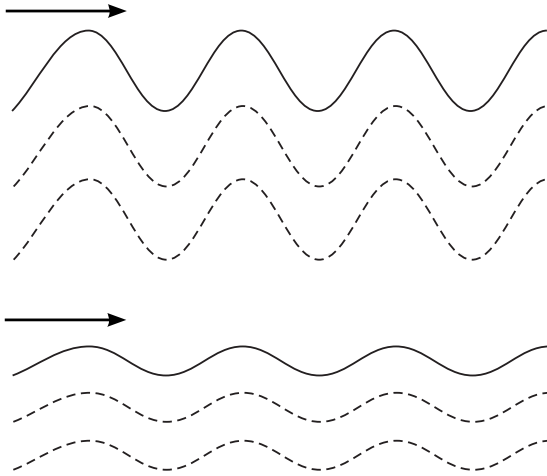
Учитель пропонує дитині «побудувати» мур навколо фортеці. Його бажано «будувати», не відриваючи олівець від паперу протягом проведення лінії одного спрямування.

Інструкція. Ти — будівельник. Тобі необхідно побудувати навколо фортеці захисний мур. Спробуй не відривати олівець від муру, доки зображуєш лінію одного напрямку (верхню, ліву бокову, нижню, праву бокову), тобто поки не дійдеш до повороту.

Вправа 3. «Морські хвилі»

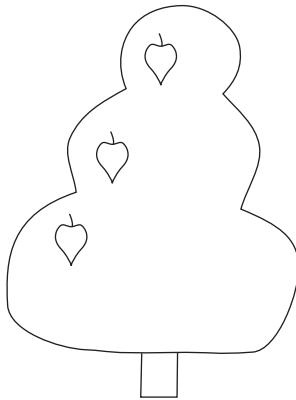
Педагог пропонує учневі намалювати за зразком спочатку бурхливе море, а потім спокійне. Фрагментів «хвиль» може бути від 1 до 5 (важливо, щоб дитина не втомилася, і в неї не зникло бажання працювати).

Інструкція. На морі почався шторм. Вітер підіймає високі хвилі. Намалюй їх рухом зліва направо за зразком. Поступово буря на морі вщухає, і хвилі стають усе меншими.

Вправа 4. «Осіньне листячко»

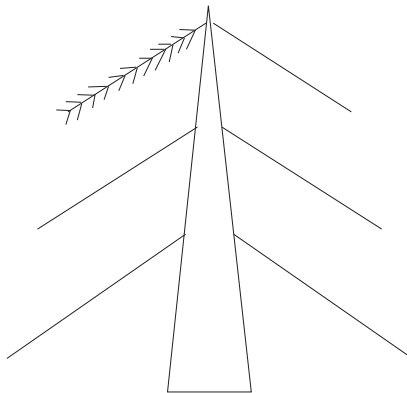
Педагог кладе перед учнем аркуш паперу, на якому намальовано дерево. Дитині необхідно зобразити на дереві листочки за зразком. Можна уточнити, якого кольору мають бути листочки восени, якої форми вони зображені.

Інструкція. Подивися на це осіннє дерево. Зараз воно тільки почало змінювати колір листя. Зліва видно всього три листочки. Намалюй праворуч таке саме листячко й розфарбуй його осінніми кольорами.

Вправа 5. «Хвора ялинка»

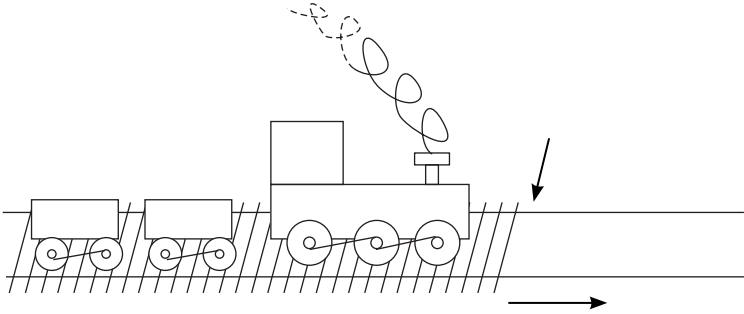
Учитель пропонує дитині аркуш паперу, на якому намальована ялинка. Голки у дерева зображені тільки на лівих гілочках. Дитині треба зобразити на правих гілках такі самі голки.

Інструкція. Ялинка захворіла. У неї обсыпалися майже всі голочки. Потрібно допомогти ялинці знову стати лісовою красунею. Візьми зелений олівець і намалюй на гілках голочки. Намагайся малювати за зразком.

Вправа 6. «Паровоз»

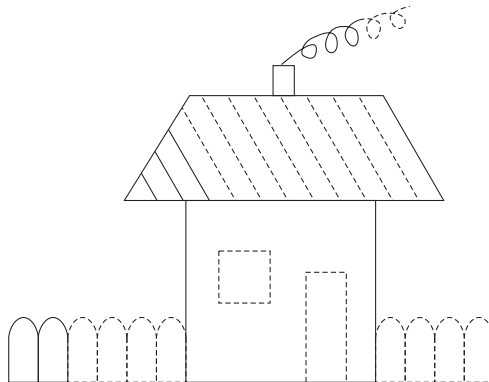
Учитель кладе перед дитиною аркуш паперу, на якому намальований паровоз і рейки. Треба домалювати дим із труби та шпали на рейках.

Інструкція. Для того щоб паровоз міг вирушити в дорогу, потрібно намалювати з труби дим. Продовж і залізничну колію, щоб потяг не зійшов із рейок.

Вправа 7. «Зайчикова хатка»

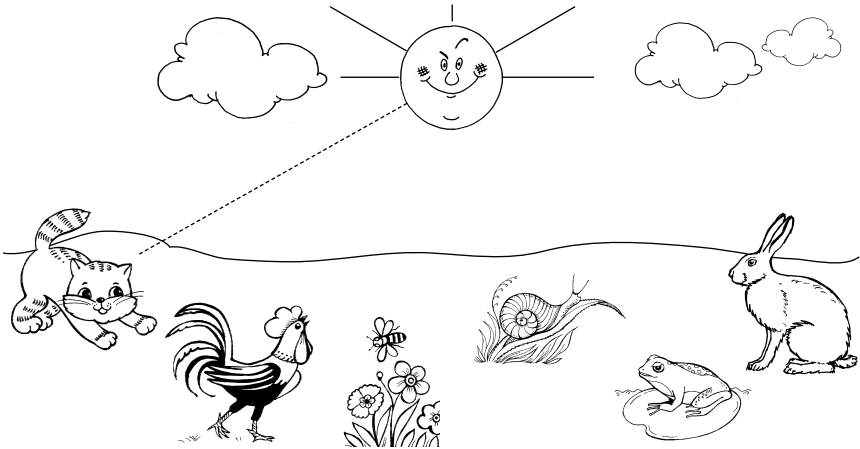
Учень повинен зобразити хатинку за контурним малюнком. Рухи руки при цьому мають іти зліва вправо.

Інструкція. Хитра Лисичка зруйнувала хатинку Зайчика. Допоможи Зайчикові відремонтувати будиночок. Затопи йому пічку, щоб із димаря пішов димок.

Вправа 8. «Промінці»

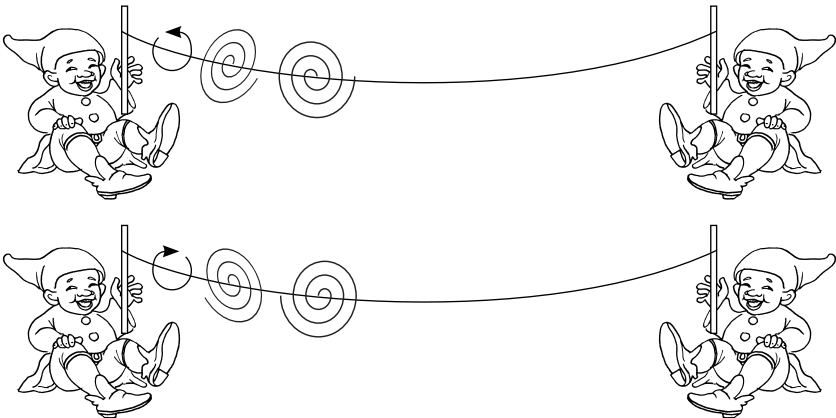
За поданим зразком учень повинен провести промінці від сонця до кожної тваринки або рослинки, зображених на малюнку.

Інструкція. Допоможи Сонечку розбудити всіх, хто є на малюнку. Проведи його промінці до кожної тваринки та рослинки.

Вправа 9. «Бублики»

За зразком учень має зобразити спіральки рухами за годинниковою стрілкою та проти неї (праворуч та ліворуч). Лінія поступово заповнюється «бубликами» зліва направо.

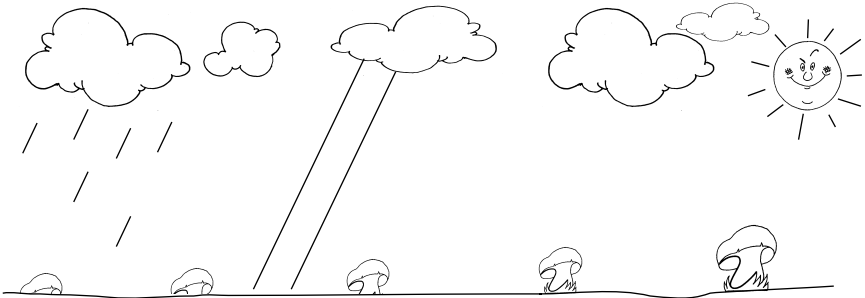

Інструкція. Допоможи мишеняттам насушити смачненьких бубликів, які можуть бути овальними, круглими, різних кольорів.

Вправа 10. «Дощик»

Учитель пропонує дитині аркуш паперу, на якому намальовані хмарки й грибочки. Дитині треба зобразити краплі дощу з різним нахилом.

Інструкція. Розглянь малюнок. Зверни увагу, що спочатку було сонечко, потім з'явилися хмаринки і пішов дощ. Намалюй краплинки, які випали з кожної хмаринки. Покажи, куди падали б краплинки, якби вітер дув зліва, справа.

Зауважимо, що можна вигадати безліч аналогічних завдань, які будуть викликати у дітей інтерес і бажання писати та малювати. Головне — пам'ятати, що дитині має бути цікаво, і вона не повинна перевтомлюватися. Отже, ці завдання раціонально виконувати не більше ніж 15—20 хвилин.

6. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ НАВИЧКИ В ЛІВОРУКИХ УЧНІВ

У ліворуких дітей, як відомо, здебільшого зустрічаються порушення моторного розвитку, координації рухів руки, кисті, пальців рук, а також недостатність розвитку зорово-просторового сприйняття, зорової пам'яті та зорово-моторної координації. Це спричиняє виникнення труднощів у процесі формування *графічної навички* школярів.

Отже, ліворуки першокласники погано сприймають і запам'ятовують літери складних конфігурацій, не уявляють У цілому зоровий образ букв. Це призводить до порушення співвідношення елементів, «дзеркального» написання букв. Діти плутають схожі за зображенням букви, пишуть зайві елементи або не дописують їх. Ліворуки учні мають нестійкий почерк: нерівні штрихи, великі, розтягнуті букви різного нахилу. У таких дітей дуже повільний темп письма. Саме тому під час опрацювання ліворукими учнями кожного графічного елемента або писемної літери необхідно дотримуватися певної послідовності дій:

- треба детально пояснити, як пишеться буква, звідки починається рух, куди він спрямований, як змінюється траєкторія, де рух припиняється;
- необхідно показати зразок виконання руху під час написання літери кілька разів;
- написання літер ліворукими учнями має відбуватися під диктовку в уповільненому темпі;
- не можна відволікати увагу учнів, а після закінчення роботи треба розібрати, чи все було зроблено правильно;
- завершувати вправляння в написанні літер краще за все повторенням інструкції та самостійним виконанням дії учнем із коментуванням рухів руки.

Отже, у процесі вивчення кожного елемента літери не можна примушувати дитину самостійно шукати траєкторію руху, тобто не можна діяти за принципом механічного копіювання («роби як я»). Важливо не лише роз'яснити, де починати, куди вести, де закінчувати, а й повторити цю інструкцію, щоб дитина змогла подумки продиктувати її собі за потреби. Можна разом із дитиною виконати та прокоментувати траєкторію руху в повітрі. Крім того, доцільно позначити точки початку руху (опорні точки), проаналізувати, із яких частин складається літера, побачити кожен частину, визначити точку початку руху та його траєкторію.

Для кращого засвоєння написання літер ліворукими учнями рекомендується використовувати картки для кожної літери, які вдома можна покласти під скло на письмовому

столі або наклеїти на картон і зробити таблицю написання літер. Бажано, щоб така таблиця весь час була перед очима дитини. Якщо у дитини виникне бажання, можна допомогти їй виготовити власну книжечку-довідник щодо написання літер.

Дуже позитивні результати дає робота ліворукої дитини з алфавітною таблицею. Працюючи з такою таблицею по 5—7 хвилин кожного дня, обводячи на кальці писемні літери ручкою, учень уже через короткий час досягає прекрасних результатів в оволодінні навичкою письма.

Під час навчання ліворуких дітей письма окремих літер необхідно мати на увазі, що значна частина великих друкованих літер орієнтована праворуч: **Б, В, Г, Г, Е, Є, К, Р, С, Ц, Щ, Ю**. Це зумовлено, вочевидь, напрямком письма зліва направо. Значно менше літер орієнтовано ліворуч: **З, Л, У, Ч, Я**. Інші літери двосторонні або симетричні: **А, Д, Ж, И, І, Ї, М, Н, О, П, Т, Ф, Х, Ш**. Малі друковані літери звернені в той же бік, що й великі, окрім лівоорієнтованої букви **а**.

Багатьом симетричним друкованим літерам відповідають рукописні літери, звернені праворуч або симетричні, рідше — ліворуч. Інші рукописні літери, як правило, орієнтовані в той самий бік, що й друковані. Але «правобічній» друкованій літері **г** в рукописному варіанті відповідає симетрична літера **г**.

Для ліворуких учнів із притаманним їм «дзеркальним» написанням проблемними є пари літер **Е — З, У — Ч, г — ч, в — д**.

Для формування графічної навички письма ліворуких дітей у видавництві «Ранок» (м. Харків) вийшли друком спеціальні прописи¹. На сторінках робочого зошита зразки написання окремих літер, складів і слів розташовані праворуч, у кінці рядка. Отже, ліворукі діти можуть бачити зразок у процесі письма, не закриваючи його рукою.

¹ Заїка А. М. Прописи з калькою для лівшів: Мій перший зошит: Зошит для письма та розвитку мовлення учнів 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів: У 2 ч. — Х.: Вид-во «Ранок», 2009.

				<p>Зіна в зарості пішла. Зіна зайчика знайшла. Заховала у корзинку. Зверху кинула хустинку. Зайчик хитрий був, як лис, з-під хустинки втік у ліс.</p>	
<p>з-з-з-з-з</p> <p>з з з з з з</p> <p>з за за замок</p> <p>з зи зи зина</p> <p>зо з золото</p> <p>зе з зерно</p>			<p>з-з-з-з-з</p> <p>з з з з з з</p> <p>з з з з</p> <p>зи зина</p> <p>зо з</p> <p>Назар-козак.</p> <p>Зенон заліз на перелаз.</p>		

Зразки написання літер, складів і слів наведені праворуч, щоб лівша не закривала їх рукою, якою пише

Під час виконання ліворукими учнями графічних завдань важливо постійно підкріплювати правильне виконання кожного елемента і, навпаки, не акцентувати увагу на неправильному написанні. Ліворукі школярі потребують особливої уваги і підходу, але не тому, що вони ліворукі, а тому, що кожна дитина унікальна й неповторна. Успіхи ліворуких дітей у навчанні письма прямо залежать від розуміння, любові, терпіння й уміння вчасно допомогти з боку вчителя.

7. НАВЧАННЯ ПИСЬМА Й МАЛЮВАННЯ ОБОМА РУКАМИ

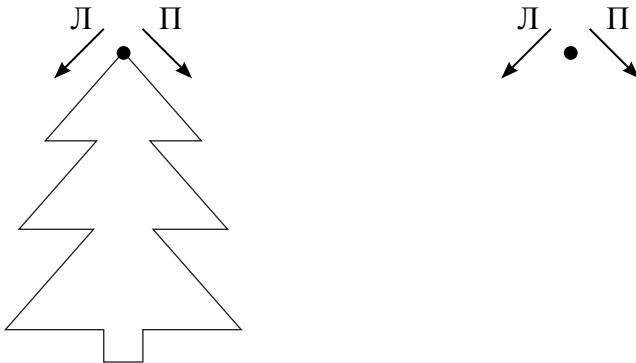
Займаючись із ліворукими учнями, не варто забувати про роботу з розвитку сумісних дій обох рук. Тут можуть бути рекомендовані різноманітні ігри, вправи та заняття, що розвивають координацію рухів пальців і кистей обох рук.

Величезний резерв розвитку дітей через виконання дії обома руками знали ще в сиву давнину. Давньогрецький

філософ Платон обстоював роботу обома руками й рекомендував заохочувати її розвиток у дітей. А у скіфів вправи для розвитку обох рук були обов'язковими для кожного. І сьогодні чимало професій потребують координованої роботи обох рук, наприклад гра піаніста на фортепіано.

Учитель Т. Гончаренко пропонує впроваджувати роботу обома руками на уроках навчання грамоти. У добукварний період навчання письма для цієї роботи можна використовувати альбоми для малювання, розмальовки, додаткові зошити в клітинку й похилу лінію.

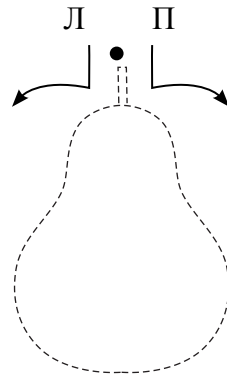
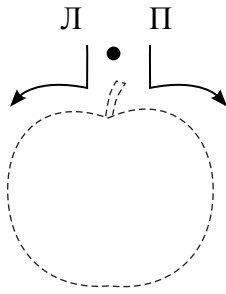
Одним із перших і найпростіших завдань є малювання симетричних зображень за зразком одночасно обома руками. Наприклад, малювання ялинки.

Л — лівою рукою; П — правою рукою.

Спочатку діти уважно розглядають малюнок, з'ясовують, що він складається з двох однакових частин. Потім учні звертають увагу на стрілочки, які показують напрямки рухів рук, зображують ялинку кілька разів «у повітрі» одночасно обома руками, наводять зразок пальцями по паперу. Нарешті, узявши в руки два зелені олівці, ставлять їх одночасно на точку, яка вказує на початок малюнка, і під рахунок учителя зображують ялинку.

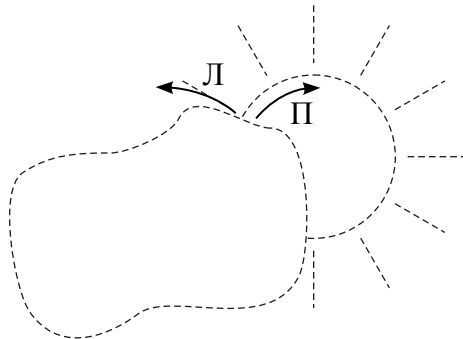
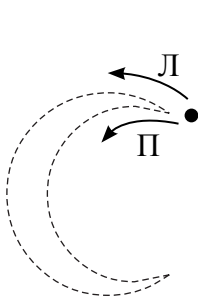
Другим, більш складним, завданням є наведення за контуром елементарних симетричних малюнків одночасно обома руками, наприклад яблука і груші.

Дітям пропонується спочатку уважно роздивитися малюнок, заплющити очі й уявити його собі, уточнити рухи обох рук за стрілочками, прописати малюнок кілька разів «у повітрі» і пальцями по контуру. Після підготовчої роботи учні кольоровими олівцями наводять зображення фруктів, стежачи, щоб лінія йшла по крапочках і не виходила за контур.

Наступним завданням може бути поступове наведення несиметричних малюнків спочатку однією рукою, потім іншою, наприклад місяця і сонця за хмарою.

Учні розглядають малюнок і з'ясовують, що він складається з двох деталей: лівої та правої, які обидві розвернуті ліворуч. Учитель пропонує дітям спочатку навести ліву частину зображення лівою рукою, а потім праву — правою рукою.

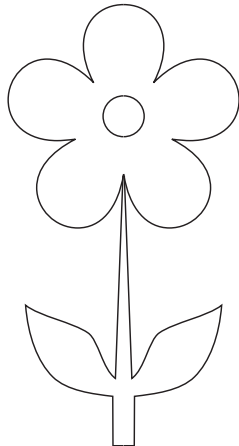

Цікавим для першокласників є також завдання на домальовування симетричних малюнків. При цьому ліва частина

домальовується лівою рукою, а права — правою. Наприклад, зображення метелика і квітки.

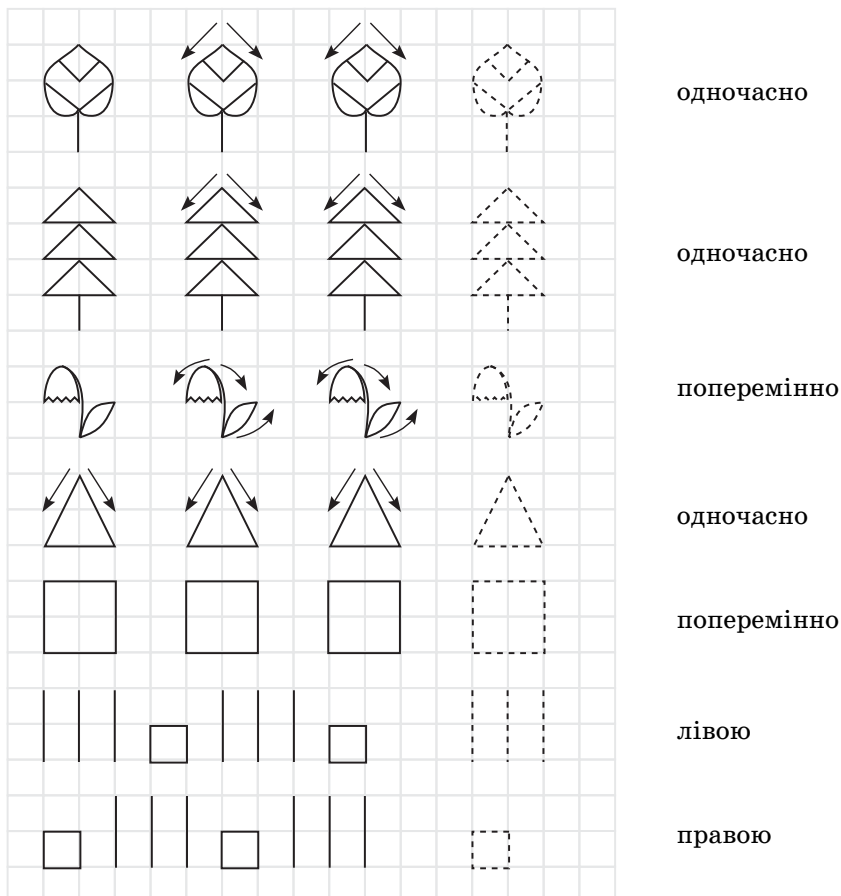

Для складнішої роботи використовуються розмальовки, у яких малюнки наводяться лівою і правою рукою одночасно чи послідовно з подальшим розфарбуванням.

Більшість учнів, за спостереженнями Т. Гончаренко, із задоволенням виконують такі вправи, адже так працювати швидше, цікавіше, та й втомлюється менше. Однак у разі негативного ставлення до таких завдань учня не слід примушувати писати «неробочою» рукою.

Після малювання та наведення зображень за зразками в альбомі та в розмальовках можна переходити до роботи в зошиті в клітинку. Тут зразки графічних вправ стають меншими за розміром. Починати можна з нескладних схематичних малюнків, а потім перейти до наведення геометричних фігур та різноманітних ліній.

У додаткових зошитах в похилу лінію пропонується проводити каліграфічну розминку, де перший рядок діти пишуть робочою рукою, а другий — іншою. Можна деякі елементи виконувати обома руками одночасно. Однак таке зображення писемних літер треба проводити тільки на цих

каліграфічних хвилинках і не переносити його в робочі зошити.

	правую
	лівою
	попере- мінно
	одно- часно
	попере- мінно
	попере- мінно
	попере- мінно
	попере- мінно
	попере- мінно
	попере- мінно
	попере- мінно
	попере- мінно

8. ПОРАДИ БАТЬКАМ ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

Батькам ліворуких дітей перш за все не варто підкреслювати особливість своєї дитини, тривожитися за неї (адже тривога дорослих завжди передається дитині) і заздалегідь хвилюватися через невдачі, які можуть виникнути. Особливо ніколи й ні за яких обставин дорослі не повинні показувати дитині негативне ставлення до ліворукості.

Не варто навіть пробувати навчати ліворуку дитину працювати правою рукою, тим більше наполягати на цьому. Переучування може призвести до серйозних порушень здоров'я.

Важливо домовитися з дитиною, що для письма й малювання вона завжди буде використовувати тільки ліву руку. Не варто перекладати ручку з однієї руки в іншу, краще перепочити, якщо рука швидко втомлюється. Для того щоб у майбутньому в ліворукого учня не виникали проблеми під час навчання письма, потрібно ще до школи (після 5 років) навчити його правильно сидіти за столом, тримати ручку й класти на стіл або парту зошит.

Дитину, що віддає перевагу лівій руці під час ігрової та навчальної діяльності, корисно буде залучити до складання розповіді за серією сюжетних малюнків, які вона сама ж і розкладатиме, дотримуючись напрямку зліва направо. Також ліворука дитина може ілюструвати казки, а потім переказувати їх за картинками, розкладеними за тим самим принципом.

Також ліворуким дітям підуть на користь заняття декоративним малюванням, аплікацією, основані на кількох елементах та їхньому чергуванні. Якщо в малюнках є елемент дзеркальності, дорослі повинні звернути на це увагу дитини.

У процесі виховання й навчання ліворукої дитини завдання дорослого — розвинути в неї почуття оптимізму, впевненості в собі, самоцінності, активного ставлення до життя. Пам'ятайте, що успіхи дитини прямо залежать від розуміння, любові, терпіння й уміння вчасно допомогти з боку близьких.

Гарною допомогою для батьків ліворуких дітей можуть стати прописи для ліворуких першокласників¹, різні методичні посібники, спрямовані на розвиток тієї або іншої навички, де провідною була б ліва рука. Якщо не ігнорувати індивідуальність дитини, а всіляко допомагати їй, то вона зможе гармонійно існувати в праворукому світі.

---

¹ Заїка А. М. Прописи з калькою для лівшів: Мій перший зошит: Зошит для письма та розвитку мовлення учнів 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів: У 2 ч. — Х.: Вид-во «Ранок», 2008.

РОЗДІЛ III. РОБОТА З ПРОПИСАМИ ДЛЯ ЛІВОРУКИХ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОПИСІВ ДЛЯ ЛІВШІВ

З метою полегшення процесу навчання письма ліворуких дітей видавництво «Ранок» (м. Харків) опублікувало спеціальні прописи у двох частинах. Навчальний посібник створений на основі прописів із калькою А. М. Заїки «Мій перший зошит» (до «Букваря» М. С. Вашуленка, Н. Ф. Скрипченко). Ці прописи рекомендовані Міністерством освіти і науки України, успішно використовуються в практиці початкового навчання, витримали кілька перевидань.

Оскільки дитина, що пише лівою рукою, цією ж рукою закриває зразок написання букви, складу чи слова, автори вдалися до такої новації. Зразок, із якого зазвичай починається будь-який рядок у прописах, зображується наприкінці рядка, тобто розташований праворуч. А на початку рядка,

тобто ліворуч, той самий зразок подано стигматичним зображенням для наведення. Таке розташування графічного матеріалу дозволяє ліворукій дитині спокійно, без зайвих рухів наслідувати зразок, адже він постійно перебуває в полі зору. В усьому іншому графічний, мовний та ілюстративний матеріали прописів для ліворуких дублюють «Мій перший зошит» А. М. Заїки¹, тому вони можуть одночасно використовуватися на уроці письма в 1 класі і не потребують від учителя додаткових індивідуальних пояснень дітям, що пишуть лівою рукою.

У верхній частині сторінки прописів подано збільшене зображення друкованої та рукописної літери. Особливо важливими для ліворуких першокласників тут є позначки початку написання літери й напрямків руху руки. Адже таким дітям треба детально пояснювати, як пишеться буква, звідки починається рух, куди він спрямований, як змінюється траєкторія, де рух припиняється.

Поряд зі зразком розміщені віршовані рядки зі словами з буквою, що вивчається, малюнки до них (які можна розфарбовувати та заштриховувати), схеми речень для розвитку мовлення дітей а також схеми слів для звукового та звукобуквеного аналізів.

Графічний матеріал, розташований на рядках, відповідає послідовності опанування учнями написання нової для них літери на уроці. Доречним є зображення на першому рядку самої букви та окремо її елементів із позначенням послідовності напрямку написання. Ліворуким першокласникам це допоможе у формуванні зорового образу писемної літери й попередженні притаманних таким дітям помилок. Ретельний аналіз елементів, періодичне розглядання й уточнення їх протягом уроку дозволить ліворучкам краще запам'ятовувати складні конфігурації букв, не плутати схожі літери, запобігти недописуванню потрібних елементів або написанню зайвих.

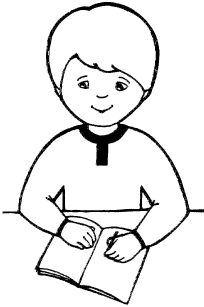
---

¹ Заїка А. М. Прописи з калькою: Мій перший зошит: Зошит для письма та розвитку мовлення учнів 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів: У 2 ч. — Х.: Вид-во «Ранок», 2008.

2. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПОСТАВОЮ ПІД ЧАС ПИСЬМА, ПОЛОЖЕННЯМ ЗОШИТА НА ПАРТІ ТА РУЧКИ В РУЦІ

Із перших уроків учитель початкових класів має навчити дітей організовувати власну працю на заняттях: свідомо приймати правильну поставу перед початком письма, належним чином тримати олівець або ручку в руці, класти як слід зошит на парту і зберігати таке його положення в процесі виконання графічних вправ.

Лівою рукою пиши, а правую при-
тримуй зошит.

Зошит клади навскіс так, щоб
нижній правий кут був проти середи-
ни грудей.

Пояснення учням правил письма відбувається за допомо-
гою малюнків, розміщених на с. 2 або на обкладинці пропи-
сів «Мій перший зошит».

- Розгляньте малюнок, на якому зображено дівчинку, що сидить за партою. Як треба правильно сидіти?
- Усі діти, якою б рукою вони не писали, мають сидіти прямо, не спираючись грудьми на парту. Плечі повинні бути на одному рівні. А от голову треба трохи нахилити вперед і **ліворуч**, якщо ви пишете правою рукою, або **праворуч**, якщо ви пишете лівою рукою. Це необхідно для того, щоб можна було вільно читати написане.

Під час пояснення правил тримання ручки в руці вчи-
тель звертає увагу дітей на особливості положення пальців
у ліворуких першокласників.

- Візьміть ручку в ту руку, якою вам зручніше писати. Усі учні мають тримати її трьома пальцями: великим, вказівним і середнім. Пальці під час письма ручкою повинні бути в злегка зігнутому та спокійному стані. Не слід надто стискати ручку, бо рука швидко втомиться.

- Відстань від кульки або кінця пера в учнів, що пишуть **правою** рукою, має бути на ширину пальця (2—2,5 см). А от **ліворуки**м дітям треба тримати ручку подалі — на ширині двох пальців (2,5—3 см) — для того, щоб краще було видно написане.
- Верхній кінець ручки на початку рядка у **праворуких** дітей має бути повернутий у бік правого плеча, а в процесі заповнення рядка відхилятися вліво. Якщо рядок дописується, то верхній кінець ручки розташовується проти центра грудей.
- В учнів, що пишуть **лівою** рукою, кисть із ручкою розміщується над рядком і розвертається тильним боком долоні вгору-праворуч. Кінець ручки без кульки не дивиться в ліве плече, а повертається в бік верхньої частини зошита. Якщо кисть руки перебуває під рядком, то верхній кінець ручки має бути повернутий у бік лівого плеча.
- Руки на парті розташовуються так, щоб лікті трохи звисали. При цьому рука, що пише, вільно рухається в рядку, а інша притримує зошит.

Пояснення щодо розташування зошита на парті краще спочатку дати для більшості праворуких дітей, а потім уточнити особливість положення зошита на парті ліворуким дітям індивідуально з опорою на малюнок у прописах. При цьому звертається увага на положення лівої руки відносно рядка.

- Якщо ви розташовуєте ліву руку **під рядком**, то зошит при цьому треба класти похило **праворуч**. Його правий нижній кут спрямований на середину грудей. Під час письма спрямовуйте основні елементи літер вертикально до нижнього краю парті. Зображення букв у такому разі буде похилим децю **вліво**.
- Якщо ви розташовуєте ліву руку **над рядком** і розвертаєте її тильним боком долоні вгору-праворуч, то зошит при цьому кладеться під кутом, близьким до праворукого письма, тобто похило **ліворуч**. Нахил самого письма відбувається **праворуч**.

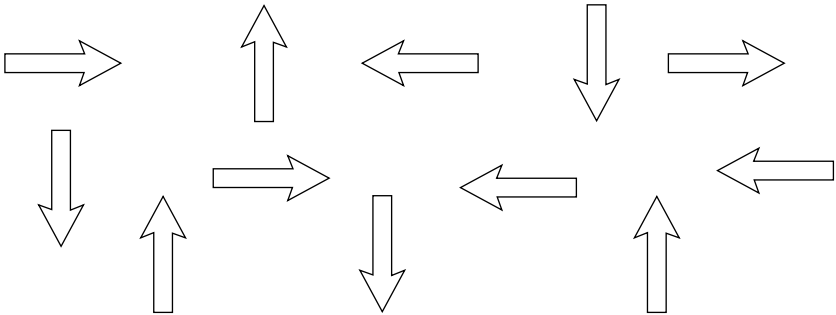
Необхідно пам'ятати, що від виконання першокласниками вимог організаційно-гігієнічного характеру залежить не тільки успішне формування навички письма, а й здоров'я дітей, оскільки уважне стеження за поставою учнів запобігає розвитку в них короткозорості, викривлення хребта тощо.

3. ЗОБРАЖЕННЯ ПРЯМИХ ЛІНІЙ РІЗНИХ НАПРЯМКІВ

На цьому уроці в учнів початкових класів формується уявлення про напрямок руху руки під час письма, а також уміння орієнтуватися на сторінці зошита. Оскільки для дітей, особливо ліворуких, орієнтування в просторі є значною проблемою, то починати треба з підготовчих вправ на альбомних аркушах або спеціально підготовлених картках.

Вправа 1

— Розгляньте стрілочки на картці. Ті з них, що спрямовані вправо, зафарбуйте червоним кольором, ті, що спрямовані вліво, — синім. Стрілочки, які показують униз, зафарбуйте жовтим кольором, а ті, що показують вгору, — зеленим.

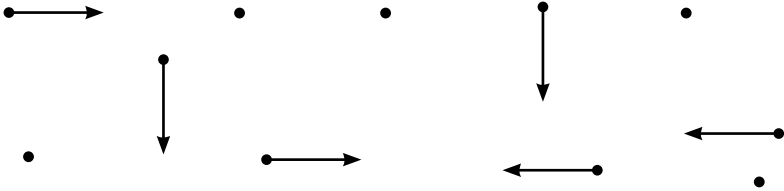
На дошці протягом виконання завдання повинні бути зразки кольорових стрілок із відповідними напрямками.

Ліворуким дітям необхідно індивідуально ще раз повторити завдання й виконувати його з коментарем: «Ця стрілочка показує вліво. Зафарбовую її синім кольором».

Вправа 2

Зображення олівцями точок на чистому аркуші паперу та проведення ліній у заданому напрямку. Спочатку першокласників навчають ставити точки, з яких починається рух, потім писати стрілки, які вказують напрямок руху руки. Найголовніше — зафіксувати увагу на правильному напрямку руху (за стрілкою) і провести рівну лінію.

- Візьміть червоний олівець і поставте точку. Від неї проведіть стрілочку вправо. Поставте ще 4 точки в різних місцях аркуша. Проведіть від них червоні стрілки вправо.
- Тепер візьміть синій олівець. У якому напрямку ми будемо малювати стрілочки? (Вліво.) Поставте в різних місцях альбомного аркуша 5 синіх точок. Накресліть від них прями стрілочки, спрямовані вліво.

Аналогічно зображуються жовті стрілочки з напрямком униз та зелені стрілочки з напрямком угору.

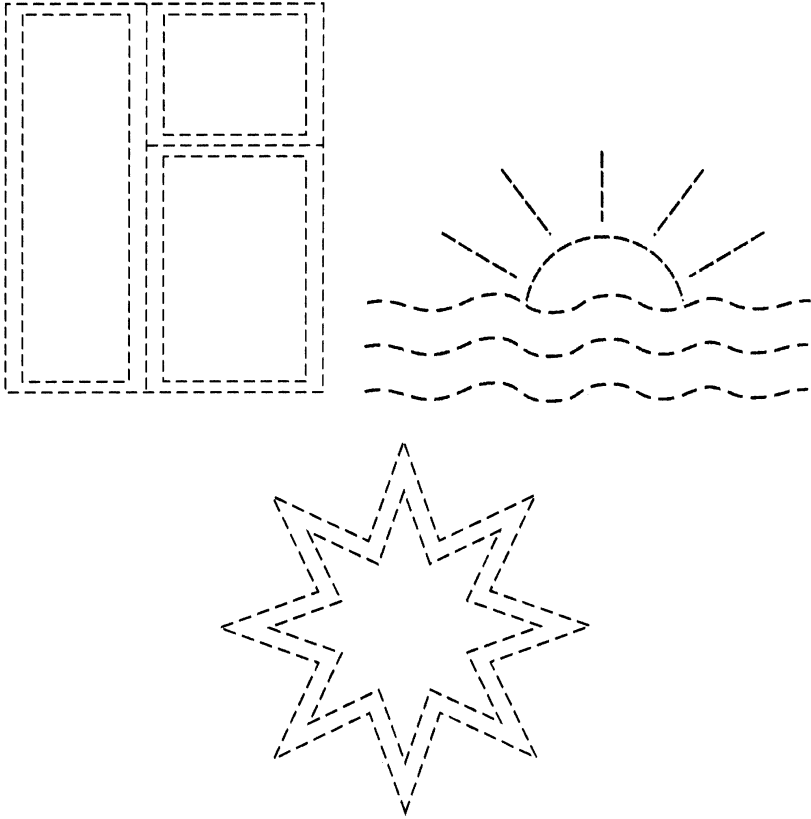
Після підготовчих вправ можна переходити до обведення малюнків по пунктиру у прописах на с. 3. Під час аналізу зображень діти практично ознайомлюються з прямими, кривими та ламаними лініями. Наведення ліній доцільно супроводжувати коментуванням напрямків руху руки.

- Роздивіться уважно малюнки на с. 3. Як зображені предмети на них? (Пунктиром.)
- Чим відрізняються лінії, якими намальовано сонечко, вікно та зірку?

Учитель пояснює, що вікно намальовано прямими лініями, сонечко та хвилі — кривими, а зірочку — ламаними.

— Чим відрізняються прямі та ламані лінії? Чого немає у кривих ліній? (Немає кутів, гострих кінців.)

Після аналізу ліній учні готуються наводити малюнки кольоровими олівцями.

— Розгляньте перший малюнок. Що на ньому зображено? (Вікно.)

— Наведіть лінії малюнка за моїми вказівками. Спочатку поставте ручку в лівий верхній кут вікна. Від нього проведіть пряму лінію праворуч до правого кута. Тепер звідси проведіть пряму лінію вниз до нижнього правого кута. Поверніться до лівого верхнього кута. Проведіть пряму лінію вниз і від нижнього кута поверніть праворуч.

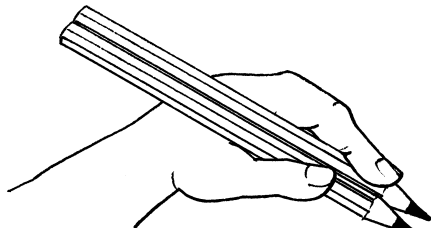
- Самостійно завершіть обведення малюнка. Скільки разів вам треба буде накреслити пряму лінію праворуч? А згори вниз?

Учитель звертає увагу дітей на те, що не можна проводити прямі лінії за напрямками ліворуч і вгору. Горизонтальні лінії наводяться рухом зліва направо, а вертикальні й похилі — згори вниз.

Ліворучі учні за допомогою вчителя позначають собі в прописах напрямки проведення ліній стрілочками.

4. ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ ІЗ ПАРАЛЕЛЬНИМИ ПРЯМИМИ ЛІНІЯМИ

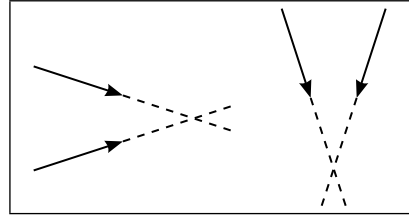
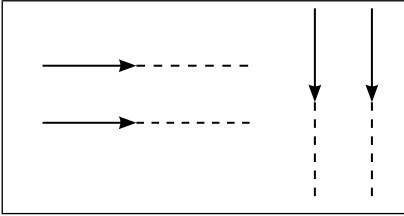
Для ознайомлення першокласників із поняттям «паралельність» рекомендується виконувати вправу «Два брати — олівці».

- Візьміть у руку, якою пишете, відразу два олівці. Спробуйте накреслити ними одночасно дві лінії.
- Якщо олівці не зсунулися, тоді ваші лінії накреслені на однаковій відстані одна від одної. Вони ніколи не перетнуться, бо у них однаковий напрямок. Такі лінії називаються паралельними.
- Візьміть два олівці різних кольорів в одну руку і накресліть паралельні лінії різних напрямків: угору, вниз, праворуч, ліворуч.

Закріплення розуміння поняття «паралельність» можна проводити за таблицею, у якій показані паралельні й непа-

ралельні лінії. Ознаки паралельності: однакова відстань між лініями, не перетинаються.

Після підготовчої вправи можна переходити до виконання ручкою завдання в прописах. На с. 4 дітям пропонується наведення паралельних прямих горизонтальних, вертикальних і похилих ліній.

Нагадаємо, що ліворуким першокласникам простіше провести довгу лінію, ніж коротку, важко розпочати роботу з визначеної точки, але ще важче — закінчити її у визначеному місці. Тому необхідно під час аналізу графічного завдання зазначити початок і кінець зображення лінії, напрямку руху руки.

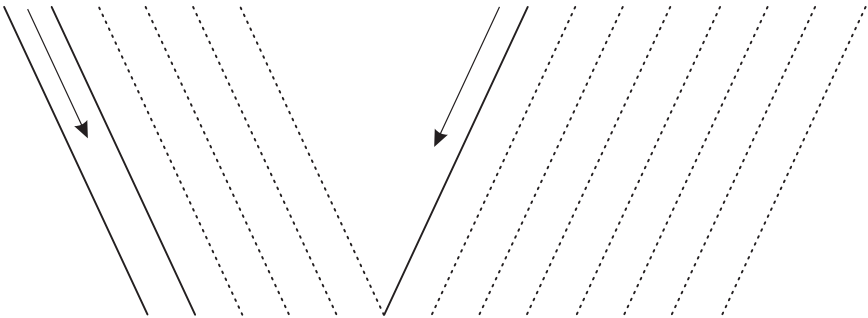
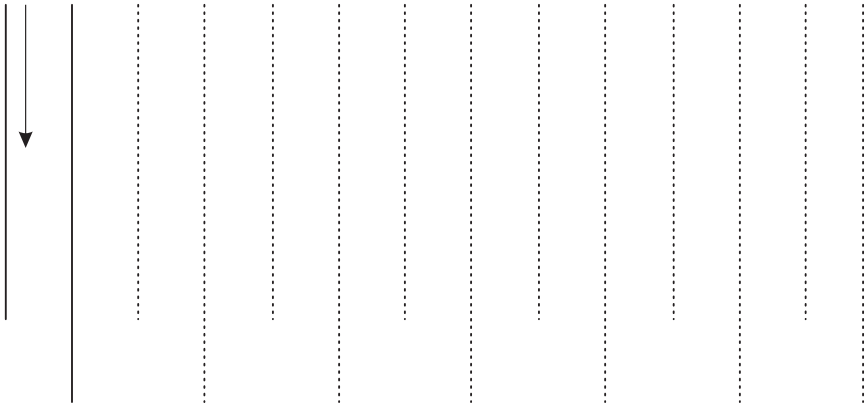
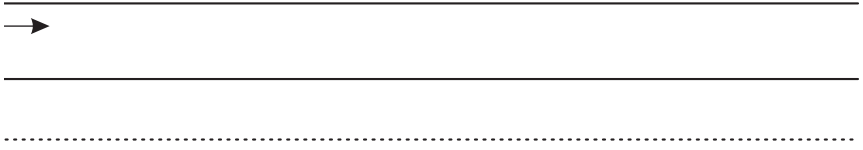
- *Роздивіться прямі лінії, зображені у верхній частині сторінки прописів. Вони проводяться зліва направо. Це горизонтальні лінії. Відстань між ними завжди однакова. Отже, вони не перетинаються, тобто є паралельними.*

Учитель креслить кілька горизонтальних паралельних ліній на дошці. Учні проводять лінії в повітрі під рахунок учителя, потім пальцем «прописують» їх за зразком у прописах. Лише після цього діти наводять ручкою горизонтальні лінії, позначені в зошиті пунктиром.

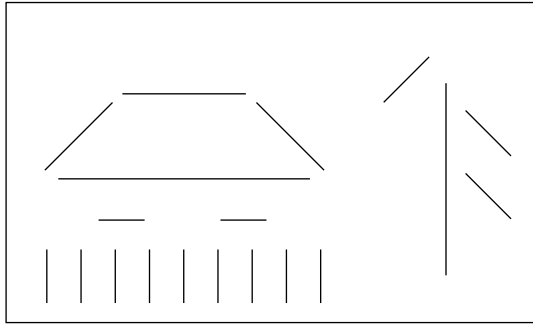
- *Подивіться, звідки треба починати писати першу пряму горизонтальну лінію, зображену пунктиром. Поставте точку на початку лінії. Подивіться, де закінчується лінія. Там теж поставте точку. А тепер проведіть лінію по пунктиру зліва направо.*

Після горизонтальних ліній опрацьовується зображення вертикальних. Тут звертається увага дітей на чергування

різної довжини ліній. Під час роботи над наведенням похилих ліній уточнюється напрямок (кут) нахилу.

Закріплення впізнавання учнями паралельних ліній можна провести за допомогою творчої графічної роботи. Для цього дітям пропонується розглянути лінії, накреслені на індивідуальних картках, знайти серед них паралельні горизонтальні та вертикальні лінії та навести їх кольоровими олівцями. Завершується робота домальовуванням зображення.

- Розгляньте лінії на картці в цілому, разом. Що вони вам нагадують? (Малюнок хати з парканом і ялиною.)
- Знайдіть паралельні горизонтальні лінії. Що намальовано з їхньою допомогою? (Дах хати, два вікна.) Наведіть ці лінії коричневим кольором.
- Знайдіть паралельні вертикальні лінії. Що можна намальовати перед хатою? (Паркан.) Яким кольором ви будете наводити ці лінії?
- Чи є на нашому малюнку паралельні похилі лінії? (Гілки ялини.) Наведіть їх зеленим олівцем.
- Перетворіть усі ці лінії на малюнок. Завершіть роботу.

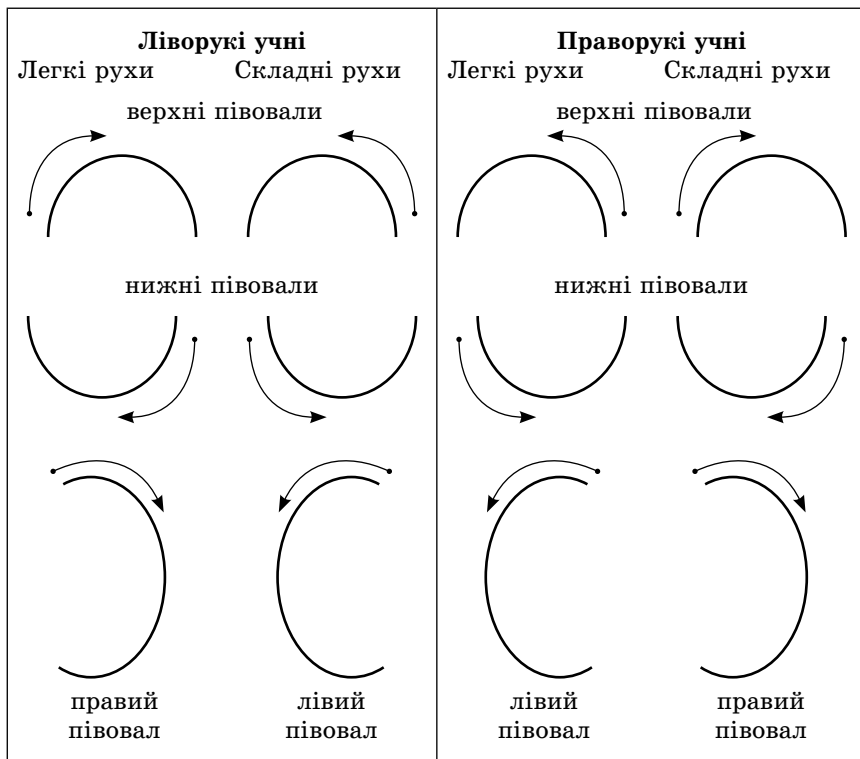
5. ЗОБРАЖЕННЯ ПІВОВАЛІВ ІЗ РІЗНИМ НАПРЯМКОМ РУХУ РУКИ

Нагадаємо, що під час письма вертикальні рухи згори вниз і знизу вгору є найлегшими для дітей. Також без особливих проблем першокласники можуть упоратися з горизонтальними лініями. Тільки для праворуких учнів природним і простішим буде рух зліва направо, а для ліворуких, навпаки, — справа наліво. Тобто необхідний для письма горизонтальний рух управо для таких дітей є складнішим.

Найбільш проблематичними для дітей є обертові рухи руки під час виконання графічних вправ, зокрема зображення півовалів і овалів. Відповідно до будови дрібних м'язів кисті руки праворуким дітям легше виконувати рухи проти годинникової, а ліворуким — за годинниковою стрілкою.

Оскільки більшість рядкових писемних літер, що у своєму складі містять овали чи півовали (а, б, в, г, е, є, о, с, ь, ю, я), зображуються рухом ліворуч, тобто проти годинникової стрілки, їхнє написання в ліворуких дітей викликає значні труднощі, а інколи призводить і до дзеркального зображення. Більш притаманним для ліворуких дітей обертовим рухом праворуч пишеться лише одна рядкова літера з, а обидва рухи під час симетричного зображення мають літери ж, ф, х. Отже, майже половина літер української абетки складається з овалів і півовалів, тому необхідно приділяти увагу написанню цих елементів у добукварний період навчання письма.

Написання верхніх і нижніх, правих і лівих півовалів треба здійснювати різними напрямками рухів кисті руки, йдучи від простого до складного.

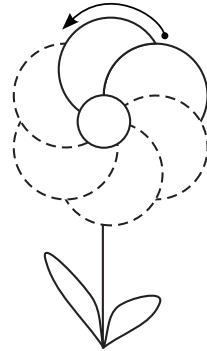
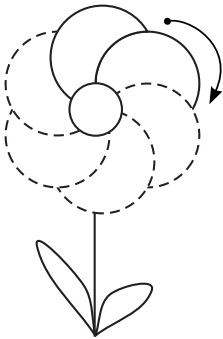
При виконанні півовалів слід звертати увагу на положення руки, а особливо — на правильність опори кисті (тільки на мізинець!) у ліворуких учнів.

Для тренування можна використовувати такі вправи.

Вправа 1

«Пелюстки»

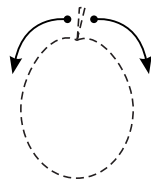
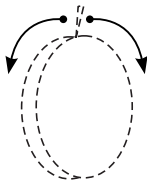
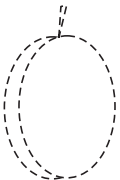
- Розгляньте квітки. Що у них зображено крапочками? (Пелюстки.)
- Домалюйте пелюстки за стрілочками. Ті, хто пише правою рукою, спочатку домалюйте праву квітку, а потім — ліву. А ті, хто пише лівою рукою, виконайте завдання навпаки: спочатку домалюйте ліву квітку, а потім — праву.

Вправа 2

«Абрикоси і сливки»

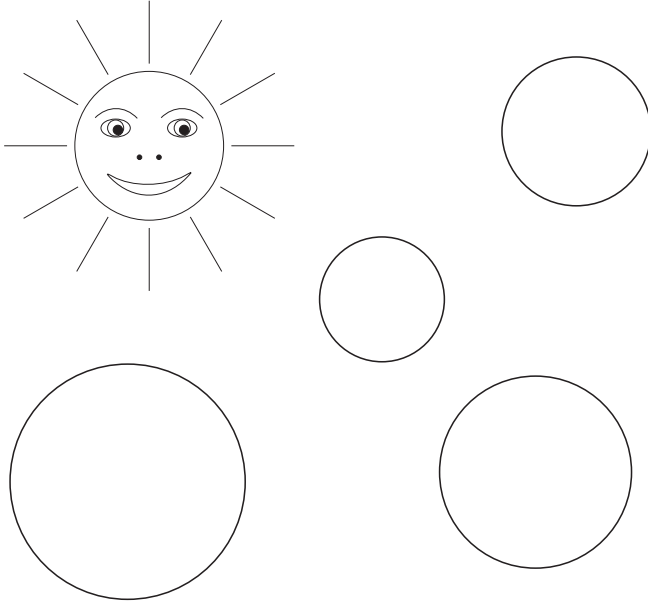
- Розгляньте абрикоси. Один бік у них наведіть жовтим олівцем, а інший — червоним. Сливки наведіть синім кольором.

6. ЗОБРАЖЕННЯ КРУГІВ ТА ОВАЛІВ

Під час зображення кругів та овалів необхідно звернути увагу учнів, особливо ліворуких, на відмінність форм цих геометричних фігур, а також на напрямок руху руки в процесі письма. Роботу в прописах пропонується розпочати з малювання простих предметів, які мають в основі форму круга.

- *Уважно розгляньте сонечко. Якими лініями воно зображено? (Кривими та прямими.)*
- *Які геометричні фігури використані в малюнку? (Круги, кола й овали.)*
- *Що зображено за допомогою овалів? А кругів?*

Учитель пропонує розфарбувати сонечко таким чином: вертикальні та горизонтальні прямі лінії промінців навести червоним олівцем; похилі прямі лінії — жовтим; коло сонечка зобразити жовтогарячим кольором, а сам круг зафарбувати червоним.

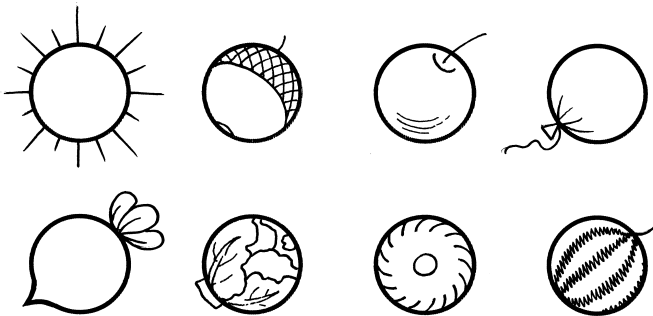
Завдання виконується поступово. Ліворуким учням необхідно індивідуально нагадувати напрямки рухів руки під час наведення певних ліній. Зокрема, наводити кола на малюнку

можна легшим для таких дітей рухом праворуч, за годинниковою стрілкою.

- Що в довкіллі має форму круга?
- На що можна перетворити круг? Як зробити з нього повітряну кульку, яблуко, кавун, калач?
- Що саме ви хочете зобразити в зошиті з кругів? Як будете це робити?

Після обговорення малюнків учні виконують роботу самостійно. Кілька дітей, серед яких у першу чергу повинні бути ліворукі, виконують завдання на дошці кольоровою крейдою. Саме тут ліворукі діти мають можливість максимально самовиразитися в притаманній їм художній творчості, отримати похвалу від учителя й однокласників.

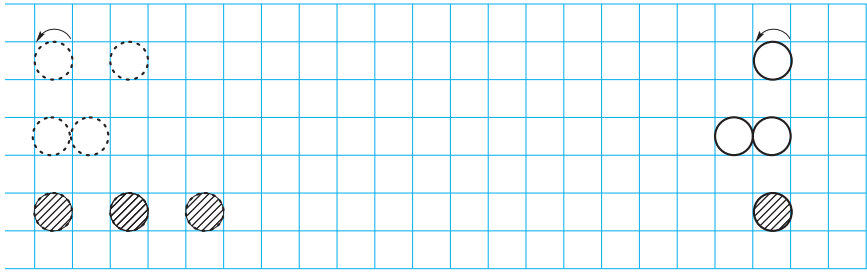
Варіанти малюнків

Письмо кружечків у клітинках є складнішим завданням, ніж попереднє, оскільки значно зменшується розмір фігур, а після наведення двох зразків учні повинні самостійно виконати вправи за зразком. При цьому в дітей розвивається вміння вписувати коло у квадрат.

Під час підготовки до виконання графічних вправ необхідно звернути увагу учнів на напрямок руху руки, який показано біля зразків стрілочками, уточнити особливість розташування кружечків у рядках, прописати їх у повітрі або мокрими пензлями на дошці.

- Розгляньте уважно завдання в клітинках. Скільки їх? Що пропонується зробити в кожному рядку?

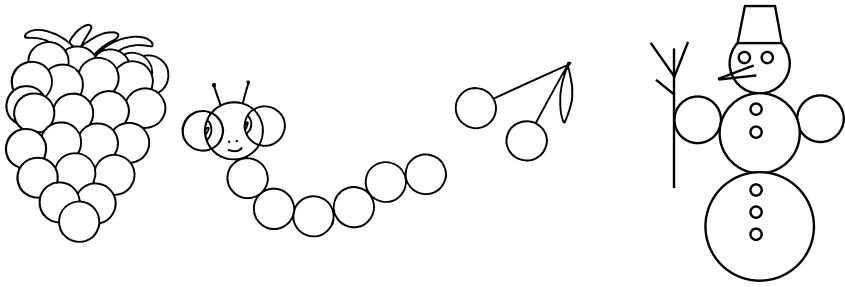

- *Погляньте на стрілочку біля кружечка на першому рядку. Звідки треба починати виконувати завдання? У якому напрямку треба зображувати фігури? Покажіть це в повітрі кілька разів під рахунок «і-раз-і».*
- *Якою має бути відстань між кружечками в першому рядку? Що змінюється в другому рядку? (Два кружечки намальовані поруч.)*
- *Як ускладнюється завдання в третьому рядку? (Треба не тільки зобразити кружечки через клітинку, а й заштрихувати їх похилими лініям згори вниз.)*

Індивідуально для ліворуких дітей учитель пояснює, що в їхніх зошитах зразок подано в кінці рядка, але писати треба в напрямку до нього, тобто зліва направо. Спочатку необхідно навести два кружечки за крапочками, а потім інші зображувати самостійно через клітинку. При цьому лінія нібито плавно «зрізає» куточки.

Ліворуким учням доцільніше виконувати графічні вправи з коментуванням: *«Ставлю ручку в середині правої лінії клітинки. Веду лінію праворуч, заокруглюючи в кутках клітинки. Пропускаю одну клітинку, в наступній починаю зображувати інший кружечок».*

Закріпити вміння учнів зображувати круги можна за допомогою трафаретних лінійок. Дітям доцільно запропонувати творчу роботу: намальовати малюнок із кружечків різного розміру. Інші лінії при цьому треба використовувати якомога менше. Завдання краще виконувати в альбомі для малювання. Із кращих робіт наприкінці уроку організовується виставка.

7. РОЗВИТОК УМІННЯ ПЕРЕСУВАТИ РУКУ В РЯДКУ

Нагадаємо, що вся рука не повинна брати участь у процесі виконання графічних завдань, оскільки тоді найбільша опора в праворуких дітей припадає на праву частину кисті та її основу, а в ліворуких — на ліву. Таке положення кисті руки утруднює рух пальців і просування вздовж рядка.

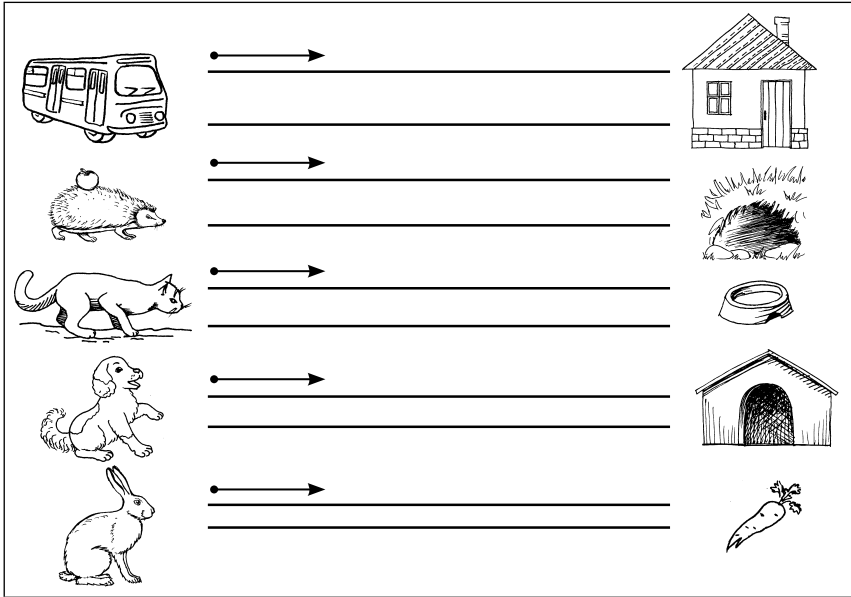
Рух кистю та передпліччям уздовж рядка залежить від правильної постави учнів під час письма. Руки мають лежати на парті так, щоб лікті тільки трохи виступали за її межі. Обидва передпліччя при цьому мають перебувати під кутом 45° щодо поверхні парті. Тоді учні спираються на парту м'якими м'язами внутрішнього боку передпліччя. Саме таке положення забезпечує можливість коливальних рухів руки в процесі написання і цим сприяє легкому пересуванню руки вздовж рядка. Кисть руки рухається в напрямку рядка, а в міру його заповнення повільно та плавно має посуватися і передпліччя.

Однією рукою учень пише, а іншою притримує зошит, щоб він не совався. Коли дитина заповнює верхні рядки зошита, то рука, що притримує зошит, лежить внизу сторінки, а коли учень пише на нижніх рядках, то рука притримує сторінку згори. При цьому кисть руки, що пише, має бути на рівні середини грудей.

Навчати дітей вільно пересувати руку в рядку доцільно починати за допомогою підготовчих графічних вправ.

Вправа 1

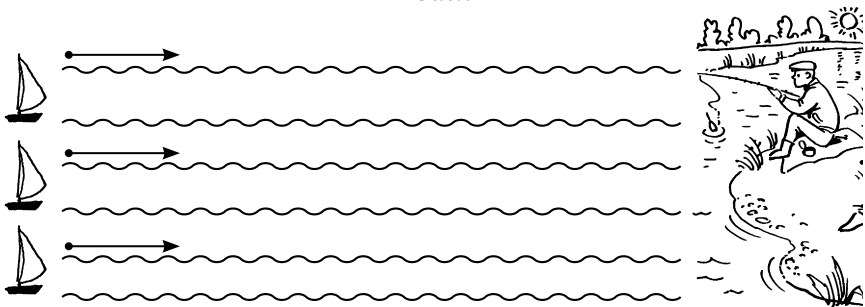
«Доріжки»

- Розгляньте доріжки. Хто куди прямує?
- Як змінюється ширина доріжок?
- Проведіть лінії посередині доріжок за стрілочкою одним рухом руки. Намагайтеся не вилізати за межі.

Вправа 2

«Хвилі»

- Допоможіть кораблям доплисти до берега. Проведіть хвилясту лінію за стрілочкою.

Вправа 3 «Лабіринт»

— Допоможіть машині доїхати до гаража. Проведіть лінію посередині доріжки.

Закріплення вміння вільно пересувати руку зліва направо за лінією письма відбувається на сторінках прописів під час ознайомлення з рядком у сітці зошита.

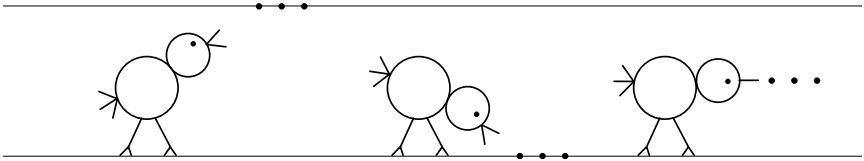
8. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З РЯДКОМ У СІТЦІ ЗОШИТА

Написання букв пов'язане з досить чітким обмеженням висоти й ширини кожного графічного елемента, дотриманням певного нахилу літер. Тому діти навчаються писати на розлінованих аркушах. Отже, виникає необхідність ознайомити учнів із рядками й лініями сітки зошита для першокласників перед тим, як навчати дітей виконувати в ній певні графічні завдання. Доцільніше це проводити поступово. Спочатку діти виконують графічні вправи на нелінованому аркуші. Потім учні пишуть в основному рядку, орієнтуючись за верхньою та нижньою лініями. Далі вводяться надрядкова та підрядкова, а на завершення — похила лінії.

Під час ознайомлення першокласників з основним рядком традиційно виконуються вправи на зображення крапок на верхніх і нижніх лініях та посередині рядка.

Вправа 1

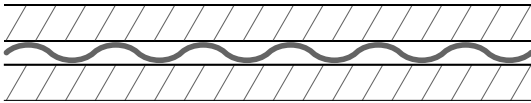
«Нагодуй курчат»

- Нагодуйте курчат. Насипте зерняток, зображуючи крапки на рядку за зразком.

Вправа 2

«Струмок і бережок»

- Вузенький рядок (робочий, основний) заштрихуйте від верхньої до нижньої рядкової хвилястими лініями синього кольору — це струмочок.
- Верхній та нижній широкі рядки (допоміжні) розфарбуйте від нарядкової лінії до верхньої рядкової та від нижньої рядкової до підрядкової лінії зеленим кольором — це бережок.

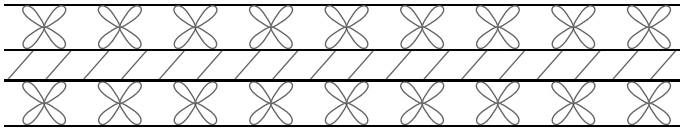
Є вузенький в нас рядок,
Наче дивний він струмок.
Поруч ряд живе широкий,
Як зелений бережок.

А. Огійчук

Вправа 3

«Квіти»

- У широких (допоміжних) рядках від нарядкової лінії до верхньої рядкової та від нижньої рядкової до підрядкової лінії намалюйте квіти.

— *Вузенький рядок між ними від верхньої до нижньої рядкової зафарбуйте жовтим або коричневим кольором — це стежка.*

Квіти посади —

Рядочки знайди.

Після підготовчих вправ рекомендується повторити повну сітку зошита першокласника. Для цього вчитель поступово зображує рядки на дошці й називає лінії, а учні наводять їх кольоровими олівцями в прописах.

— *Для того щоб писемні літери були рівними, однакової висоти, люди домовилися зображувати їх у рядку між двома лініями, верхньою та нижньою. Майже всі букви або їхні основні деталі (елементи) розміщуються в цьому рядку, тому він називається основним, робочим.*

Учні наводять верхні та нижні лінії червоним олівцем, підраховують кількість робочих рядків на сторінці.

— *Інколи літери мають додаткові елементи, що пишуться вгорі або внизу. Для того щоб і ці деталі мали певний розмір, у зошитах накреслили допоміжні широкі рядки. Вони розміщуються над робочим рядком та під ним. Тому лінії допоміжних рядків називаються надрядковими й підрядковими (або міжрядковими, тому що розташовуються між робочими рядками).*

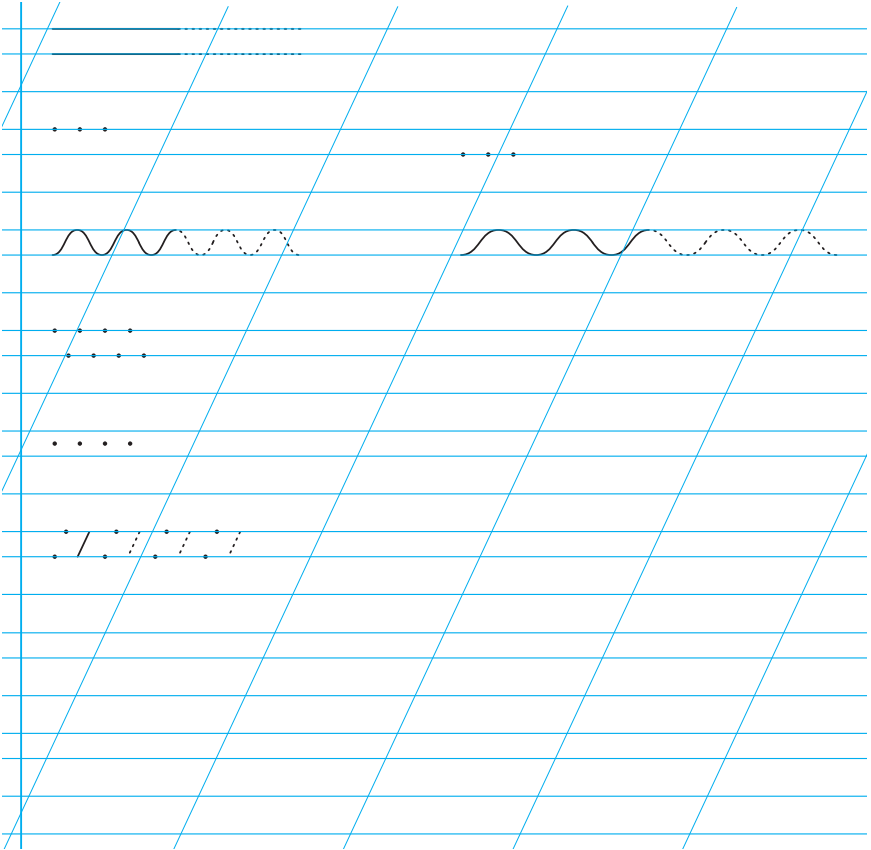
Діти наводять верхню надрядкову й нижню підрядкову лінії першого основного рядка зеленим кольором, другого рядка — жовтим, третього — синім. Учитель звертає увагу на те, що підрядкова лінія одного з робочих рядків одночасно є надрядковою лінією наступного основного рядка, тобто вона наведена одночасно двома кольорами.

— *Рукописні букви зображуються похило. Для того щоб цей нахил був правильним, однаковим в усіх літерах, у зошиті зображується ще й похила лінія.*

Похили лінії на сторінці можна навести коричневим олівцем. Учні визначають, що ці лінії знаходяться одна від одної на однаковій відстані й перетинають рядки по всій сторінці.

Закріплення вмінь орієнтуватися в сітці зошита відбувається під час виконання графічних вправ у прописах із калькою для лівшів (с. 10).

- Уважно розгляньте сторінку. Скільки на ній робочих рядків? (Дев'ять.) Поставте на полях крапки в кожному робочому рядку червоним олівцем.
- Знайдіть перший (верхній) робочий рядок. Наведіть у ньому ручкою спочатку верхню робочу лінію, потім нижню.

— *Знайдіть другий робочий рядок. Проставте крапочки спочатку на верхній рядковій лінії (до середини рядка), а потім на нижній.*

За зразком у зошитах учні прописують у робочих рядках хвилясту лінію, крапки на верхній та нижній рядкових лініях, посередині рядка, похилі лінії в чергуванні з крапками.

Учитель обов'язково показує зразок виконання вправ на дошці з детальним поясненням, слідкує за виконанням завдань учнями, надає індивідуальну допомогу. При цьому педагогові слід пам'ятати, що ліворуким першокласникам притаманні порушення або недостатність розвитку зорово-просторового сприйняття й зорово-моторної координації, тому орієнтація в сітці зошита викликає певні труднощі. Таким дітям необхідно додаткове пояснення завдань, показ зразків написання в самих прописах, прописування разом (рукою дитини, взятою в руку дорослого), коментування рухів руки.

Окремо відбувається ознайомлення з додатковим рядком із густими похилими лініями.

— *Розгляньте уважно останній робочий рядок на сторінці. Чим він відрізняється від попередніх рядків? (Похилі лінії в ньому зображені часто.)*

— *Цей рядок нам знадобиться для виконання окремих графічних вправ та для роботи над помилками. На ньому легше працювати, оскільки зразок нахилу дається для кожного елемента, а також показано відстань між ними.*

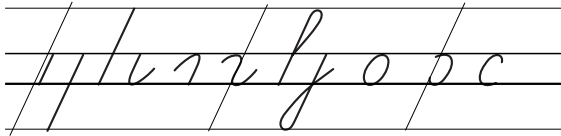
За зразком учителя діти прописують рядок похилих ліній з крапочками між ними, тобто повторюють завдання, розташоване на шостому робочому рядку сторінки. Після виконання вправи учні порівнюють якість зображення елементів на обох рядках, з'ясовують, у якому рядку було легше виконувати завдання.

Зауважимо, що графічна сітка з густою похилою лінією обмежує рухи руки дитини в процесі письма, мало розвиває в учнів окомір, тому використовувати її бажано тільки як додаткову, для корекції навички письма першокласників.

9. ЗОБРАЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПИСЕМНИХ ЛІТЕР

Написання елементів рукописних літер — це найскладніший вид підготовчих вправ до письма. Від того, як учитель навчить дітей зображувати основні елементи, залежить у подальшому написання самих букв, складів, слів і речень.

Щоб спростити учням засвоєння елементів рукописних літер, ознайомлення з ними відбувається поетапно. Послідовно першокласники опрацьовують написання таких елементів, як коротка пряма, похила подовжена; пряма похила лінія із заокругленнями внизу, вгорі, вгорі та внизу; подовжена верхня петля, нижня; овал, лівий і правий півовали.

Написання *прямої похилої лінії (палочки)* слід починати з поєднання крапочок, розташованих на нижній і верхній рядкових лініях.

Коротку похилу лінію починаємо писати від верхньої рядкової і ведемо до нижньої рядкової в напрямку на себе, тобто на середину грудей.

Написання *подовженої* похилої лінії необхідно пояснити учням двома способами. Перше зображення елемента починаємо від верхньої рядкової лінії, ведемо вниз на себе, перетинаємо нижню рядкову й закінчуємо лінію на підрядковій. Друге написання подовженої похилої лінії починаємо від верхньої надрядкової лінії і ведемо до нижньої рядкової, перетинаючи верхню лінію основного рядка.

Щоб першокласники набули певних навичок, написання прямих похилих ліній слід чергувати з іншими елементами букв. Основними помилками учнів під час виконання графічних вправ є недотримання відповідного нахилу та правильної відстані між елементами.

Похилу лінію із заокругленням унизу діти починають писати від верхньої рядкової, ведуть униз рухом на себе, трохи не доводячи до нижньої рядкової, роблять заокруглення пра-

воруч, торкаючись лінії, і пишуть вгору-вправо до середини рядка.

Похилу лінію із заокругленням угорі школярі починають писати від середини робочого рядка, ведуть лінію вправо-вгору, біля верхньої рядкової заокруглюють, торкаючись її, потім пишуть похилу паличку до нижньої лінії робочого рядка.

Похила лінія із заокругленнями вгорі та внизу поєднує в собі два попередні елементи. Від середини рядка діти ведуть лінію вгору-вправо, біля верхньої рядкової лінії заокруглюють, торкаючись її, потім пишуть похилу паличку вниз. Біля нижньої рядкової лінії знову заокруглюють, торкаючись лінії, і ведуть вгору-вправо до середини рядка.

При написанні цих елементів першокласники припускаються помилок, на які необхідно звернути увагу: гостре або занадто широке заокруглення; вигнута (крива), а не пряма лінія; заокруглення не доведене до середини рядка.

Під час виконання графічних вправ з елементами літер рекомендується застосовувати письмо під рахунок учителя для вироблення в дітей навички писати в однаковому темпі, разом закінчувати розпочату роботу.

Подовжена похила лінія з петлею вгорі пишеться від верхньої рядкової. Спочатку учні ведуть лінію вправо-вгору, біля верхньої міжрядкової заокруглюють праворуч, торкаючись лінії, і пишуть пряму подовжену лінію до нижньої рядкової, утворюючи петлю.

Подовжена похила лінія з петлею внизу починається з верхньої рядкової, пишемо похилу лінію до нижньої міжрядкової, заокруглюємо ліворуч і ведемо лінію, що утворює петлю, вгору-вправо так, щоб вона перетнула подовжену на місці збігу її з нижньою лінією робочого рядка.

Для того щоб учні добре засвоїли структуру й послідовність зображення цих елементів, доцільно застосовувати письмо «в повітрі» із розплющеними й заплющеними очима.

Основними помилками учнів під час написання цих елементів є зображення занадто широкої або занадто вузької петлі, недоведення її до міжрядкової лінії та невідповідний нахил елементів.

Овал учні починають писати трохи нижче верхньої рядкової лінії, ведуть криву вгору до верхньої рядкової, заокруглюючи ліворуч, потім униз, заокруглюючи ліворуч. Торкаючись нижньої рядкової, заокруглюють криву праворуч і ведуть угору, з'єднуючи криву. При вивченні цього елемента в добукарний період першокласники ознайомлюються з одним видом написання з верхнім поєднанням. Для правильного зображення овалу слід звернути увагу учнів на його нахил.

Лівий півовал починаємо писати трохи нижче верхньої рядкової, ведемо дугоподібну лінію вгору-вправо, заокруглюємо, торкаючись верхньої рядкової, і ведемо вниз-уліво. Торкаючись нижньої рядкової, продовжуємо написання дугоподібної лінії, трохи не доводячи її до середини рядка.

Правий півовал починаємо писати також трохи нижче верхньої рядкової, ведемо дугоподібну лінію вгору-вліво, заокруглюємо, торкаючись верхньої рядкової, а потім заокруглюємо, торкаючись нижньої рядкової, і закінчуємо писати трохи нижче середини рядка.

Учитель повинен звернути увагу дітей на те, що в півовалів мають бути чіткі початок (заокруглення) і закінчення; цей елемент не містить у собі накреслення похилої прямої лінії.

На уроках добукарного періоду навчання письма першокласники навчаються зображувати не тільки основні, а й додаткові елементи рукописних літер. Найчастіше зустрічаються в писемному зображенні букв чотири з них: *коротка петля, передній плавний елемент, верхні елементи великих літер, гострий елемент із подовженою лінією, заокругленою внизу ліворуч.*

У процесі зображення елементів писемних літер, навіть коли діти пишуть кожен штрих окремо, рука виконує зв'язні ритмічні тонкокоординовані рухи. Таке курсивне письмо здебільшого складається з прямих похилих ліній рухом униз і сполучних штрихів рухом угору. У курсивному письмі майже немає горизонтальних штрихів. Якщо вони зустрічаються, то виконуються окремо, з відривом руки і змі-

ною напрямку руху. Циклічні рухи під час написання овалів і півовалів за траєкторією також нагадують написання похилих ліній.

Під час навчання письма елементів букв слід мати на увазі, що ліворуким учням легше рухати руку в напрямку за годинниковою стрілкою і вниз, отже простіше таким дітям зображувати прямі похилі лінії, лінію із заокругленням угорі, подовжену похилу з петлею внизу, лівий півовал. Труднощі в ліворуких дітей викликає написання таких елементів, як похила лінія із заокругленням унизу, вгорі та внизу, подовжена похила з петлею вгорі, правий півовал, овал.

Навчання зображувати елементи писемних літер доцільно проводити в такій послідовності:

- а) розглядання елемента, його аналіз;
- б) пояснення написання з показом на дошці (уточнюється, в якій точці починається рух, його напрямок, зміна траєкторії, кінець руху);
- в) усвідомлення учнями руху руки для написання певного елемента за допомогою підготовчих вправ (письмо в «повітрі» з розплющеними й заплющеними очима, зображення елемента під рахунок учителя мокрими пензлями або крейдою на дошці, наведення збільшених зразків пальцями чи ручкою, зображення елемента на альбомному аркуші без ліній тощо);
- г) «проба пера», тобто уповільнене наведення зразків елементів у робочому рядку прописів, зображення двох-трьох елементів самостійно з коментуванням руху руки;
- д) зіставлення написаного зі зразком, аналіз графічних помилок, вибір найбільш вдало написаного елемента;
- е) повторення інструкцій щодо зображення елемента писемної літери, виконання завдання до кінця рядка;
- ж) самостійне оцінювання правильності написання.

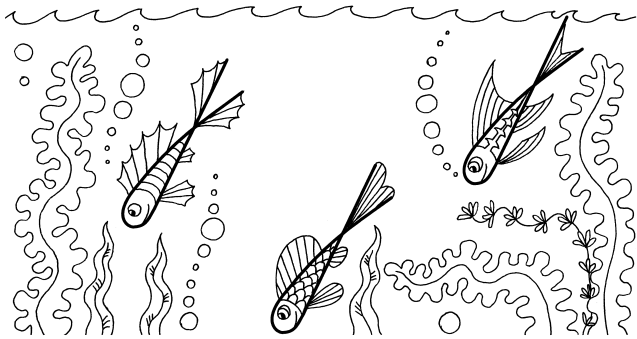
У процесі навчання ліворуких дітей писати елементи літер важливо постійно підкріплювати похвалою правильне виконання кожного завдання, а не затримувати увагу на помилках і недоліках.

Аналітичну, раціональну роботу з елементами писемних букв та багаторазове, монотонне тренування в їхньому написанні необхідно поєднувати з художньо-образним сприйняттям графічного матеріалу. Усі діти, а особливо ліворукі, уявляють довкілля у вигляді зорових образів, що наповнені інформацією, особистісним змістом, значущим для пізнання. Саме мислення з опорою на зоровий образ, притаманне учням, поєднує в собі почуттєві та раціональні форми навчання письма.

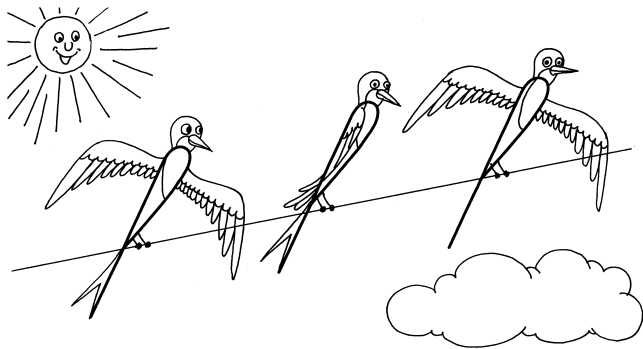
Наведемо приклад навчання першокласників писати подовжену похилу лінію з петлею вниз та вгорі.

Почати ознайомлення можна за допомогою зображення нових для учнів елементів у вигляді художніх образів¹.

Рибки у воді
Пірнали,
Довгі петлі
Показали.

А ці петлі,
Щоб ви знали,
Ластівками
Посідали.

¹ Заїка А. М. Прописи з калькою для лівшів: Мій перший зошит: У 2 ч. — Х.: Вид-во «Ранок», 2008.

- Розгляньте незвичайних рибок. Вони приховали новий елемент писемної букви.
- Послухайте вірш про цих рибок. Який елемент вони нам показали?
- А що зображують ластівки? Послухайте вірш про них.
- У якому напрямку пірнають рибки? (Униз.) А куди збираються летіти ластівки? (Угору.)

Учитель показує таблиці із зображенням подовжених похилих ліній із петлею вниз та вгору без малюнків.

- Тепер розгляньте елементи окремо, без малюнків. Чим вони подібні, а чим відрізняються?

Учні з'ясовують, що обидва елементи мають в основі подовжену похилу лінію, тільки одна з них має петлю вниз, а інша — вгору.

- Подивіться і послухайте, як треба писати ці елементи в рядку.

Учитель повільно зображує елементи кілька разів, пояснюючи, звідки треба починати написання, куди вести лінію і де треба закінчувати елемент.

- Подовжену похилу лінію з петлею вниз починаємо писати від верхньої рядкової. Спочатку пишемо похилу лінію до нижньої міжрядкової, заокруглюємо ліворуч, торкаючись її, і ведемо лінію, що утворює петлю, вгору-вправо так, щоб вона перетнула подовжену на місці збігу її з нижньою лінією робочого рядка. Закінчуємо писати на середині робочого рядка.
- Подовжену похилу лінію з петлею вгору також починаємо писати від верхньої рядкової. Але спочатку ведемо лінію вправо-вгору, біля верхньої міжрядкової заокруглюємо праворуч, торкаючись її, і пишемо пряму подовжену лінію до нижньої рядкової, утворюючи петлю так, щоб вона перетнула подовжену на місці збігу її з верхньою лінією робочого рядка. Закінчуємо писати на нижній лінії робочого рядка.

Для того щоб учні добре засвоїли структуру і послідовність зображення цих елементів, доцільно застосувати письмо «в повітрі» із розплющеними й заплющеними очима під

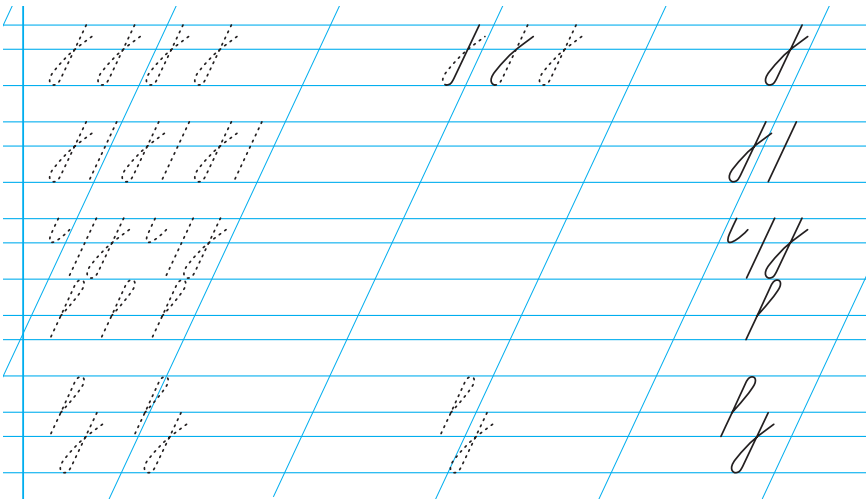
рахунок учителя. Також доцільно навести ці елементи рукою кілька разів на малюнках із рибками та ластівками.

Далі навчання писати подовжені похилі лінії з петлями відбувається на сторінці прописів.

1. Написання подовженої лінії з петлею внизу.

- Розгляньте завдання на першому рядку. Що тут зображено?
- Наведіть три елементи за крапочками під рахунок «раз-і». Напишіть поряд три елементи самостійно.
- Який з елементів у вас вийшов найкраще? Поставте під ним крапочку. Що у вас не вийшло написати?

Основними помилками учнів під час написання цього елемента є зображення занадто широкої або занадто вузької петлі, загнутої петлі, недоведення її до міжрядкової лінії та невідповідний нахил елементів.

- Подивіться на дошку. Які з елементів на ній написані неправильно? Назвіть помилки.

На дошці серед правильних елементів зображені такі, у яких є занадто широкі або занадто вузькі петлі, загнуті петлі, не доведені до міжрядкової лінії, невідповідний нахил (або наблизений до вертикального, або занадто похилий).

Після аналізу помилок на дошці залишаються тільки ті елементи, що зображені правильно.

— *Подивіться і послухайте ще раз, як треба писати подовжену похилу лінію з петлею внизу.*

Учитель повільно зображує елемент, пояснюючи його написання.

— *Закінчіть роботу в рядку. Намагайтеся писати так, щоб усі інші елементи були подібними до зразка.*

2. Написання подовженої лінії з петлею внизу в чергуванні з лінією без петлі.

— *Розгляньте завдання на другому робочому рядку. Чим воно відрізняється від попереднього?*

— *Як ви вважаєте, навіщо нам пропонують чергувати подовжені лінії з петлями і без них? Що є головним у їхньому зображенні?*

Учитель показує на дошці процес написання елементів, уточнює відстань між ними, наголошує на паралельному зображенні ліній. Учні виконують завдання в зошиті.

3. Написання елементів букв у порівнянні.

— *Зіставте елементи, зображені на третьому рядку. Що в них є спільного? (Похилі лінії.) Чим вони відрізняються? (Перший елемент завдовжки з робочий рядок, короткий, а два інші — подовжені, пишуться до нижньої підрядкової лінії.)*

— *Який елемент додано до короткої похилої лінії? (Заокруглення внизу.) А до подовженої? (Петля внизу.)*

— *У якій послідовності ви будете писати елементи в рядку?*

Учні спочатку зображують елементи мокрими пензлями на дошці, а потім виконують завдання в зошиті.

4. Звуковий аналіз слова, Розвиток мовлення учнів.

— *Розгляньте малюнок у верхній частині сторінки. Що тут зображено?*

— *Які комахи прилетіли на квіти? (Бабки, бджоли.) У кого з них крила нагадують подовжені петлі? Розфарбуйте їх.*

— Яка схема накреслена біля малюнка? Схарактеризуйте за нею слово. (У слові два склади, перший склад наголошений.)

— Зробіть звуковий аналіз слова «квіти».

Один учень на дошці, а інші в зошиті заповнюють схему слова, характеризуючи його звуки.

— Відгадайте загадку.

Що то є за гість:
Лапок має шість,
Крилець четверо має,
По квіточках літає?
Не бджола, не джмелик —
Зветься він ... (метелик).

— Як ви здогадалися, що йдеться саме про метелика?

— Які ознаки комах названі у вірші?

5. Написання подовженої похилої лінії з петлею вгорі.

— Подивіться, діти, до нашого класу залетів незвичайний метелик.

Учитель показує картонного метелика, тримаючи тонку указку, до кінця якої прикріплено зображення комахи.

— Прослідкуйте за його польотом рухом руки.

Учитель метеликом зображує в повітрі верхні подовжені петлі.

Після підготовчої вправи вчитель показує на дошці написання елемента з детальним поясненням.

Учні в прописах спочатку повільно наводять зразки елементів по крапочках, потім зображують два-три елементи самостійно і зіставляють їх зі зразком. Після аналізу графічних помилок і вибору найбільш вдало написаного елемента діти повторюють інструкцію щодо зображення подовженої

похилої лінії з петлею вгорі, самостійно виконують завдання до кінця рядка.

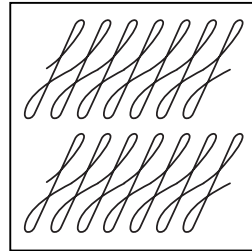
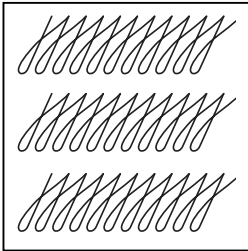
6. Написання подовжених похилих ліній із петлями вгорі та внизу.

- Подивіться на завдання в п'ятому робочому рядку. У якій послідовності тут зображено елементи? (Вони чергуються.)
- Який елемент написано спочатку, а який — потім? Будьте уважні під час виконання вправи. Не порушуйте цю послідовність.

Діти можуть писати петлі, говорячи собі напівголосно: «верхня, нижня».

7. Творча графічна робота «Пружинки».

Учитель пропонує дітям, які добре навчилися писати подовжені петлі, створити з них візерунок у вигляді різноманітних пружинок.

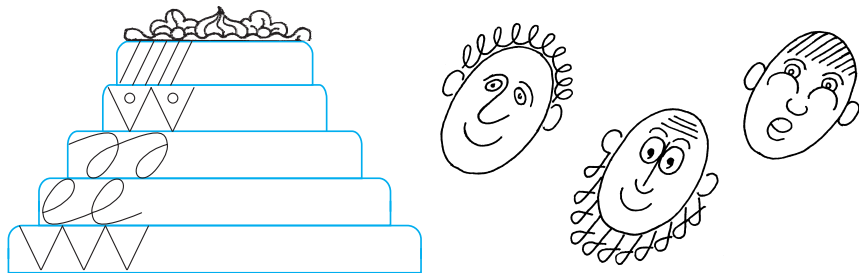
Інші учні виконують завдання в рядку з густою похилою лінією, яка допомагає дотримуватися відповідного нахилу під час написання подовженої лінії та правильної ширини петель.

Опрацювання елементів рукописних літер на уроці письма вчитель має завершувати такими питаннями:

- Які елементи букв ми писали сьогодні на уроці?
- Які нові елементи ми вивчали? Назвіть їх.
- Для чого ми навчаємося писати елементи літер?
- Як пишеться той чи інший елемент букви? Покажіть у повітрі, поясніть написання.

— Назвіть основні вимоги до зображення цього елемента.

Різноманітні творчі завдання також можна запропонувати під час закріплення умінь першокласників писати всі відомі дітям елементи: прикрасити елементами, що сподобалися, торт, шарф, писанку тощо; зробити за допомогою вивчених елементів малюнок, наприклад, зобразити за зразком кумедне обличчя.

10. ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ ІЗ НОВИМИ ДЛЯ НИХ ПИСЕМНИМИ БУКВАМИ

На жаль, система навчання письма першокласників здебільшого зорієнтована на те, щоб переважно розвивати вербальну, раціональну, працюючу в режимі реального часу ліву півкулю головного мозку, фактично повністю ігноруючи той факт, що мозок кожного учня має іншу — праву півкулю. Це доводить рекомендована методистами послідовність ознайомлення учнів із новою для них писемною літерою.

Починати доцільно з показу демонстраційної таблиці, на якій подані зразки рукописних та друкованих букв¹.

У першу чергу учні пригадують друковану літеру, яку вивчили на уроці читання, називають звук або звуки, що вона позначає, слова з цими звуками, розказують вірші, скоромовки тощо.

¹ Зразки каліграфічного написання літер і цифр для 1 класу з методичними рекомендаціями. — Х.: Вид-во «Ранок», 2008.

Для того щоб досягти глибокого та свідомого засвоєння першокласниками зображення писемних літер, потрібно проводити їхній графічний аналіз. Він починається з уважного розглядання літери. Учні мовчки вдивляються в букву протягом півхвилини, а потім, заплющивши очі, намагаються її уявити.

Для дітей шестилітнього віку характерним є розкладання рухів під час письма літери. Візуально ж вони сприймають літеру в цілому. Тому вчитель має допомогти першокласникам виділити складові частини букви так, щоб вони були завершеними. Це відбувається під час аналізу нової літери й синтезу її складових елементів.

Учитель пропонує дітям назвати елементи букви, показати їх на таблиці з літерою, написати окремо елементи на дошці, сконструювати нову букву, дібравши для цього відповідні елементи.

Після проведення аналізу елементів учитель переходить до зіставлення писемної літери з відповідною друкованою. Діти з'ясовують, чи подібні (неподібні) ці букви, чим саме вони відрізняються. Завершується робота порівнянням нової для учнів літери з іншими рукописними, які вже відомі дітям. Цей прийом характерний тим, що учні навчаються бачити в буквах спільне і відмінне, отже, не плутати рукописні форми між собою.

Отже, процес ознайомлення учнів із писемною літерою складається з таких логічних операцій, як аналіз, синтез, порівняння й узагальнення. Для ліворуких першокласників це дуже складна робота. Її необхідно будувати так, щоб у пізнавальній діяльності брали участь обидві півкулі головного мозку, тобто словесно-логічний та художньо-образний (творчий) способи мислення. Так, спростити аналіз елементів писемної літери та зацікавити дітей цією важкою роботою можна за допомогою *графічних прикладів*. Учитель записує кілька прикладів на складання елементів і пропонує знайти серед них той, у результаті якого отримується потрібна буква.

- Розгляньте графічні приклади, що написані на дошці.
Які елементи в них складаються?

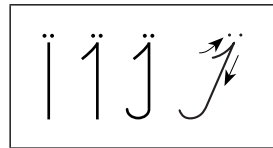
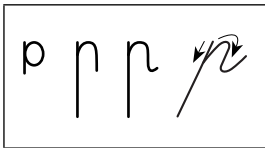
$$1 + 1 + 2 = ? \quad n - 1 + / = ?$$

- У якому прикладі ми отримаємо літеру *n* ?

Також для аналітико-синтетичних вправ учитель може використовувати **конструктор**, який складається з елементів літер, вирізаних із картону. Комплект таких елементів повинен бути в кожного першокласника. Діти розкладають «деталі» на парті, розглядають їх, вибирають потрібні й складають із них названу вчителем букву.

- Дістаньте з конвертів елементи рукописних літер і покладіть їх перед собою.
- Назвіть кожен елемент. (Овал, півовал, подовжена лінія з петлею, похила лінія із заокругленням унизу.)
- Які елементи нам знадобляться для зображення рядкової писемної літери *g*? (Овал і подовжена лінія з петлею.)
- Складіть літеру *g* з її елементів. Перетворіть її на літеру *v*. Що ви для цього зробите?
- Як переконструювати літеру *g* в писемну букву *у*?
Що треба змінити, щоб буква *g* перетворилася на писемну *а*?

Для порівняння писемної літери з відповідною друкованою доцільно використовувати **динамічні таблиці** поступового перетворення друкованої літери на рукописну.

- Подивіться, який вигляд має перша друкована буква *n*.

- Що змінилося в наступній друкованій літері? (З'явилося нижнє праве заокруглення.)
- Чим відрізняється третя літера від другої? (Має похиле написання.)
- Отже, дивлячись на таблицю, розкажіть, як поступово друкована мала буква *л* перетворюється на писемну *л*.

Допомагає краще уявити та порівняти друковані й відповідні писемні літери використання **образних віршів** до них.

- *Послухайте вірш. Яка буква в ньому описується: друкована чи писемна «де»?*

«Де» — наче дівчинка з косою.
Милуємось її красою.

- *Який елемент писемної літери *д* названо у вірші косою? (Подовжена похила лінія з петлею внизу.)*
- *На що тоді схожий овал цієї букви? (На обличчя дівчинки.)*
- *Послухайте вірш. Яка буква в ньому описується: друкована чи писемна «ге»?*

Букву на плечі носив,
На лузі траву косив.
Де коса гуляла,
Голе поле стало.

- *Про яку косу йдеться у вірші? Подивіться на її зображення.*
- *Чи подібна рядкова писемна літера *з* на косу? А друкована?*

Наприкінці ознайомлення дітей із новою писемною буквою для більш глибокого поелементного аналізу літери та запам'ятовування її рукописної форми можна намалювати **художній образ**, перетворити на малюнок предмета, тварини, рослини тощо на основі накреслення букви. Для цього першокласники отримують альбомні аркуші із зображеннями нової писемної букви збільшеного розміру, дивляються

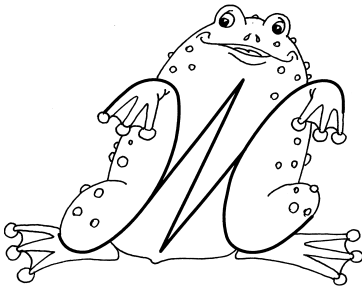
в літеру, розмірковують, на що вона схожа. Потім діти роблять із букви малюнок обраного предмета, пояснюючи, який саме елемент літери обмальовується, на яку деталь образу він перетворюється. З найкращих малюнків створюється виставка.

— Писемна мала літера *в* — це стигла вишенька. Давайте її намалюємо. Овал буде смачною ягідкою. Зафарбуйте його темно-червоним кольором. Від овалу-ягідки намалюйте «ніжку» так, щоб вона вгорі торкнулася петлі. Сама ж петелька легко перетворюється на листочок. Зафарбуйте його зеленим кольором.

На сторінках додаткового зошита «Мої перші літери»¹ робота над писемними буквами пропонується на основі поєднання художнього й словесного образів.

Спочатку учні розглядають малюнок, знаходять у ньому приховану літеру, з'ясовують, на що саме перетворив художник елементи букви, потім слухають вірш про літеру, наводять її та розфарбовують малюнок.

Буква *Ж*, диви яка,
Наче жабка отака.
Плига, плаче жабенятко,
Змерзли в нього ноженятка.

— Жу-жу-жу, жу-жу-жу,
Свою нірку стережу, —
Каже жук і стереже,
Він і сам — як буква *Ж*.

¹ Цєпова І. В., Суржан Н. В. Мої перші літери: Зошит з письма для 1 класу. — Х.: Вид-во «Ранок», 2009.

Завершується детальне ознайомлення учнів із новою для них писемною літерою показом процесу її написання на дошці з поясненням.

Під час зображення літери вчитель має стояти лівим боком до дошки, злегка спираючись на неї лівою рукою, а правою писати трохи вище рівня своїх плечей. Таке положення вчителя біля дошки дає змогу учням із будь-якої точки класу бачити весь процес написання.

У процесі написання літери вчитель повинен стежити, як сприймають діти пояснення, чи слідкують за рухом його руки. Писати букву доцільно два-три рази в середньому темпі, не витираючи і не підправляючи ганчіркою невдало написане.

Зображуючи зразок букви, вчитель обов'язково коментує письмо: з яких саме елементів складається літера, звідки починаємо її писати, куди ведемо лінію, як продовжуємо писати, де закінчуємо. Також педагог показує основні рухи пальців, наголошує на тому, що рухи зверху вниз повинні спрямовуватись на себе, виділяє елементи, що мають однаковий нахил.

Коментуванню написання літери слід надавати особливої уваги, оскільки відсутність пояснень утруднює мислення дітей, яке органічно пов'язане з мовленням. Однак перевантажений, складний коментар до показу написання букви погано сприймається учнями, оскільки вони не завоюють відразу велику кількість слів. Також не можна використовувати слова, які не мають чітких значень, наприклад «трішки відступити», «цей елемент займає небагато місця» тощо.

Детальне пояснення написання рядкової літери *и*

Рядкова писемна літера и складається з двох елементів: похилих ліній із заокругленням унизу. Починаємо писати від верхньої рядкової пряму похилу лінію вниз рухом на себе. Біля нижньої рядкової заокруглюємо праворуч, торкаючись її, і ведемо вправо-вгору до верхньої рядкової лінії. Не

відриваючи ручки від паперу, пишемо другу пряму похилу лінію вниз, подібну до першої, і закінчуємо її заокругленням управо до середини рядка.

Буква пишеться під рахунок: раз-і-два-і.

Скорочене пояснення написання букви можна давати в разі повного засвоєння дітьми зображення складових елементів писемної літери. У такому випадку не обов'язково нагадувати дітям, як саме пишеться кожний елемент, а тільки називати їх.

Стисле пояснення написання рядкової літери *л*

*Рядкова літера *л* складається з двох елементів і пишеться з відривом ручки від паперу. Починаємо писати літеру від верхньої рядкової. Проводимо подовжену похилу лінію до міжрядкової, а потім від першого елемента, посередині основного рядка, пишемо похилу паличку із заокругленнями вгорі та внизу.*

Буква пишеться під рахунок: раз-і-два-і.

Інколи для пояснення написання букви можна використовувати порівняння з тими літерами, які учні вже добре навчилися писати.

Пояснення написання рядкової літери *г*

*Мала літера *г* складається з двох елементів: овалу й подовженої похилої лінії з петлею внизу. Спочатку пишемо овал, як у букви *а*, потім додаємо до нього подовжену петлю, як у букви *у*.*

Буква пишеться під рахунок: і-раз-і-два-і.

11. ПРОЦЕС НАПИСАННЯ УЧНЯМИ ОКРЕМОЇ БУКВИ

Перед безпосереднім написанням першокласниками нової літери в зошитах учитель пропонує дітям виконати різноманітні підготовчі вправи.

Перша група вправ має бути спрямована на розвиток у дітей кисті руки, пальців і передпліччя. Тому перед виконанням графічних вправ учитель проводить зі школярами так звану пальчикову гімнастику. Зображення руками мишок, зайчиків, пташок та іншого супроводжується розучуванням і хоровим декламуванням невеликих віршиків або загадок до них.

— Відгадайте, хто це:
Лиш торкнись до колючок,
Він згортається в клубок.
(*Їжак.*)

— *Подивіться, як я зображую пальцями їжачка. Долоні притиснуті одна до одної, пальці підняті вгору (голки). Великі пальці відведені до себе (мордочка).*

Друга група вправ повинна сприяти формуванню в дітей запам'ятовування послідовності зображення певної літери, навички правильного проведення штриха.

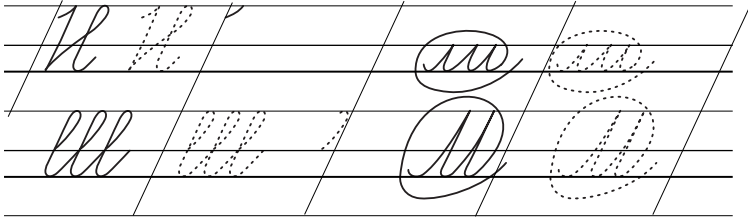
Серед найрозповсюдженіших підготовчих вправ другої групи є так зване письмо «в повітрі». Діти виконують координаційні рухи рукою перед собою, які відповідають способу написання букви. Орієнтиром для виконання завдання слугує зображений на дошці зразок літери збільшеного розміру. Закріплюється усвідомлення процесу написання букви аналогічною вправою, але із заплющеними очима.

Допомагає вправлянню в зображенні нової букви також письмо вологим пензликом або крейдою на дошці, маркерами або фломастерами на аркуші білого паперу, наведення рельєфного контуру літери на індивідуальних картках, письмо «сухим пером» по зразку.

Третя група — це розчерки. Вони готують першокласників до свідомого сприйняття форми букви і відтворення відповідних рухів. Для правильного виконання дітьми цього завдання використовуються стрілочки, які показують основні рухи для зображення розчерку. У процесі виконання

графічного завдання першокласниками вчитель вимагає від дітей вільного руху пальців і кисті вздовж і поперек рядка.

Учитель вибирає ті розчерки, які подаються саме до букви, що вивчається на уроці, вносить їх на дошку. Перші розчерки виконуються під рахунок учителя, повільно, з часом темп зростає. Діти виконують розчерки вільним рухом пальців, кисті, спираючись на мізинний і підмізинний пальці й утворюючи маленький проміжок між основою кисті й партою. Такі підготовчі графічні вправи можна виконувати на окремому чистому аркуші, а також у зошиті. При цьому графічна сітка зошита не повинна обмежувати рухи руки.

Робота на сторінці прописів починається з повторення зображення писемної літери та її елементів на спеціальному рядку. Особливо це необхідно робити, коли вивчається літера складної конфігурації.

Під час безпосереднього написання нової рукописної букви в рядку зошитів необхідно навчати дітей виконувати роботу в такій послідовності:

- уважно розглянути зразок у кінці рядка (а для право-руких — на початку рядка);
- пригадати місце початку написання літери та послідовність її зображення;
- навести кілька букв по крапочках;
- написати кілька букв самостійно;
- зупинитися й порівняти власні літери зі зразком;
- дописати букви до кінця рядка;
- оцінити власну роботу, вибрати й відзначити ті літери, що вийшли найкраще.

Для навчання першокласників писати нову літеру вчитель може використовувати *прийом копіювання*. Наводити букву можна за трафаретом, шаблоном, за зразком збільшеного розміру, зображеним у рамочках прописів, за пунктирними лініями в зошиті з друкованою основою тощо.

Під час виконання копіювальних вправ учні повинні мати орієнтири, які позначають початок письма певної букви, послідовність рухів руки. Без таких позначок діти можуть почати письмо з протилежного боку, міняти напрямок штриха, послідовність зображення елементів, що призведе до порушення плавності письма.

Серед копіювальних вправ особливе місце займає *калькування*. Це письмо за допомогою накладання кальки на зразок, поданий у зошиті. Спочатку учні за зразком пишуть по кальці, потім самостійно зображують кілька літер у прописах. Далі, накладаючи кальку із наведеним зразком на букви, написані в зошиті, першокласники порівнюють їх, наочно з'ясовують власні графічні помилки (порушення нахилу в лініях, недотримання відповідної ширини або висоти букви тощо). Наступні літери в рядку діти пишуть з урахуванням недоліків у зображенні попередніх, намагаються виправити графічні помилки, знов перевіряють написане накладанням кальки зі зразком.

Щоб досягнути сформованості плавності письма, сміливості рухів, ритмічності під час зображення дітьми літер у робочому рядку прописів, учитель може використовувати *прийом тактування*. Основні штрихи, що пишуться рухами згори донизу або зліва направо, рахуються при цьому на «раз», «два», «три», а інші елементи виконуються під протяжний звук [і]. Отже, рядкова літера *ш* рахується так: раз-і-два-і-три-і. А мала буква *а* має інший такт: і-раз-і-два-і.

Письмо під рахунок допомагає учням засвоїти конфігурацію букви та послідовність її зображення. Крім того, застосування прийому тактування зосереджує увагу учнів, поживляє роботу і зрівнює темп письма дітей усього класу.

Для запам'ятовування послідовності написання букви вчитель може запропонувати дітям її зображення крапочками і різними лініями (петельними, пунктирними). Також можна практикувати письмо однієї й тієї самої букви різнокольоровими ручками. На етапі ознайомлення з письмом нової літери вчитель може дозволити дітям зображувати букви простим олівцем, стирати помилку і потім писати букву знову.

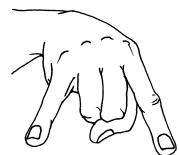
Актуальним прийомом для навчання першокласників написання нової букви залишається письмо з рукою вчителя. Так учитель може практично показати дітям силу стискання ручки, натиску її на папір, рух пальців і кисті руки.

Наведемо фрагмент уроку, на якому учні навчаються писати малу літеру *у* після детального ознайомлення з нею за планом, описаним у попередньому параграфі.

1. Пальчикова гімнастика.

— *Послухайте скоромовку. Про кого в ній розповідається?*

Жвавий жук не знав дороги,
Показав жажливі роги,
Перелазив на межу —
Жу-жу-жу, жу-жу-жу!

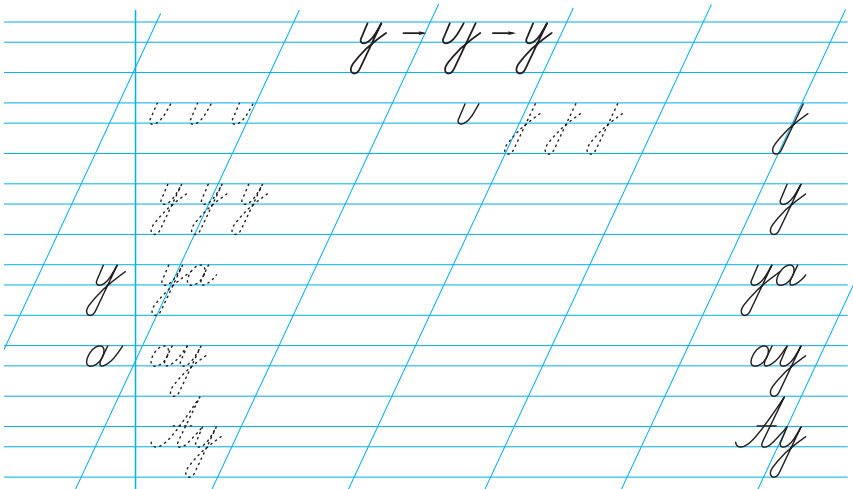
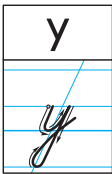

— Подивіться, як можна зобразити жука, що лізе на межу. Спочатку треба покласти на парту кулачок. Потім висунути вперед і розвести в сторони вказівний палець і мізинець (жахливі роги). Руку треба просувати по парті вперед.

Учні зображують пальцями жука й декламують хором вірш про нього.

2. Аналіз рядкової літери у.

Спочатку учні розглядають збільшений зразок малої букви у, поданий у рамочці вгорі сторінки. Діти знаходять сіру крапку, що вказує на початок зображення літери, повторюють рухи руки під час письма за стрілочками, наводять збільшений зразок ручкою кілька разів під рахунок учителя.

Після цього діти аналізують елементи рядкової у, розглядаючи запис на першому (верхньому) робочому рядку сторінки.

- Розгляньте запис на першому рядку в прописах. Чим він відрізняється від інших зразків? (Написано синім, а не чорним кольором, розташований посередині рядка.)
- Тут показано, у якій послідовності треба писати малу букву *у*, з яких елементів вона складається. Прокоментуйте цей запис за стрілочками.

Учні говорять: «Щоб написати малу літеру *у*, спочатку треба зобразити похилу лінію із заокругленням унизу, яке доводиться до верхньої рядкової. Потім, не відриваючи ручки, написати подовжену похилу лінію з петлею внизу. Завершується письмо на середині робочого рядка».

3. Письмо елементів малої букви *у*.

- Потренуємося писати елементи букви. Розгляньте завдання на другому робочому рядку. Що треба зобразити спочатку? (Перший елемент букви.) А в другій половині рядка? (Другий елемент.)
- Наведіть по крапочках похилу лінію із заокругленням унизу. Не забувайте доводити до верхньої рядкової лінії цей елемент. Після цього напишіть тричі цей елемент самостійно. Оцініть свою роботу.
- Тепер наведіть по крапочках подовжену похилу лінію із заокругленням унизу. Якою має бути петля? Де перехрещуються лінії? Де завершується написання елемента?
- Напишіть цей елемент тричі самостійно. Оцініть роботу на дошці.

Учитель показує підготовлений заздалегідь запис, у якому три елементи написані правильно, а два мають помилки (петля, завернута ліворуч, занадто вузька петля тощо). Учні характеризують помилки, запис на дошці виправляється.

4. Написання рядкової букви *у*.

- Розгляньте наступне завдання в прописах. Що ми маємо зробити? (Написати цілу букву, а не окремі елементи.)

— *Покажіть у повітрі, як зображується рядкова у.*

Діти прописують букву в повітрі під рахунок учителя кілька разів.

— *Напишіть цю букву мокрим пензлем на дошці.*

До дошки виходять одночасно 4—5 учнів, беруть із банки з водою пензлі й пишуть ними букви на дошці.

— *Повільно наведіть тричі зразки букви у в рядку, поряд напишіть три літери самотійно. Оцініть свою роботу. Знайдіть найбільш вдало написану букву, поставте під нею крапочку.*

— *Виконайте завдання до кінця рядка.*

12. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З НАПИСАННЯ СКЛАДІВ

Методика написання складів має чітку послідовність із кількох етапів.

Спочатку учні прочитують склад, написаний у робочих зошитах чи на дошці, хором та індивідуально. Наступним кроком є повний аналіз звуків цього складу. Після повторення складу учнями можна запропонувати пригадати й назвати слова, які починаються з цього складу або мають його в середині чи в кінці слова. Далі вчитель пропонує назвати букви по порядку для запису складу, з'ясувати тип (відривне, безвідривне) та спосіб поєднання (верхнє, середнє, нижнє) літер. Тільки після цієї кропіткої підготовчої роботи учні записують склади в зошиті. Закінчується вправління в написанні складу його перевіркою шляхом перечитування.

Поступово, коли в учнів буде сформована навичка написання складів, аналітичну роботу вчитель може проводити вибірково або поєднувати під час аналізу кількох складів одночасно.

Детальніше зупинимося на характеристиці типів і способів поєднань букв у складах.

Рукописні літери мають два *типи поєднань* між собою: *безвідривне* й *відривне*. Це залежить від з'єднувального елемента першої букви у складі та, відповідно, відсутності чи наявності у складі другої букви овалу або правого півовалу.

Поєднання рядкової літери з наступною буде безвідривним, якщо останній елемент цієї букви зображується праворуч і може легко перейти в початок наступної (а, з, д, е, є, ж, з, і, ї, и, й, к, л, м, н, п, р, с, т, у, х, ц, ч, ш, щ, я). Літера о з наступною буквою має два типи поєднань: верхнє безвідривне (вигнутою лінією — *ор, от, ос*) і нижнє (короткою прямою лінією, яка виходить з основи овалу — *ол, ол, оя*). За допомогою короткої прямої лінії, що виходить з основи літери, також поєднуються з наступними буквами *б, г, ф, ю*. Рядкові букви *в, ь* під час поєднання з наступною бувають «відкритими» (*ву, вг, во, вк*) і «закритими» (*вл, вл, вл, вл*).

Спосіб поєднання букв у складах чи буквосполученнях (верхній, середній, нижній) залежить від особливостей написання другої літери. Якщо друга (наступна) буква у складі починає писатися від верхньої лінії робочого рядка, то з'єднувальний елемент першої (попередньої) букви ведеться до верхньої лінії робочого рядка. Таке поєднання літер називають *верхнім*. Його потребує більшість літер української абетки: *в, и, і, ї, й, к, н, п, р, т, у, ц, ш, щ, ь, ю*.

Крім того, поєднання попередньої букви з указаними відбувається природно безвідривно.

n + y = nu   k + r = kr   y + n = yn

Якщо друга (наступна) буква у складі починає писатися в середині робочого рядка рухом праворуч, тоді з'єднувальний елемент першої (попередньої) букви ведеться до середини

робочого рядка і плавно, безвідривно переходить в елемент другої букви. Таке поєднання літер називають *середнім*.

За допомогою середнього способу попередні букви з'єднуються з такими літерами, як *z, e, ʒ* та тими, що мають у складі лівий півовал: *ж, з, х*. Їхнє поєднання відбувається природно безвідривно.

Середнім способом поєднуються також літери, які містять у своїй будові овал або правий півовал: *а, ђ, g, e, o, с, ф*. Тільки ці букви поєднуються з попередніми з відривом ручки від паперу. Спочатку треба написати першу букву, довести її з'єднувальний елемент до середини рядка, а потім, відірвавши ручку, відступити праворуч на ширину овалу й дописати другу букву складу таким чином, щоб вона своїм овалом чи півовалом торкнулася з'єднувального елемента першої букви на середині робочого рядка.

$$\begin{array}{l} \text{л} + \text{е} = \text{ле} \quad \text{о} + \text{з} = \text{оз} \\ \text{н} + \text{а} = \text{на} \quad \text{с} + \text{о} = \text{со} \end{array}$$

Якщо друга (наступна) буква у складі починає писатися трохи вище нижньої лінії робочого рядка, тоді з'єднувальний елемент першої (попередньої) букви також закінчується трохи вище нижньої лінії робочого рядка. Таке поєднання літер називають *нижнім*. Таким чином із попередньою літерою поєднується буква *ʃ*, а також букви, які починаються з переднього плавного елемента (*л, м, я*).

$$\begin{array}{l} \text{л} + \text{я} = \text{ля} \quad \text{у} + \text{м} = \text{ум} \\ \text{а} + \text{ʃ} = \text{аʃ} \quad \text{с} + \text{л} = \text{сл} \end{array}$$

Великі літери *А, Е, Є, Ж, У, Ї, К, Л, М, Н, П, С, Т, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Я* поєднуються з наступною буквою безвідривно, оскільки їх останній елемент ведеться праворуч і легко переходить у початок наступної букви.

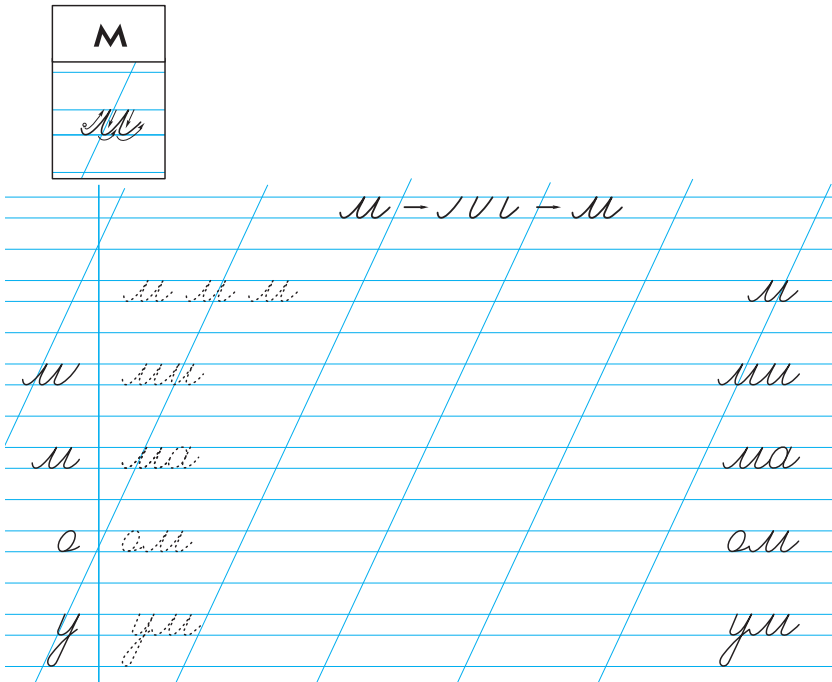
Літери *Б, В, Т, Г, Д, З, І, І, О, Р, У, Р, Ю* поєднуються з наступною буквою невеликою прямою лінією, яка виходить з основи цих букв. Залежно від початку письма наступної літери з'єднувальна лінія збільшується чи зменшується в розмірі й розташовується під різним кутом до нижньої рядкової лінії.

Ознайомлення першокласників зі способами та типами поєднань літер відбувається поступово з першого уроку букварного періоду. Прописуючи букви *Аа*, учні опрацьовують середнє відривне поєднання двох малих букв та великої з малою. Під час вивчення малих букв *у, и* діти ознайомлюються з верхнім безвідривним поєднанням літер. Нижнє поєднання вперше використовують першокласники у процесі написання букви *м*. Отже, на уроці письма рядкової літери *м* учні вперше опрацьовують усі три способи поєднань букв між собою. Проілюструємо, як це відбувається.

Написання складів із літерою *м* проводиться після того, як першокласники детально ознайомляться з рядковою буквою і навчаться писати її окремо.

Написання складу *мм*

- Діти, прочитайте склад, написаний на третьому рядку в прописах. (Склад *мм*.)
- Назвіть його звуки. Який звук вимовляється першим? Схарактеризуйте його. (Приголосний твердий [м].)
- Назвіть букви по черзі для запису цього складу. Як вони поєднуються між собою? (У букв *м* та *и* верхнє безвідривне поєднання.)
- Подивіться на букву *м*, написану на полях біля складу *мм*. Зверніть увагу, що під час верхнього поєднання з наступною літерою з'єднувальний елемент букви доводиться до верхньої лінії робочого рядка. Наведіть букву *м* на полях.
- Ще раз прочитайте склад на рядку. Назвіть слова, які починаються з нього. (Миша, мило, миска.)

- Коли цей склад можна назвати словом? Придумайте речення зі словом *ММ*.
- Погляньте, як я пишу цей склад на дошці, як поєдную букви.
- Запишіть склад *ММ* у прописах біля зразка, спочатку по крапочках, а потім самостійно. Намагайтеся всі лінії писати з однаковим нахилом.
- Оцініть свою роботу. Підкресліть ті склади, які ви написали без помилок.

Написання складу *МА*

- Прочитайте склад, написаний на наступному рядку в прописах. (Склад *МА*.)
- Назвіть його звуки. Схарактеризуйте їх. (Приголосний твердий [м], голосний [а].)
- Я буду говорити склад, а ви додавати до нього інші звуки так, щоб вийшло слово. (Мама, малина, маки.)

- Назвіть букви по черзі для запису цього складу. Який у них вид поєднання? (У букв *М* та *А* середнє відривне поєднання.) Чому в складах *ММ* і *МА* різні способи поєднання літер?
- Подивіться на букву *М*, написану на полях біля складу *МА*. Під час середнього поєднання з наступною літерою з'єднувальний елемент букви доводиться до середини робочого рядка. Наведіть букву *М* на полях.
- Подивіться, як я пишу цей склад. Спочатку зображую літеру *М*, доводячи її з'єднувальний елемент до середини рядка. Потім відриваю ручку, відступаю праворуч на ширину овалу й пишу букву *А* так, щоб вона лівою частиною свого овалу торкнулася з'єднувального елемента букви *М* у середині робочого рядка.
- Запишіть склади в прописах біля зразка, спочатку по крапочках, а потім самостійно. Перевірте й оцініть свою роботу.

Написання складів *ОМ*, *УМ*.

- Прочитайте склади, написані на двох наступних рядках. Чим вони відрізняються від попередніх? (Буква *М* стоїть у них другою.)
- Звідки ми починаємо писати рядкову *М*? Отже, з'єднувальний елемент першої букви складу треба писати коротким, закінчувати його там, де починається буква *М*, трохи вище нижньої рядкової лінії. Таке поєднання називається нижнім.
- Наведіть букви *О*, *У* з короткими з'єднувальними елементами на полях біля зразків складів. Потім виконайте роботу в рядках.

Учні прописують склади *ОМ*, *УМ* по крапочках і самостійно. Учитель слідкує за тим, щоб діти не заокруглювали вниз передній плавний елемент букви *М*.

13. НАВЧАННЯ ПИСЬМА ОКРЕМИХ СЛІВ І РЕЧЕНЬ

Після тренувань у написанні складів із новою літерою учитель навчає дітей писати з нею окремі слова.

Методика запису слів складається з таких етапів:

- прочитування слова учнями;
- з'ясування значення слова, усне складання з ним словосполучень за запитаннями вчителя, речень з опорою на малюнок тощо;
- частковий або повний звуко-буквений аналіз для з'ясування розбіжностей між вимовлянням і написанням (за наявності таких);
- поділ слова на склади, називання цих складів по черзі;
- зразковий запис слова на дошці вчителем із поясненням складних способів поєднання літер;
- запис слова учнями в зошитах;
- перевірка написаного шляхом перечитування, позначення окремих букв (наприклад, проставляння крапочок під буквами голосних звуків).

Наведемо приклад письма слів із рядковою буквою *л*.

- *Прочитайте слова, написані в прописах на с. 54. Хто знає, що таке писанка?*

Учитель показує дітям писанки.

- *Подивіться, яка краса! На яке народне свято так розписують яйця? (На Пасху.)*
- *Послухайте вірш Катерини Перелісної. Що змальовано на писанці?*

Писанка

Гарна писанка у мене,	Змалювала диво-пташку.
Мабуть, кращої нема.	Вісім хрестиків дрібних
Мама тільки помагала,	І малесенькі ялинки,
Малювала ж я сама.	Й поясочок поміж них.

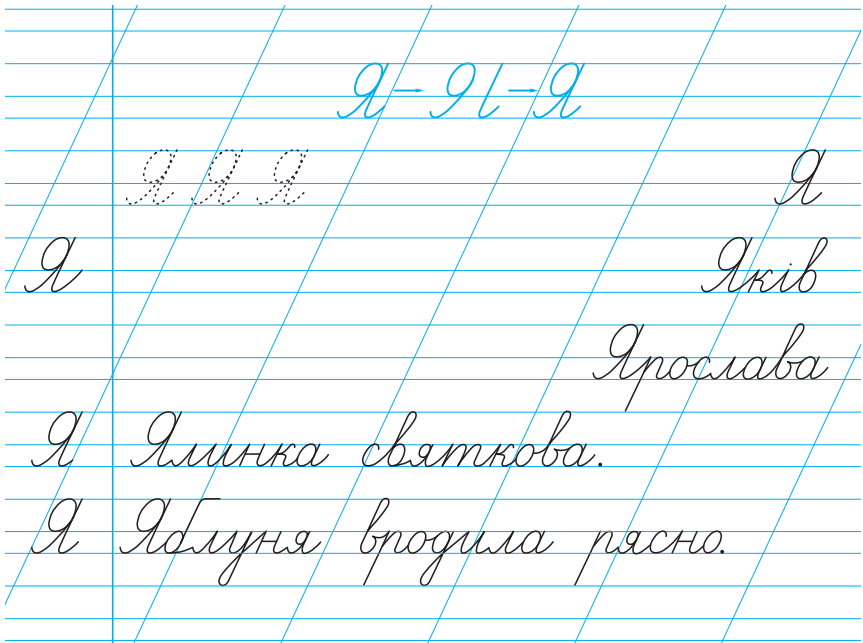
- *Чи сподобалися вам писанки? Давайте запишемо це слово в зошиті так красиво, ніби ви прикрашаєте це чудове яйце на свято.*
- *Підготуємось до запису. Поділіть слово на склади. Назвіть перший, другий, третій склад.*
- *Як ви будете поєднувати в слові букви *л* та *и*, *а* та *н*, *н* та *к*? (Верхнє безвідривне поєднання.) А букви *и* та *с*, *с* та *а*, *к* та *а*? (Середнє відривне поєднання.)*

- Подивіться, як я пишу це слово на дошці.
- Запишіть слово в зошиті двічі.
- Перечитайте слова, перевірте правильність їх написання. Над словом, яке у вас вийшло краще, намалюйте маленьку писанку.

Працювати над реченням найбільш раціонально в такій послідовності:

- прочитування речення з рукописного або друкованого шрифту;

- обговорення змісту прочитаного (про кого або про що йдеться) та уточнення значення незнайомих, незрозумілих слів;
- з'ясування кількості слів у реченні, називання кожного слова по черзі;
- уточнення того, як пишеться перше слово в реченні, які ще слова пишуться з великої літери, який знак стоїть у кінці речення;

- запис речення з орфографічним промовлянням або під диктовку вчителя;
- перевірка написаного.

Мотивуючи діяльність першокласників на уроці, учитель пропонує прикрасити новорічну ялинку, зображену на дошці. Прикраси вивішуються на деревце після вдалого виконання певного завдання з письма та розвитку мовлення учнів.

Після навчання письма окремої букви і слів із нею діти приступають до запису речень.

1. Запис першого речення.

- Прочитайте перше речення в прописах на с. 34. Про що йдеться? (Про ялинку.)
- Що сказано в реченні про ялинку? (Вона святкова.) Подивіться, скільки вже прикрас на нашій ялинці. Можна її назвати святковою? Як ви розумієте це слово?
- Щоб повісити наступну прикрасу на ялинку, треба записати в зошиті речення про неї.
- Прочитайте це речення ще раз. Скільки букв *Я* зустрілося в його словах? Що позначає ця буква в кожному слові?
- Подивіться, як я поєдную букви *Я і л, в і я*.
- Запишіть це речення під зразком. Зробіть подарунок нашій ялинці.

2. Запис другого речення.

- Прочитайте друге речення. Про яке деревце йдеться в ньому?
- Що означає слово **рясно**? (Яблучок багато. Вони розташовані близько одне від одного.)
- Який вигляд має яблунька, що вродила рясно? Чим вона схожа на новорічну ялинку?
- До якого свята приготувалася яблунька? (До свята врожаю.)
- Перечитайте ще раз речення в прописах. Скільки в ньому слів?

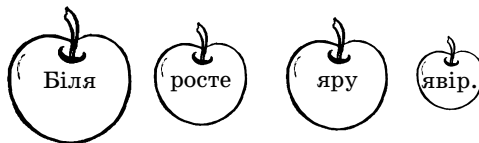
— Накресліть схему речення.

_____ .

- Назвіть за схемою перше, друге, третє слово.
- Що означає в схемі речення вертикальна рисочка на початку? Як пишеться перше слово в реченні?
- Який знак стоїть у кінці речення? Навіщо потрібна крапка?
- Зверніть увагу, як пишуться буквособлучення **Ябл, ня, ря.** (Учитель записує слова на дошці.)
- Запишіть речення про яблуньку на вільному рядку під зразком.
- Поміняйтеся зошитами з сусідами по парті. Перевірте правильність запису. Помилки підкресліть олівцем.

3. Творча робота.

- Щоб повісити на нашу ялинку останню прикрасу — маківку, треба виконати творче завдання.
- Зберіть яблучка від великого до малого, прочитайте і спишіть речення з друкованого шрифту.

(Біля яру росте явір.)

Для вправлення дітей у написанні речень на сторінках прописів пропонуються різноманітні завдання:

- дописати в реченні одне слово за малюнком;
- знайти в реченні слова, написані разом, розділити їх олівцем і записати окремо;
- скласти речення з поданих через кому слів;
- додати до слів у реченні букви, яких не вистачає, списати речення.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Амбідекстрія — (лат. *ambi* — дві, *dextrum* — права рука) здібність однаково володіти лівою та правою руками.

Асиметрія — відсутність симетрії мозкових півкуль (префікс «а» в латинській мові позначає заперечення). Асиметрія може проявлятися на анатомічному, сенсорному, моторному та когнітивному рівнях. Її характер залежить від генетичних особливостей, гормонального статусу, рівня розвитку організму та впливів середовища.

Латералізація — процес виділення домінантної півкулі, яка відіграє провідну роль у виконанні зовнішніх психічних функцій, пов'язаних із мовою, або міра, якою певні функції виконуються виключно однією півкулею.

Ліворукість — стійке, закріплене з віком надання переваги людиною лівій руці в ігрових, побутових, навчальних, професійно-виробничих діях.

Лівшість — комплексна характеристика людини, що відображає домінуючу активність правої півкулі головного мозку, яка визначається провідними лівою рукою, лівою ногою, лівим вухом та лівим оком.

Міжпівкульна взаємодія — тонкий баланс участі кожної півкулі в обробці всієї інформації залежно від завдання та характеру стимульного матеріалу. Враховуються такі види взаємодії півкуль, як співробітництво (розподіл навантаження між півкулями), інтеграція (зіставлення інформації, отриманої різними півкулями), етаконтроль (контроль не завжди здійснює та півкуля, яка ефективніше переробляє інформацію), міжпівкульовий переніс, інтерференція, взаємне гальмування.

Рукість — стійке, закріплене з віком надання переваги індивідумом одній із рук в ігрових, побутових, навчальних, професійно-виробничих діях.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Айрапетян В., Чуприков А.* Как быть левшой? // *Семья и школа*. — 1986. — № 11.
2. *Безруких М. Н., Князева М. Г.* Если ваш ребенок левша. — М., 1994.
3. *Безруких М. Н.* Информационное письмо по обучению письму леворуких детей // *Начальная школа*. — 1996. — № 10.
4. *Безруких М. Н., Ефимова С. П.* Ребенок идет в школу: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М., 2000.
5. *Безруких М., Ефимова С., Круглов Б.* Почему учиться трудно? — М., 1995.
6. *Безруких М.* Леворукий ребенок в школе и дома. — Екатеринбург, 2003.
7. *Волошенко О. В., Семилит Л. Г.* Ліворука дитина: яка вона? Метод. посіб. — Черкаси, 2002.
8. *Гончаренко Т. В.* Пишємо обома руками // *Початкова освіта*. — 2005. — № 2.
9. *Доброхотова Т. А., Брагина Н. Н.* Левши. — М., 1994.
10. *Забрамная С. Д.* Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей. — М., 1995.
11. *Захаров А.* «Правые» и «левые»: кто они такие? // *Семья и школа*. — 1990. — № 3.
12. *Захаров А.* «Правые» и «левые» — в детстве и отрочестве // *Семья и школа*. — 1990. — № 3.
13. *Зубік Н. В.* Підготовка ліворукої дитини до навчання письма // *Початкове навчання та виховання*. — 2005. — № 16—18.
14. *Калошин В. Ф.* Ліві та праві: особливості, проблеми // *Управління школою*. — 2008. — № 34.
15. Леворукость у детей // *Развиваем руки — чтобы учиться и писать, и красиво рисовать* / Сост. С. Е. Гаврина и др. — Ярославль, 1998.
16. *Леутин В. П., Николаева В. И.* Функциональная асимметрия мозга: мифы и действительность. — СПб, 2005.
17. *Макарьев И.* Если ваш ребенок — левша. — СПб, 1995.

18. *Маркина Н.* Мозг правой и левой — в чем разница? // Наука и жизнь. — 2001. — № 6.
19. *Манько Н.* Подготовка леворуких детей до овладения графической навичкою письма // Початкова школа. — 2007. — № 3.
20. *Николаева Е. И.* Психофизиология. Психологическая физиология с основами физиологической психологии: Учеб. — М., 2003.
21. *Палмер Дж., Палмер Л.* Эволюционная психология. Секреты поведения Homo sapiens. — СПб, 2003.
22. *Семенович А. В.* Эти невероятные левши: Практич. пособ. для психологов и родителей. — М., 2005.
23. *Томас Й., Вейс Р.* Как помочь ребенку? — М., 1992.
24. *Федосова Н. А.* Обучение письму леворуких детей // Начальная школа. — 1987. — № 12.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
------------------------	----------

РОЗДІЛ І.**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМИ ЛІВОРУКОСТІ**

1. Уявлення людства про ліворукість і праворукість...	4
2. Функціональна асиметрія мозку і рукість	6
3. Ліворукість і лівшість	10
4. Походження ліворукості	12
5. Вікові особливості становлення ліворукості	15
6. Психологічні особливості праворуких і ліворуких дітей	16
7. Особливості навчання ліворуких школярів	22
8. Труднощі в навчанні читання й письма	26
9. Наслідки переучування ліворуких дітей	30

РОЗДІЛ ІІ.**НАВЧАННЯ ПИСЬМА ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ**

1. Визначення ліворукості	34
2. Адаптація ліворуких першокласників до навчання в школі	40
3. Основні етапи підготовки до навчання письма ліворуких дітей	43
4. Специфіка формування в ліворуких першокласників технічної навички письма	46
5. Пропедевтичний період підготовки до письма ліворуких дітей	49
6. Особливості формування графічної навички в ліворуких учнів	56

7. Навчання письма й малювання обома руками	59
8. Поради батькам ліворуких дітей	64

**РОЗДІЛ III.
РОБОТА З ПРОПИСАМИ ДЛЯ ЛІВОРУКИХ
ПЕРШОКЛАСНИКІВ**

1. Загальна характеристика прописів для лівшів.	66
2. Ознайомлення з поставою під час письма, положенням зошита на парті та ручки в руці	69
3. Зображення прямих ліній різних напрямків	71
4. Ознайомлення учнів із паралельними прямими лініями	74
5. Зображення півовалів із різним напрямком руху руки	77
6. Зображення кругів та овалів.	80
7. Розвиток уміння пересувати руку в рядку	83
8. Ознайомлення з рядком у сітці зошита.	85
9. Зображення елементів писемних літер	90
10. Ознайомлення учнів із новими для них писемними буквами.	100
11. Процес написання учнями окремої букви.	106
12. Особливості роботи з написання складів.	113
13. Навчання письма окремих слів і речень	118
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	123
ЛІТЕРАТУРА	124

Методичне видання
Цєпова Ірина Вікторівна

НАВЧАЄМО ПИСЬМА ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

Редактор *Т. Г. Левченко*. Технічний редактор *О. В. Романова*.

Код Н10273У. Підписано до друку 13.08.2009. Формат 60×90/16. Папір друкарський.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 7,2.

ТОВ Видавництво «Ранок». Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.
61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua

З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові — (057) 712-91-44, 712-90-87;

Києві — (044) 599-14-53, 417-20-80; Донецьку — (062) 345-98-24;

Житомирі — (0412) 41-27-95, 44-81-82; Дніпропетровську — (056) 785-01-74;

Львові — (032) 243-08-85; Сімферополі — (0652) 22-87-01, 22-95-30;

Тернополі — (0352) 40-01-37, 53-32-01; Миколаєві — (0512) 35-40-39,

Рівному — (0362) 26-34-20; Сумах — (0542) 21-07-35;

Черкасах — (0472) 64-41-07, 36-72-14.

E-mail: commerce@ranok.kharkov.ua

«Книга поштою»: 61045 Харків, а/с 3355. Тел. (057) 717-74-55, (067) 546-53-73.

E-mail: pochta@ranok.kharkov.ua

www.ranok.com.ua

Ця книга — незамінний помічник учителя, який прагне розвивати й удосконалювати природні дані своїх учнів. Вона висвітлює специфіку навчання ліворуких дітей.

Посібник допоможе:

- зрозуміти труднощі, що виникають у ліворуких дітей у процесі навчання письма
- усвідомити негативні наслідки переучування ліворуких дітей
- розкрити специфіку формування графічної навички дітей, що пишуть лівою рукою
- ознайомитися з методикою роботи в прописах для лівшів
- підібрати необхідні поради для батьків ліворуких дітей

Пропонуємо унікальні прописи для навчання грамоти ліворуких дітей: Прописи з калькою для лівшів (автор А. М. Заїка)

Навчання грамоти — безмежні простори творчості!

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

«Книга — поштою»

61045 Харків, а/с 3355,

«Ранок-пошта»

☎ (057) 717-74-55

✉ pochta@ranok.kharkov.ua

Каталог надсилається безкоштовно

